

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної магістерської роботи
на тему: «Неопатримоніальна хвиля у сучасному світі:
глобальний контекст та регіональні імплікації»

Виконав: студент 6 курсу, групи ОПМ-61
напряму підготовки 05 - "Соціальні та
поведінкові науки"
денного відділення спеціальності 052
«Політологія»
Грекулов Дмитро Олександрович

Керівник доктор політичних наук, професор
кафедри політології
Фісун Олександр Анатолійович

Рецензент доктор філософських наук,
доцент кафедри теоретичної і практичної
філософії
Перепелиця Олег Миколайович
(наук.ступінь, посада, прізвище та ініціали)

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Філософський факультет
Кафедра політології
Спеціальність 052 Політологія
Освітньо-професійна програма «Глобальні студії та світова політика»
Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри
О.А. ФІСУН

«__» _____ 20__ року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Факультет філософський

Кафедра політології

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

Напрямок підготовки: «Глобальні студії та світова політика»

Спеціальність 052 «Політологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ **О. А. ФІСУН**
підпис (ініціали, прізвище)

“ ____ ” _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ

Грекулова Дмитра Олександровича

1. Тема роботи: «Неопатримоніальна хвиля у сучасному світі: глобальний контекст та регіональні імплікації»

Керівник роботи Фісун Олександр Анатолійович, доктор політичних наук, професор кафедри політології

затверджені наказом по університету від “ ____ ” _____ 20__ року № ____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Дослідити патримоніалізм та неопатримоніалізм, їх особливості, переваги, недоліки та сучасний погляд на концепції.
2. Дослідити специфіку неформальних практик та інститутів у неопатримоніальних та демократичних режимах.
3. Дослідити особливості взаємодії між суспільством, центральною та місцевою владами.
4. Дослідити явище неопатримоніальної хвилі та її впливу на геополітику і міжнародні відносини

5. Дослідити кризу демократії, як ключового фактору неопатримоніальної хвилі
6. Дослідити на прикладі держав різних географічних регіонів вплив, специфіку та наслідки практичного існування неопатримоніальних практик
7. Дослідити наслідки і спрогнозувати розвиток неопатримоніальної хвилі та надати рекомендації щодо боротьби з нею.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи	Строк виконання етапів
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	21.09.23
2	Затвердження теми роботи	
3	Аналіз та підбір літературних джерел для написання роботи	10.07.24
4	Написання змісту до дипломної роботи	5.08.24
5	Написання першого розділу та написання висновків до нього	8.08.24
6	Написання другого розділу та написання висновків до нього	10.10.24
7	Написання вступу до роботи	4.12.24
8	Написання висновків до роботи	6.12.24
9	Оформлення списку використаних джерел	8.12.24
10	Написання анотації	10.12.24
11	Фінальні корегування роботи, її доопрацювання	11.12.24
12	Підготовка доповіді до виступу на захисті дипломної роботи	14.12.24
13	Підготовка презентації до виступу на захисті дипломної роботи	15.12.24
14	Підготовка до виступу на захисті дипломної роботи	16.12.24

5. Дата видачі завдання

Студент _____ Д. О. Грекулов

Керівник роботи _____ О. А. Фісун

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В. Н. КАРАЗІНА
ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ**

Направляється студент *Грекулов Дмитро Олександрович* до захисту кваліфікаційної магістерської роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: «Неопатримоніальна хвиля у сучасному світі: глобальний контекст та регіональні імплікації»

Кваліфікаційна магістерська робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету _____ Карпенко І. В.

Довідка про успішність

Грекулов Дмитро Олександрович за період навчання на філософському факультеті з 2023 року до 2024 року повністю виконав навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – _____%, добре – _____%, задовільно – _____%.

Фахівець 1 категорії

навчального центру організації

освітнього процесу філософського факультету _____ Рєвкова Н. Є.

Висновок керівника кваліфікаційної магістерської роботи

Студент *Грекулов Д. О.* виконав кваліфікаційну магістерську роботу на тему «Неопатримоніальна хвиля у сучасному світі: глобальний контекст та регіональні імплікації», що присвячена дослідженню нових тенденцій у розвитку концепцій патримоніалізму та неопатримоніалізму, а також їх впливу на сучасне розповсюдження неформальних інститутів та практик в усіх регіонах світу.

Керівник кваліфікаційної магістерської роботи:

професор кафедри політології

Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна,

доктор політичних наук

_____ Фісун О. А.

2024 року

Висновок кафедри про кваліфікаційну магістерську роботу

Кваліфікаційна магістерська робота розглянута. Студент Грекулов Д. О. допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології

Фісун О.А.

2024 року

ВІДГУК
на кваліфікаційну роботу магістра
студента 6-го курсу групи ОПМ-61 денної форми навчання
спеціальності 052 «Політологія»
освітньо-професійної програми «Глобальні студії та світова політика»
філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
Грекулова Дмитро Олександровича
на тему «Неопатримоніальна хвиля у сучасному світі: глобальний
контекст та регіональні імплікації»

Сучасний нестабільний та непередбачуваний світ все більше пронизується впливом неформальних практик та інститутів, в тому числі їх поєднанням з раціонально-бюрократичною основою держав, через що концепція неопатримоніалізму стає важливою складовою аналізу будь-яких режимів в рамках подолання або запобігання їх поширення, а сама тематика дослідження неопатримоніальної хвилі все більш актуальною. Концепція неопатримоніалізму також важлива в рамках дослідження майбутніх трансформацій держав через те, що вона враховує і включає у свій аналіз широкий спектр факторів: занепад рівня демократії, військові конфлікти, неформальні інтереси, вплив різних гравців, екологічні та економічні проблеми тощо. Ключовою проблемою у дослідженнях сучасних режимів є те, що неформальні практики починають вкорінюватись не лише у неопатримоніальні та транзитні держави, але і у демократичні, що ускладнює їх подолання та руйнує імідж зразкових демократичних держав, що прямо впливає на загальний рівень демократії у світі та породжує поширення неопатримоніальної хвилі.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел. Кваліфікаційна робота здатна цілісно розкрити сутність дослідження та тих завдань, які автор зазначив на початку наукової роботи.

Перший розділ «(Нео)патримоніалізм: еволюція, притаманні риси та сучасний стан концепції», розкриває сучасне переосмислення концепцій патримоніалізму та неопатримоніалізму, їх позитивних та негативних аспектів, а також різниці між ними. Також в ньому аналізуються основні неформальні практики та інститути, які вкорінюються у сучасні держави, що остаточно закріплює неопатримоніальні режими, як новий тип політичних режимів, розповсюджених по всьому світі.

Другий розділ «Неопатримоніальна хвиля: причини, специфіка та наслідки», було присвячено дослідженню комунікаційних особливостей у режимі між різними рівнями влади та суспільством, впливу ЗМІ, геополітики, міжнародних відносин, економіки, занепаду демократії та світових катастроф (на кшталт COVID-19 та війни в Україні) на неопатримоніальні та демократичні режими. Також в рамках цього було надано рекомендації щодо подолання та запобігання розповсюдження неформальних практик та неопатримоніальної хвилі у сучасному світі для різних типів режимів.

Третій розділ «Сучасні неопатримоніальні режими у світі», розкриває практичні приклади поширення неформальних практик та неопатримоніальних режимів у сучасному світі, їх популярність у азійському, африканському, пострадянському, латиноамериканському та європо-американському географічних просторах. Було надано передумови, особливості та прогнози щодо майбутньої трансформації держав різних географічних регіонів, а також загальну характеристику кожного з них.

Отримані висновки є повноцінними, об'єктивними та незалежними, вони вирішують і розкривають цілі та завдання поставлені на меті дослідження. Список використаних джерел містить як класичні вітчизняні, так і зарубіжні роботи за обраною тематикою, але має безліч сучасних напрацювань, які роблять це дослідження актуальним.

Дипломна робота виступає самостійним дослідженням, яка має логічну та цілісну структуру та цілком розкриває обрану тематику, через що, після її аналізу можна зробити власні висновки.

В цілому кваліфікаційна робота магістра «Неопатримоніалізм, неформальні зв'язки та інститути: порівняльний аспект» заслуговує на позитивну оцінку, а її автор, Грекулов Дмитро Олександрович, гідний для присвоєння кваліфікації магістра з політології.

Керівник кваліфікаційної роботи,

завідувач кафедри політології

Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна,

доктор політичних наук, професор

Фісун О. А

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну магістерську роботу здобувача вищої освіти

6-го курсу групи ОПМ-61 денної форми навчання

спеціальності 052 «Політологія» освітньо-професійної програми «Глобальні

студії та світова політика» філософського факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Грекулова Дмитра Олександровича

на тему: «Неопатримоніальна хвиля у сучасному світі: глобальний контекст та регіональні імплікації»

Сучасний світ стикається з великою кількістю різноманітних викликів, які пов'язані з епідемією COVID-19, з військовими конфліктами, економічними та екологічними проблемами, кризою демократії та поширенням неформальних практик тощо. Усі ці проблеми та виклики тісно пов'язані з концепцією неопатримоніалізму, яка поєднує та пояснює вплив цих факторів не лише на африканські, латиноамериканські, азійські та пострадянські держави, але і на демократичні, які починають пронизуватись популізмом, євроскептицизмом та іншими неформальними практиками, що призводить до розповсюдження неопатримоніалізму в усіх регіонах сучасного світу. Отже дослідження Д. О. Грекулова безперечно є актуальним.

Структура цієї кваліфікаційної магістерської роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, які у свою чергу відповідають тематиці дипломної роботи та поставленим у ній цілям дослідження.

Перший розділ «(Нео)патримоніалізм: еволюція, притаманні риси та сучасний стан концепції» присвячений дослідженню нових наукових поглядів щодо концепцій патримоніалізму та неопатримоніалізму. Було проаналізовано їх еволюцію, відмінні та схожі риси, концептуальну цінність, а також переваги та

недоліки. Зокрема було виокремлено загальні засади функціонування неопатримоніальних режимів, неформальних практик та інститутів, які можуть закріплюватись і поширюватись серед будь-яких держав світу й руйнувати державу зсередини. Базуючись на отриманих результатах, автор приходить до висновку, що концепція неопатримоніалізму є найбільш ефективною та корисною під час аналізу поточного стану сучасних держав, не дивлячись на її недоліки у вигляді недостатнього аналізу раціонально-бюрократичної складової. Також він зауважує, що разом з поширенням неформальних практик на демократичні режими і їх остаточним закріпленням у багатьох державах демократичного транзиту, неопатримоніальні режими стають сталими формуваннями в сучасному світі, а не тимчасовими.

У другому розділі «Неопатримоніальна хвиля: причини, специфіка та наслідки» розглядається явище неопатримоніальної хвилі в сучасному світі, яка формує систему лояльності та підтримки з боку населення недемократичного правління державою, нову (а)політичну культуру, яка зароджується і впливає на взаємовідносини між суспільством, центральною та місцевою владами у неопатримоніальних режимах та те, який вплив вони мають на сучасний світоустрій, геополітику, міжнародні відносини та економічні фактори. Автор також визначає важливою складовою неопатримоніальної хвилі сучасні комплексні виклики та кризу демократії, якій він надає загальну характеристику і демонструє на кейсах COVID-19, війни в Україні та міграції. Також він надає різноманітні шляхи боротьби з поширенням неформальних практик, актуальні як для неопатримоніальних, так і для демократичних режимів.

У третьому розділі «Сучасні неопатримоніальні режими у світі» надається загальна характеристика різних географічних регіонів розповсюдження неопатримоніалізму, а також їх особливостей. На прикладі кейсів різних держав кожного з регіонів демонструється поширення неформальних практик в них, а також за допомогою The Economist Democracy Index автор підтверджує занепад демократії в усіх регіонах світу за останні 15 років. Також наприкінці автор

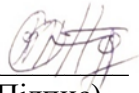
аналізує та прогнозує можливі шляхи розвитку ЄС та США, як ключових суб'єктів поширення та підтримки демократичних цінностей у світі.

Структура роботи відповідає поставленій меті. Отримані висновки повністю розкривають та відповідають завданням, поставленим на початку роботи. Список літератури містить актуальні та сучасні роботи великої кількості вітчизняних і зарубіжних вчених.

В цілому кваліфікаційна робота магістра «Неопатримоніальна хвиля у сучасному світі: глобальний контекст та регіональні імплікації» заслуговує на відмінну оцінку, а її автор, Грекулов Дмитро Олександрович, гідний для присвоєння кваліфікації магістра з політології.

Рецензент:

доктор філософських наук,
зав. кафедри теоретичної і практичної філософії,
імені професора Й. Б. Шада
філософського факультету

(Підпис)

Перепелиця О.М
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. (Нео)патримоніалізм: еволюція, притаманні риси та сучасний стан концепції	6
1.1 Концептуальне переосмислення патримоніалізму	6
1.2 Критика, особливості та новий погляд на концепцію неопатримоніалізму	14
1.3 Неформальні практики та особливості функціонування інститутів в неопатримоніальних режимах.....	25
Розділ 2. Неопатримоніальна хвиля: причини, специфіка та наслідки	39
2.1 Політична культура, система лояльності та комунікаційні особливості неопатримоніалізму	39
2.2 Взаємозв'язок геополітики, економіки та неопатримоніалізму	47
2.3 Сучасні виклики, криза та відкат демократії	57
Розділ 3. Сучасні неопатримоніальні режими у світі	69
3.1 Неопатримоніальні держави пострадянського простору	69
3.2 Неопатримоніальні держави африканського, азійського та латиноамериканського простору	79
3.3 Прояви неопатримоніалізму у Західних демократичних державах	92
Висновки.....	102
Список використаних джерел	108

ВСТУП

Актуальність. Поточна нестабільна ситуація на міжнародній арені, локальні військові конфлікти і їх вплив через міграційні, гуманітарні та інші проблеми на усі держави світу призводить до необхідності пошуку причин, формування рішень та будування прогнозів щодо подолання кризи сучасного світоустрою.

Неопатримоніальна хвиля - один з найголовніших факторів, який впливає на сучасний світ, він включає та пояснює широкий спектр кризових питань, через що є важливим аспектом для дослідження.

Повернення та поширення популізму, неформальних практик, поєднання неефективних або фіктивних демократичних інституцій разом з неопатримоніальними практиками у державах та міжнародних і регіональних організаціях Латинської Америки, Азії, Африки та пострадянського простору, демонструють відкат та проблеми демократії, які також з часом почали з'являтися і в Західних демократичних державах.

Дослідження впливу неопатримоніалізму на початковому етапі у демократичних режимах та наслідків його тривалого існування в недемократичних державах – важливий аспект, який може допомогти запобігти остаточному його закріпленню та мінімізувати вплив неопатримоніальної хвилі, яка наразі тільки почала привертати увагу з боку науковців, що у подальшому призведе до стабілізації світу та його передбачуваності.

Ступінь вивченості теми. Через популяризацію концепції неопатримоніалізму у світовій політологічній науці, дослідженню її недоліків, позитивних аспектів, неформальних практик та впливу на сучасні держави усіх регіонів світу їй присвячена безліч вітчизняних та зарубіжних наукових робіт. Основними науковцями, які багато принесли у дослідження тематики неопатримоніалізму можна відзначити Фісуна, Копштейна, Хансона, Ейзенштадта, Вайєра, Браттона та Ван де Валле. Концепція неопатримоніалізму проникає у широкий спектр різноманітних державних та міжнародних питань і суттєво впливає на їх стан та діяльність, тому через непередбачуваність сучасного світу, складність боротьби

з неформальними практиками і проблемами з демократизацією неопатримоніальних режимів, ця концепція потребує доопрацювання та постійного оновлення, що допоможе у стабілізації міжнародної ситуації.

Мета дослідження. Визначення ступеня розповсюдження і форм впливу неопатримоніальної хвилі та неформальних практик на сучасні держави.

Об'єктом мого дослідження є аналіз наукових робіт, історичних джерел та поточної ситуації у державах, задля демонстрації поширення неопатримоніальної хвилі у світі.

Предметом дипломної роботи є дослідження еволюції та впливу концепцій патримоніалізму, неопатримоніалізму та неформальних практик на сучасні держави світу.

В процесі дослідження вирішувалися наступні завдання:

1. Дослідити сучасні ідеї повернення концепції патримоніалізму
2. Дослідити критику та розвиток концепції неопатримоніалізму
3. Дослідити та надати характеристику специфіці неформальних практик
4. Дослідити взаємодію і взаємозв'язок суспільства та неопатримоніальних режимів
5. Дослідити вплив неопатримоніалізму на міжнародні відносини та геополітику
6. Дослідити причини та наслідки кризи демократії
7. Дослідити держави різних географічних регіонів на предмет існування неопатримоніальних режимів та практик
8. Дослідити тенденції та надати прогнози щодо поширення неопатримоніальної хвилі у демократичному та неопатримоніальному світі
9. Дослідити можливі шляхи подолання неопатримоніалізму та неопатримоніальної хвилі

Структура роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких в свою чергу має по три підрозділи, висновків,

списку використаних джерел, який налічує 102 найменування. Загальний обсяг роботи становить 118 сторінок, з яких основного тексту 97 сторінок.

Розділ 1. (Нео)патримоніалізм: еволюція, притаманні риси та сучасний стан концепції

1.1 Концептуальне переосмислення патримоніалізму

Відправна точка дослідження концептів патримоніалізму та неопатримоніалізму в рамках аналізу нової (нео)патримоніальної хвилі по усьому світі, включаючи демократичні західні держави та вже звичні для цих концепцій пострадянський, африко-азіатський та латиноамериканський регіон необхідно розпочати з дослідження їх теоретичних засад. Це особливо важливо в умовах, коли науковці, розуміючи з часом певні проблеми цих концепцій, починають їх модифікувати та адаптувати під сучасні реалії, що і буде розглянуто після їх класичних версій.

Головну сутність терміну патримоніалізм можна зрозуміти, якщо перекласти його з латинського, де воно звучить як «patrimonium» та означає «володіння, спадкове або родове майно». В цілому цей термін існує вже давно, раніше він описував відносини, які складались між васалом та підданим, втім з часом перетворився на форму управління державою, яка побудована за тим самим принципом «васал-підданий» (Шабанов 2017: 159-165).

З точки зору форми правління державою патримоніалізм розглядає безліч науковців, концепти яких ми будемо досліджувати надалі. Одним з перших його описав Людвіг фон Геллер, який акцентував на недемократичності таких режимів. Головною причиною цього було те, що влада у патримоніальних режимах йшла не від народу, як делеговане повноваження, а як право правителя, яке він здобув через ті або інші фактори (частіш за все історичні). Іншими факторами недемократичності таких режимів виступала можливість патримоніального лідера вводити цензуру, підвищувати на власний розсуд податки з метою особистого збагачення та впровадження інших дій направлених на досягнення вигоди для себе. Такий режим за Галлером має спиратись на аристократію та духовенство. При цьому, не має майже ніяких стримуючих факторів, які притаманні сучасній системі розподілу гілок влади, тобто лідер

патримоніального режиму може робити будь-що, але при цьому, йому не варто «перегинати». Побороти такий режим на думку Галлера можливо лише у тому випадку, якщо правитель буде нехтувати божими заповідями (Авксентьєв 2011: 77-82).

Другим науковцем, який серйозно розробив концепт патримоніального правління став Вебер, який розробив три типи панування:

- 1) Легальне панування
- 2) Традиційне панування
- 3) Харизматичне панування

В рамках дослідження патримоніалізму нас цікавить другий тип, а саме традиційне панування. Воно побудовано на вірі у святість та незмінність давніх традицій та святу силу тих родів, які правлять здавна. Вебер виділяє два його підтипи:

- 1) Патріархальне панування
- 2) Станове панування

Патріархальне панування розуміється як чистий тип традиційного, через повну залежність слуг від лідера. Вони не мають фактичного права на свою посаду, через те що обираються серед безправних верств населення, а також вони не отримують ніяких привілеїв від своєї посади. Вся влада та матеріальні засоби управління знаходяться у правителя, через що він може будь-як відноситись до підданих.

Станове панування відрізняється тим, що при ньому слуги правителя є незалежними. Вони можуть придбати посаду або отримати її від володаря у силу своєї соціальної значимості. У такій системі влада поділена між правителем та його штабом, який отримав право або придбав можливість керувати тією або іншою сферою держави. Відношення між паном та управлінським штабом будуються на традиціях, привілеях наданих правителем, вірністю та честю.

Ці два типи традиційного панування в цілому об'єднані тим, що за них усі повноваження правителя є певними економічними можливостями, а усі інші (політичні та юридичні) права використовуються як інструменти для особистого збагачення пана (Вебер 1998: 157-172).

Останньою «старою» концепцією патримоніалізму буде розглянута ідея Гюнтера Рота щодо двох видів патримоніалізму. Він базуючись на концепції Вебера та доповнюючи її виділяє:

- 1) Дореволюційні або традиційні патримоніальні режими (влада побудована на традиційній легітимності та спадковій владі)
- 2) Сучасні патримоніальні режими (влада побудована без святої віри у правителя та основним стимулом є фінансове збагачення).

Гюнтер Рот зауважує, що перший тип (традиційний) вже майже не існує, а ось другий – навпаки, стає все більш популярним серед держав. Такі режими на відміну від інших ставлять високі цілі, не мають харизматичного лідера, а керівні посади надаються поза рамками діючого законодавства та компетенцій (Roth 1968: 194-206; Фісун 2007: 8-28).

Така практика стала можливою через те, що держави є дуже слабкими і вони є інструментами особистого збагачення тих, хто у змозі панувати. В силу цього, вони починають розбудовувати власні патримоніальні мережі у державі та стабілізувати за рахунок цього внутрішню ситуацію. Основною причиною є складність державотворення, яке не під силу тим, хто налаштований лише на своє особисте збагачення, а не на колективне благо (Авксентьєв 2011: 77-82).

В цілому, соціальна структура у патримоніальному режимі функціонує наступним чином:

- 1) Існує пан, котрий керує державою, як своєю власністю та може перерозподіляти владу між своїм штабом управління.
- 2) Існує бюрократичний апарат, який виконує накази пана.

- 3) Існують піддані, які не мають жодних прав на втручання у керування державою (Вебер 1998: 157-172).

Подальший розвиток концепту патримоніалізму призведе до того, що Шмуель Ной Айзенштадт запропонує додати до нього префікс «нео» та надалі науковці все частіше будуть досліджувати вже саме неопатримоніалізм. Втім, в рамках останніх наукових дискусій щодо патримоніалізму та неопатримоніалізму, деякі науковці зауважили на певних проблемах цих двох концепцій та запропонували переосмислити їх. В рамках ідеї про «нове дихання» застарілої історично концепції патримоніалізму, ми проаналізуємо причини та підстави на яких зауважують сучасні науковці щодо його відродження.

Однією з основних причин для повернення концепту патримоніалізму є критика неопатримоніалізму через мінімізацію дослідження юридично-раціонального бюрократичного аспекту та акцентування лише на патримоніальних факторах. Другою причиною можна назвати те, що приставка «нео» стала асоціюватись з «сучасним», тобто не поєднанням двох типів домінування за Вебером (традиційного та раціонального), а просто аналогом сучасних патримоніальних держав. Детальніше проблематику сучасного концепту неопатримоніалізму буде досліджено у другому підрозділі (Erdmann, Engel 2007: 95-119).

Головним поштовхом для відкидання приставки «нео» стало розуміння, що неопатримоніальна концепція досліджувала встановлені режими, як перехідні та намагалась розробити механізми боротьби з ними, а саме вона пропонувала:

- 1) Методи силової раціоналізації (зміни походять зверху, тобто з боку уряду)
- 2) Методи політичної раціоналізації (зміни походять знизу, тобто з боку населення)

Більше за все уваги приділяли політичній раціоналізації за допомогою «кольорових революцій», втім майже не приділялась увага можливості трансформації таких режимів не у бік демократії, а навпаки у сильну

патримоніальну державу нового типу, на кшталт появи сильної антикапіталістичної диктатури (як СРСР) (Ганжа; Фісун 2008: 5-12).

Новий погляд сучасному патримоніалізму подарувала незадоволеність суспільства відносно питання нерівності, яка тільки збільшується останні десяти роки в умовах глобального неолібералізму. Ця хвиля трансформувалась в електоральному плані у бажання людей обирати харизматичних лідерів, які обіцяють врятувати свій народ від сильного взаємозв'язку з іншим світом тощо (Tismaneanu, 1998).

Зазвичай такого роду харизматичні лідери не можуть керувати тривалий час та дуже нестабільні у своєму правлінні, однак певні трансформації таких течій можуть призвести к тривалому їх існуванню, а саме:

- 1) Перетікання у раціонально-бюрократичну течію
- 2) Перетікання у патримоніальну течію (Hanson, 2010).

Таке правління харизматичних лідерів ґрунтувалось скоріше на емоціях, через що його прихильники формують суто патримоніальну та родову модель підтримки правителя, побудовану на вірності лідеру, який своїми діями та ідеями на їх думку відображає істинного керівника держави (Adams 2011: 6-15).

Виходячи з класичного бачення патримоніалізму, такі режими дуже часто використовували армію, як опір для збереження влади. Патримоніальні керівники за допомогою фінансових преференцій звичайним підданам, найму на посади своїх друзів та родичів або особисто відданих правителю людей, за допомогою отриманої сили намагались стримувати негативні настрої всередині держави. Така ж сама практика відбувається на думку науковців і на сьогодні, наприклад, у пострадянській (нео)патримоніальній Росії або Білорусі, де усі мітинги населення придушуються використанням силових органів для збереження влади у руках керівництва держави, що детальніше буде розглянуто у наступних розділах (Weber, 1976). Також у сучасних арміях з'явилась ще одна

функція, яка виконує задачі для збереження влади патрона, а саме зовнішня агресія на інші держави з метою:

- 1) Відволікти своє населення від внутрішніх проблем
- 2) Отримати можливість не проводити вибори
- 3) Отримати за рахунок цього підтримку населення
- 4) Об'єднати суспільство та вибудувати єдину ідеологію.

Цінність концепції неопатримоніалізму лежить у тому, що вона пояснює поєднання патримоніальних практик з раціонально-бюрократичною основою сучасних держав, які не дивлячись на майже вседозволеність дій, все одно повинні та часто підкорюються тим або іншим міжнародним законам та локальним конституціям, які змінити або ігнорувати наразі доволі не легко на відміну від часів патримоніалізму. Така різниця демонструє відмінність патримоніалізму, який все ж таки повертається та видозмінюється у сучасних державах, втім ігнорує роль раціонально-бюрократичної основи (наприклад у регіональних організаціях Азії), що все ж таки є впливовою складовою у дослідженні сучасних режимів.

У підсумку, стає зрозумілим, що патримоніалізм наразі необхідно розглядати, як сукупність неформальних правил поведінки та дій політичних акторів, які існують не лише у державах демократичного транзиту, але й повертаються до раціонально-юридичних демократій західного типу. До головних патримоніальних неформальних практик та їх проявів у сучасному світі можна віднести:

- 1) Персоналізація влади (здебільшого у світі зараз повертається тренд на сильну особистість, навколо якої можна згуртуватись, а роль, значення та популярність формальних демократичних інституцій навпаки падає, центральну роль у політичному житті держави відіграють їх лідери).
- 2) Концентрація влади (лідери отримуючи певну довіру від населення починають концентрувати повністю у своїх руках державну владу,

порушуючи баланс сил та ще більше знижуючи роль формальних демократичних інституцій).

- 3) Не дивлячись на існуючі в деяких державах механізми, які повинні нівелювати дію неформальних практик, вони повертаються з новою силою та пронизують усі державні інституції, повертається клієнтелізм, непотизм, фаворитизм тощо).
- 4) В умовах збільшення ролі особистих зв'язків та лояльності до правителя зростає корупція, яка стає всеохоплюючим явищем на різних рівнях і ще більше руйнує діючі інституції.
- 5) Відчуженість верхівки влади від реального життя їх народу, вони не розуміють та не хочуть розуміти і вирішувати суспільні проблеми та вважають себе набагато вищими за звичайних людей, які повинні виконувати їх накази.
- 6) Зростання публічно-політичної та приватної сфери життя людей, коли через контроль влади та ідеологію правителя звичайним людям нав'язують не лише правила для існування та дії у публічному просторі, але й у приватному під тиском санкцій.
- 7) Використання армії та поліції з ціллю зберегти свою владу та легітимність, будування навколо неї внутрішньої та зовнішньої державної політики.
- 8) Патримоніальна система інтегрується за допомогою моделі сімейних відносин, тобто пан повинен відігравати роль батька, який завжди правий, завжди знає краще і якого потрібно через повагу та інші фактори слухатись і не заперечувати його рішенням.
- 9) Формування образу безальтернативності та незамінності лідера, який забезпечує стабільність для держави та його народу. Така політика формує думку, що якщо діючий правитель піде у відставку, буде скинутий на виборах або шляхом революції - держава занепаде, або буде зруйнована зовнішніми ворогами (Бакиров, Сазонов 2005: 500-509).

Також можна виокремити певні фактори, які сприяють розвитку патримоніалізму та можуть сигналізувати про те, що система деформується під впливом неформальних практик:

- 1) Залежність державних інститутів від груп впливу
- 2) Залежність населення від розподілу ресурсів, яке здійснює правитель
- 3) Історичні передумови патримоніального правління
- 4) Відсутність політичної конкуренції та опозиції
- 5) Економічна та соціальна нерівність
- 6) Використання армії задля збереження влади
- 7) Персоналізація державної влади

Підбиваючи підсумки першого підрозділу можна зрозуміти, що патримоніалізм відіграє ключову роль у формуванні неформальних практик. Такі режими були дуже популярні і мали всі інструменти, які допомагали легітимізувати та підтримувати його. На думку багатьох науковців патримоніалізм - це застарілий концепт, який не існує в сучасних західних демократичних державах, однак сучасний погляд та аналіз дає побачити зворотне. Наразі патримоніалізм та його неформальні практики діють, розвиваються та існують не лише в (нео)патримоніальних режимах, про які піде розповідь далі, але й в сучасних демократичних державах, які починають поступово повертати неформальні практики та пронизуватись «кумівством», корупцією тощо. Через таку небезпечну тенденцію для сучасного світового порядку та недоліки концепції неопатримоніалізму, деякі науковці зауважують увагу на поверненні саме патримоніалізму без приставки «нео», однак на мою думку концепція неопатримоніалізму має велику кількість переваг, а головне перспективу розвитку, про що поговоримо надалі.

1.2 Критика, особливості та новий погляд на концепцію неопатримоніалізму

Другий підрозділ дипломної роботи буде присвячений аналізу старого та нового погляду на неопатримоніалізм, критиці та проблемам з якими зіткнулась концепція та тих позитивних аспектів і перспектив, які вона має.

Як вже зауважувалось раніше, разом з розвитком патримоніалізму постало питання щодо необхідності модифікації цієї концепції, через «нові режими» у Латинській Америці, Азії та Африці, які вже не могли називатись суто патримоніальними і доволі далеко відійшли від класичного розуміння цього терміну. Перший поштовх дав Гюнтер Рот, а ось закріпив та запропонував додати префікс «нео» саме Шмуель Ной Айзенштадт. Таке рішення повинно було вирішити існуючі суперечки щодо класифікації цих режимів та заснувати певну нову модель держави, у якій неформальні патримоніальні практики починають об'єднуватись з каскадом сучасних держав (Bach, Gazibo, 2017).

Класичний підхід до визначення терміну неопатримоніалізм сформували М. Браттон і Н. Ван де Валле, котрі визначали неопатримоніальні держави як ті, що об'єднують патримоніальні практики та традиції з юридично-раціональним бюрократичним апаратом, який насправді є лише імітацією. Тобто в такому підході можна побачити об'єднання традиційного та раціонального типу легітимності Вебера (Bratton, Van de Walle, 1994).

Базова або класична концепція неопатримоніалізму розглядає умови та причини появи таких режимів наступними чинниками, хоча вони і не є виключними та не гарантують його появу:

- 1) Етнополітичні конфлікти всередині держави
- 2) Складність та провал будівництва національних держав
- 3) Захоплення влади та її приватизація кланами
- 4) Підписання «формальної угоди» між елітами з ціллю розкрадання держави та розподілу сфер впливу (Ганжа; Фісун: 211-242).

Наступною проблематикою неопатримоніалізму науковці розглядали кореляцію між часом існування неопатримоніального режиму та складністю його подолання, а також чи є він притаманним лише як перехідний етап для держав демократичного транзиту або він може бути певним закріпленим та самостійним режимом. На перше питання існує доволі логічна відповідь, чим довше існує неопатримоніальний режим, тим більше неформальних практик буде засновано, тим більше він укоріниться у ментальність людей та формальні державні інститути, тому чим довше буде існувати неопатримоніальний режим, тим складніше його буде подолати та навпаки, чим він буде існувати менше, тим менше складнощів буде у боротьбі з ним (Шабанов 2017: 159-165).

На друге питання відповідь набагато складніше, тривалий час вважалось, що неопатримоніальні режими є перехідними і призводять або до відкату до зовсім недемократичних режимів або до демократичних. Втім, наразі можна сказати, що неопатримоніальні режими є певними самостійними формуваннями, які мають свою специфіку і вони частіш за все нікуди та ні в що не збираються трансформуватись, в них існує своя логіка існування, яка допомагає їм функціонувати у сучасному світі, через що у новому підході до неопатримоніалізму його потрібно вважати постійним, а не транзитним типом режиму.

Можливість «постійності» неопатримоніальних режимів обумовлена тим, що після «кольорових революцій» або інших методів боротьби з такими режимами, ці інструменти не спрацьовують і замість демократизації, результатом революцій та реформувань з боку влади стає лише перерозподіл ресурсів між елітами та прихід до влади нового пана з тими самими цілями, які були у іншого. При цьому, потрібно розуміти ще те, що у деяких випадках дійсно може прийти демократичний лідер, однак в ситуації, коли режим повністю пронизаний неформальними практиками і на усіх етапах він зіштовхується з супротивом «налагодженого життя» еліт, які контролюють різні державні сфери, він може програти цю боротьбу та стати за кермо нового неопатримоніального режиму.

Класична модель неопатримоніалізму виділяє три географічні регіони його розповсюдження:

- 1) Пострадянський
- 2) Латиноамериканський
- 3) Африко-азіатський

Втім, наразі можна побачити повернення патримоніальних практик, а також їх поєднання з юридично-бюрократичними елементами сучасних демократичних держав світу. Тобто, наразі вже можна казати про певний відкат демократії та неопатримоніальну хвилю, яка не лише закріплює вже існуючі неопатримоніальні режими, але й поширюється серед провідних держав світу, які вважали що повернення неформальних практик до них неможливе.

Ще одним ключовим питанням у концепції неопатримоніалізму виступає його порівняння з патримоніалізмом, у їх різниці тощо. Частково ця тематика була описана у першому підрозділі, однак вона заділа далеко не усі відмінні аспекти, котрі виглядають наступним чином:

- 1) Історичний контекст

Патримоніалізм формується у державах з традиційним суспільством, де уся влада знаходиться у руках правителя та він впливає на усі сфери життя суспільства. Неопатримоніалізм у свою чергу формується у сучасних державах, які зберігають неформальні практики притаманні патримоніалізму, однак переймають західні моделі фасаду та керування державою.

- 2) Питання влади

Патримоніальні правителі вважають державну владу своєю власністю, яку ніколи без потреби не передають, в такій системі державні інститути споріднюються з особистістю лідера. Неопатримоніальні режими ділять владу між різними елітами та лідерами, що стало наслідком існування державних інституцій, які працюють на відміну від патримоніальних режимів (однак не завжди ефективно).

3) Бюрократія

Патримоніальні режими не мають незалежної (або іноді взагалі) державної бюрократії, усі її члени наймаються серед особисто зобов'язаних, друзів, родичів та лояльних людей правителя. Неопатримоніальні режими мають державні інститути, які є формально незалежними, але частіш за все функціонують неефективно або заради приватних цілей еліт, назначатись люди можуть як серед друзів та родичів так і іноді за допомогою власних навичок та лояльності до еліт.

4) Прозорість та керування

Патримоніальні режими майже не мають чітких прописаних законів та правил, а орієнтиром є традиції та воля правителя, народ майже ніяк не може контролювати дії лідера. Неопатримоніальні режими мають законодавства та закони, яким необхідно підкорюватись як населенню держави так і елітам, однак частим явищем є ігнорування закону (через слабкість судової гілки влади), прийняття необхідних для еліти законів, пошук «дір» за допомогою яких можна ухилятися від покарання тощо. Також неопатримоніальні режими часто мають норми «прозорості» діяльності влади, однак фактично частіш за все їх ігнорують або демонструють лише позитивні новини.

5) Легітимність

Патримоніальні режими часто легітимізують свою владу завдяки дотриманню традицій, використанню армії та сили у боротьбі з власними противниками. Неопатримоніальні режими намагаються легітимізувати свою владу за допомогою законів, демократичних інституцій та підкупу населення.

6) Економічні відносини

Патримоніальні правителя вважають економічні ресурси держави своїми власними тому розпоряджається з ними відповідно. Приватне та державне майно зріднюється. Неопатримоніальні режими часто існують в умовах ринкової економіки та формального збереження приватної власності. Втім, більшість

економічних ресурсів знаходиться у руках правлячої еліти та економіка держави залежить саме від них.

7) Соціальна структура

Патримоніальні соціальні відносини існують в умовах повної залежності підлеглих від правителя, а відносини будуються на патронажі та клієнтелізмі. Відносини будуються на повазі та вірності, завдяки чому можна отримати певні преференції від правителя. Неопатримоніальні режими теж існують в умовах патронажу з боку еліт, однак вони адаптувались під сучасні моделі соціальної комунікації, законів тощо. Будь-які відносини економічного та політичного характеру будуються на залежності суб'єктів та їх вірності (Balint Magyar, Balint Madlovics, 2020).

Концепт неопатримоніалізму, з моменту своєї появи, час від часу отримував критику з боку науковців, що призвело до накопичення великої кількості цих проблем наразі. Сучасні науковці виділяють наступні проблеми концепції, які необхідно вирішувати:

- 1) Неопатримоніалізм використовується науковцями, як «концепція, яка втрачає свою аналітичну цінність» через всеосяжний підхід до неї.
- 2) Концепція неопатримоніалізму не дає чіткого розуміння відмінностей у часі та просторі.
- 3) Неопатримоніалізм має концептуальні рамки, які майже нівелюють корисність концепції у якості аналітичного посібника.
- 4) Концентрація на субконцептуальних складових (на кшталт клієнтелізму), тобто концепція неопатримоніалізму може завишати цінність цих речей відносно усіх інших важливих для неї складових.
- 5) Дослідження неопатримоніалізму стикається з серйозними проблемами джерел та методологічних засад для емпіричного дослідження.
- 6) Акцент на дослідження патримоніальних складових на відміну від слаборозвинених у неопатримоніалізмі раціонально-бюрократичних

засад (Le Vine 1980: 657-673; Theobald 1982: 548-559; Clapham 1982: 1-35).

Найбільше уваги приділяється саме останній проблемі, яка при аналізі дає змогу зрозуміти різницю між неопатримоніалізмом та патримоніалізмом (що ми описували вище). Сучасні науковці зауважують на необхідності досліджувати як раціонально-бюрократичну частину неопатримоніалізму так і патримоніальну. У неопатримоніальних режимах ці дві різні за своєю суттю та змістом ідеї поєднуються, пронизують та деформують один одну, що витікає у можливість для людини обрати яким шляхом вона хоче досягати тих або інших цілей у державі.

Таким чином з'являється певна непередбачуваність дій, коли одна людина може досягти чогось завдяки корупції та буде її відтворювати і надалі, а інша досягне цього легальним шляхом, тому не можна бути впевненим у поведінці та ролі державних інститутів та людей, які там працюють. Це призводить до того, що держава не може виконувати свою ціль забезпечення суспільного блага через велику кількість особистих інтересів та власних орієнтацій з боку суб'єктів політичного процесу (Erdmann, Engel 2007: 95-119).

Для вирішення інших основних проблем неопатримоніалізму Г. Єрдманн та У. Єнгель пропонують розв'язати три питання:

- 1) Розмежувати неопатримоніалізм від клієнтелізму та патронажу
- 2) Звернутись до емпіричної операціоналізації концепції неопатримоніалізму
- 3) Дослідити позицію неопатримоніалізма відносно типології політичних режимів.

Перше питання вони вирішують наступним чином. Клієнтелізм має на меті побудувати відносини клієнт - патрон між правителем та підданим, коли останній отримуючи набагато меншу вигоду, ніж перший, надає якісь послуги або ресурси. Відносини у такий системі будуються прямі, а саме за допомогою

системи посередників між правителем та звичайними людьми та ціль обміну перетворюється все частіше на надання певних суспільних благ людям.

У такому випадку клієнтелізм та неопатримоніалізм об'єднує непередбачуваність, яка формується у силу необхідності клієнта знайти собі захист або отримати те, що йому потрібно в умовах непередбачуваності дій державних інституцій. Тобто клієнтелізм є реакцією на непередбачуваність з боку режиму, хоча в деяких випадках люди можуть знайти захист у раціонально-бюрократичній половині неопатримоніалізму щоб захиститись від патримоніальних практик.

Якщо розглядати різницю між патронажем та клієнтелізмом то здебільшого вона полягає у отримувачі. Патронаж – це політичне вмотивоване розподілення різних благ певним групам, а не особистостям (як у клієнтелізмі). Це виражається і у формі благ, коли при патронажі вони колективні (дороги, школи), а при клієнтелізмі особисті (земля, послуги). Головною мотивацією таких дій у патронажі виступає розуміння, що набагато вигідніше це зробити самому, аніж залишити для інших політиків, які отримають від цього користь та будуть мати свою мотивацію, котра відрізняється від моєї (Erdmann, Engel 2007: 95-119).

Друге питання важливе через необхідність відрізнити та досліджувати: клієнтелізм та неопатримоніалізм, інститути патронажу та правила політичної гри у неопатримоніалізмі, відрізнити неопатримоніальне керівництво та раціонально-бюрократичне, в цілому неопатримоніальне та патримоніальне управління та підтипи неопатримоніального керівництва. Безліч вчених (Снайдер, Теобальд, Браттон і Ван де Валле, Лемаршан та Легг) пропонували своє рішення цих проблем, однак усі їх ідеї не закріпились остаточно та питання не було вирішене. Наприклад концепція Браттона і Ван де Валле пропонувала три аспекти, які є політичними неформальними інститутами притаманними неопатримоніальним режимам:

- 1) Президентизм (концентрація політичних сил у руках одного правителя, який чинить супротив делегуванню всього, окрім звичайних задач відносно прийняття рішень).
- 2) Систематичний клієнтелізм (правитель або правляча еліта розраховує досягати цілей завдяки наданню різноманітних послуг, тобто ліцензій, контрактів тощо).
- 3) Використання державних ресурсів задля політичної легітимації (за рахунок надання певних преференцій з державних ресурсів отримувати соціальну підтримку звичайних людей та інших еліт) (Bratton, Van de Walle, 1997).

Ці критерії є «провальними» з причини того, що перша дуже зріднена саме з патримоніалізмом і скоріше нагадує його, а також недостатній опис третього критерію і те, що він підходить під опис не лише неопатримоніальних режимів. Єдиним діючим фактором автори вважають президентизм, який допоможе побачити та зрозуміти специфіку розподілу ресурсів між регіонами, районами та етнічними групами.

Для подолання цих проблем на думку Г. Єрдманна та У. Єнгель необхідно аналізувати два виміри керівництва (політичну посаду та бюрократичну посаду) за допомогою критеріїв, які використовують для аналізу авторитарних та демократичних методів керівництва. Вони вважають необхідним знайти відповіді на наступні питання:

- 1) Наскільки діють затверджені правила
- 2) Як чиновники реагують та виконують свої юридично-раціональні обов'язки
- 3) Як часто чиновники відходять від своїх обов'язків.

Результатом відповіді на ці питання повинно стати розуміння, яке співвідношення між раціонально-бюрократичними та неопатримоніальними неформальними аспектами (Erdmann, Engel 2007: 95-119).

Останнім питанням постає відношення неопатримоніалізму до політичних режимів. У класичному розумінні науковці відносять неопатримоніалізм до авторитарних режимів, на це вплинули асоціації з особистою владою та віддаленістю від демократичних правил. Потрібно зауважити, що раціонально-правова бюрократія, яка притаманна демократіям, можлива і у авторитарних режимах, основним критерієм поділу у такому випадку стає те, чи підкорюється правитель цим законам або ні. Якщо правитель не підкорюється законам - він є авторитарним та навпаки.

Наразі існує дискусія щодо того, як класифікувати сучасні режими, деякі з науковців вважають необхідним виділяти гібридний тип режимів, на кшталт африканських, які під час невдалого переходу до демократії перетворювались на неопатримоніальні, знаходячись між демократією та авторитаризмом. Однак інші науковці вважають, що такі режими - це дефектні підтипи демократії.

Не дивлячись на велику кількість концептуальних проблем, які з часом з'явилися у дослідженні неопатримоніалізму, є безліч позитивних її сторін та перспектив розвитку. До головних плюсів концепції можна віднести:

- 1) Неопатримоніалізм заснований на універсальній перспективі
- 2) Концепція дозволяє проведення порівняльного аналізу
- 3) Неопатримоніалізм пов'язує політику та методи здійснення влади
- 4) Неопатримоніалізм допомагає в аналізі неформальних інститутів
- 5) Неопатримоніалізм пояснює причини та демонструє сучасні виклики для демократії
- 6) Неопатримоніалізм враховує історичний контекст режимів
- 7) Використання концепції призвело до появи великої кількості корисних результатів та висновків (Erdmann, Engel 2007: 95-119).

Проаналізовані вище проблеми та певні ідеї та висновки Г. Єрдманна та У. Єнгель дають зрозуміти, що концепція неопатримоніалізму є корисною і її необхідно допрацьовувати та поступово вирішувати ті проблеми з якими вона зіткнулась та ще надалі буде зіткатися в умовах нової неопатримоніальної хвилі.

Останнім питанням, яке буде розглянуто у другому підрозділі є концепт постдемократії, який має багато спільного з нео(патримоніалізмом) та іноді теж називається «сучасним патримоніалізмом».

Термін та концепт постдемократії описав англійський політолог Колін Крауч, він визначив його політичним станом, коли демократичні інституції формально зберігаються (вибори, парламент тощо), але їх фактичний вплив та роль зменшується. На заміну цим базовим інституціям приходять впливові економічні еліти, мегакорпорації, політичні лідери тощо. Така тенденція призводить до занепаду демократичних режимів, зниження рівня політичної участі громадян, розвитку патримоніальних практик та руйнуванню раціонально-правової бюрократії.

В деяких випадках тривалий етап постдемократії та послаблення демократичних інституцій можна назвати переходом до неопатримоніалізму, одними з умов якого є:

- 1) Слабкість громадянського суспільства, коли люди не дивлячись на позитивні аспекти правової держави, починають підтримувати неформальні практики.
- 2) Економічна нестабільність, яка пов'язана з розвитком сильної нерівності та пошуком лідера який зможе вирішити швидко ці проблеми.
- 3) Популізм та авторитарні аспекти, які використовують неопатримоніальні лідери для захоплення влади.

Не дивлячись на схожість концепцій, необхідно дослідити їх співвідношення один з одним.

1) Концентрація влади:

Постдемократія використовує формальні демократичні інститути для збереження своєї влади. Неопатримоніалізм використовує особисті зв'язки для концентрації та використання влади, а інститути функціонують формально.

2) Роль інститутів

У постдемократії існують демократичні інститути, але їх спроможність та роль зменшується через силу еліт, яка поступово збільшується. У неопатримоніалізмі демократичні інститути не виконують своїх цілей демократичного контролю і необхідні для формування патримоніальних відносин.

3) Легітимність

Постдемократична влада отримує свою легітимність за рахунок використання формальних демократичних інститутів. Неопатримоніальні режими орієнтуються більше на харизму правителя, традиції та систему особистої лояльності.

В цілому постдемократія можлива лише у державах, які мають досвід демократії, а неопатримоніальні режими можуть такого досвіду не мати (Литвин, 2014; Ткач, 2011).

Як і у випадку патримоніалізму, в неопатримоніальних режимах теж можна дослідити фактори, за допомогою яких можна побачити ступінь деформації системи неформальними неопатримоніальними практиками та які посилюють їх:

- 1) Слабкість державних інститутів та їх номінальний характер
- 2) Розвиток корупції, клієнтелізму, непотизму та інших неформальних практик
- 3) Велика кількість природних ресурсів у держави та їх використання елітами задля отримання вигоди
- 4) Використання традиційних норм та цінностей з боку правителя
- 5) Відсутність розвиненого громадянського суспільства
- 6) Соціальна та економічна нерівність
- 7) Розкрадання зовнішньої фінансової підтримки
- 8) Низький рівень розвитку взаємоконтролю та механізмів стримування між різними гілками влади.

Підбиваючи підсумки другого підрозділу можна зрозуміти, що концепція неопатримоніалізму має багато схожих рис з патримоніалізмом, концептом постдемократії та іншими політологічними концептами, що з часом почало викликати проблеми та дискусії серед науковців. Ключовою проблемою – є недостатнє дослідження раціонально-правового аспекту неопатримоніалізму, що витікає у перевагу убік патримоніальних практик. Втім, варто зауважити, що концепція неопатримоніалізму має безліч позитивних аспектів і вирізняється серед інших концепцій під час дослідження та порівняння різних складових аспектів, що дійсно робить неопатримоніалізм важливою складовою сучасного політичного дискурсу. Неопатримоніалізм потребує уваги з боку науковців задля вирішення проблем, які постають наразі та подальшого розвитку, що безумовно є корисним в рамках дослідження неопатримоніальної хвилі, яка буде розглянута у подальших розділах.

1.3 Неформальні практики та особливості функціонування інститутів в неопатримоніальних режимах

Одним з найголовніших аспектів під час дослідження неопатримоніалізму є неформальні практики, а саме: непотизм, клієнтелізм, фаворитизм, трайбалізм, пребендалізм та кронізм. Сутність цих практик дає зрозуміти принципи обрання державних посадовців, їх взаємовідносини та особливості функціонування режиму. Ми проаналізуємо основні сутнісні характеристики цих практик та те, як вони впливають на діяльність політичних партій, на прийняття рішень та різноманітні аспекти функціонування неопатримоніальних режимів.

Перша неформальна практика є дуже популярною, як у минулому так і у сучасному світі та має назву непотизм. Непотизм – є формою відносин за якою на державні посади призначаються родичі та друзі правлячої еліти або правителя, при цьому нехтуючи їх професійними навичками та досягненнями. Основна риса непотизму є саме призначення на посаду без відповідної кваліфікації, в наслідок чого вони стають гравцями в руках правителя, який дозволяє їм збагачуватись разом з ним за лояльність та підтримку з їх боку. Окрім друзів у такій системі можна здобути посаду завдяки вигідній пропозиції до правителя або еліт,

наприклад запропонувати гроші або популяризацію та підтримку у своєму ЗМІ, блозі тощо.

Очевидними негативними сторонами такого підходу є знищення реальної конкуренції у наслідок того, що пріоритет правителя або еліт завжди буде лежати на своїх родичів та друзів. Також можуть виникати певні конфлікти, коли родичі та друзі не можуть поділити посади, що ще більше погіршує і так низьку ефективність таких державних службовців. Основною ціллю непотизму – є збагачення, що породжує системну корупцію на всіх рівнях влади та призводить до економічного, політичного та соціального занепаду держави. В деяких випадках призначення родичів та друзів позитивно сприймається з боку населення через принцип «скажи, хто твій друг, і я скажу, хто ти», а у прикладі родичів працює правило «яблуко від яблуні», що очевидно працює далеко не завжди і не є об'єктивним критерієм для обрання тієї або іншої людини без необхідних для керівництва державою навичок (Burhan 2020: 4-30; Титко 2019: 80-87).

Друга практика притаманна неопатримоніальним режимам та вже частково описана у попередньому підрозділі – клієнтелізм. Принцип функціонування клієнтелізму є взаємовідносини між патроном та клієнтом, де перший надає захист та ресурси, а другий отримує преференції і надає підтримку та підкорення правителю. Характерним для такого роду відносин є перенесення сімейних відносин у політичну систему, де ієрархія підміняється системою неформальних відносин, особистих завдань та тіньових схем. Такі відносини будуються на двох рівнях: національному (між елітами та правителем) та локальному (між населенням та місцевим патроном).

Клієнтелізм частіш за все відкидає практику призначення на посади друзів та родичів і орієнтується на взаємовигідну співпрацю між різними суб'єктами держави. Наприклад існують ситуації, коли еліти підтримують та обирають правителя, а той у свою чергу надає за це державну посаду. Очевидно, що така система може існувати лише у відриві від демократичних інститутів, через що

чим менше рівень розвитку демократії у державі тим більше вплив та неї клієнтелізму.

Існує три типи клієнтелізма, які різняться під час відносин між клієнтом та патроном, а саме: побудований на доступі до розподілу ресурсів, побудований на різних преференціях та благах, побудований на підтримці за допомогою голосів, посад тощо (Bach, Gazibo, 2017; Титко 2019: 80-87; Бакиров, Сазонов 2005: 500-509).

Третя практика являє собою явище пребендалізму, за аналогією до явища феодалної пребенди, термін описує відносини, коли правитель надавав певну територію васалу для особистого його збагачення. Таке явище виникає у випадку, коли за рахунок надання певних преференцій правитель розраховує на стабілізацію і підконтрольність ситуації на усій території, де він керує, бо сам він не може забезпечити необхідний рівень контролю (Фукуяма 2015: 63-64).

Четверта практика – кронізм, яка є ширшою версією непотизму з призначенням друзів або знайомих правителя, а головними відмінностями виступають: кронізм ставить на меті лише збагачення, в той час як непотизм – ні; до відносин у кронізмі долучаються не лише друзі, але й знайомі, що робить цю мережу ширше, аніж у випадку непотизму з родичами та друзями; у випадку кронізму потрібного статусу для взаємовідносин із правителем необхідно добитись, коли у випадку непотизму членом сім'ї ти стаєш при народженні (Burhan 2020: 4-30).

Відносини під час кронізму будуються на довірі та підтримці між правителем та підлеглим, а також ця схема існує не лише у приватній сфері, але і державній. Головним сенсом існування цієї неформальної практики – є отримання надійного союзника, якому ти зможеш довіряти та у результаті надавати та отримувати певні преференції та бонуси у рівних умовах (Лікарчук 2019: 17-22; Титко 2019: 80-87).

Передостання неформальна практика – фаворитизм. Він являє собою явище, коли керівник віддає перевагу тій або іншій людині за рахунок часто

суб'єктивних або іноді об'єктивних причин, які зацікавлюють правителя в фавориті. У такому випадку вибудовуються відносини, коли фаворит бажає отримати певні права та повноваження, а керівник згоден їх передати через певні особливі риси фавориту. Фаворитів у такому випадку дуже не люблять інші працівники, через несправедливе наділення їх правами та відсутність необхідних компетенцій (Титко 2019: 80-87; Лікарчук 2019: 17-22; Діденко 2017: 103-106).

Остання неформальна практика – трайбалізм. На відміну від інших неформальних практик він будується на принципі земляцтва, тобто головним фактором під час обрання на посаду людини може зіграти те, звідки він. Основою такого бачення виступає ідея того, що людина, яка виросла з тобою в одному місті або селищі скоріш за все буде мати наближені до твоїх погляди, менталітет тощо, тому саме їх і намагаються обрати керівники під час трайбалізму. Такі відносини формують певну клановість, коли державою починають правити регіональні групи, які вже знають тривалий час один одного і взяли курс на розширення влади отримуючи вплив над центром (Краснопольська 2018: 55-65).

Розібравшись з головними принципами неформальних практик, ми можемо перейти до аналізу особливостей функціонування неопатримоніальних режимів. Першим аспектом послугують політичні партії, які відіграють велику роль у неопатримоніальному політичному режимі.

Головною особливістю виступає те, що вони не регулюють і не контролюють діяльність правителя, а навпаки, правитель може тиснути на партії, щоб вони підтримували необхідні правителю рішення. Політичні партії в неопатримоніальних режимах знаходяться під тиском підконтрольних президенту інститутів та можуть бути заборонені, якщо не будуть підтримувати діяльність правителя. Іноді, правитель може за допомогою фіктивних політичних партій створювати ілюзію конкуренції та опозиції, однак фактично їх діяльність буде узгоджена з правителем. Неопатримоніальні лідери можуть користуватись політичними партіями для легітимізації влади, коли вони підтримують або

утворюють власну партію, яка буде повністю йому підконтрольна. (Bach, Gazibo, 2017)

Політичні партії частіш за все не мають ніякої ідеологічної складової на яку вони спираються, тому вони можуть діяти доволі неоднозначно, спочатку пропагуючи одну ідею, а потім підтримуючи на голосуванні зовсім іншу. Зміна правлячих партій майже не впливає на курс держави, а лише змінює еліти, які будуть перерозподіляти та обкрадати державні ресурси. Перемога надає можливість легалізувати та легітимізувати своє правління та «отримати все», а також в силу цього вводити санкції проти своїх політичних та економічних супротивників (Шуляк 2008: 118-127).

Політичні партії в неопатримоніальних режимах існують у двох можливих варіаціях:

- 1) Однопартійній системі
- 2) Багатопартійній системі

При однопартійності політичні лідери за допомогою більшої кількості ресурсів, аніж у інших монополізують владу та намагаються позбавити ресурсів конкурентів, щоб вони не мали змоги кинути їм виклик у майбутньому.

При багатопартійній системі партії майже не мають жодного впливу і мають тенденцію або об'єднуватись з іншими схожими партіями або продавати свої голоси за та проти під час голосування за різні законопроекти.

Втім, що у однопартійній системі, що у багатопартійній системі партії є інструментами в руках правителя та еліт, а не засобом представництва соціальних груп (Bach, Gazibo, 2017; Манайло-Приходько 2018: 56-57).

Головними функціями політичних партій в неопатримоніальних режимах є:

- 1) Політична функція (формує уявлення демократичності процесів та фундаменту для правителя)

- 2) Економічна функція (продаж голосів і отримання різних економічних переваг за рахунок цього, також можна продавати місця в партії перед виборами)
- 3) Соціальна функція (в більш демократичних неопатримоніальних режимах люди можуть доносити свої ідеї до керівництва держави за рахунок партій)
- 4) «Виховна» функція (створюють програми об'єднання людей, де нав'язують власні ідеї та формують лояльність до правителя) (Авксентьєв 2011: 77-82; Авксентьєв 2020: 42-46; Ганжа).

Втім, неопатримоніальні режими дивують не лише адаптацією демократичного інституту політичних партій, але й іншими «формальними практиками», які стали пронизаними неформальними чинниками. Це стало необхідно для створення ілюзії, що у державі існують та функціонують демократичні інститути, однак, фактично, вони замінюються вже знайомими нам практиками призначення друзів і родичів без належних компетенцій на державні посади з ціллю отримання надійних союзників та ще більшого розкрадання державних ресурсів. Не дивлячись на існування механізмів, які повинні унеможливлувати призначення друзів та родичів, за допомогою певних неформальних практик – це стає можливим у неопатримоніальних режимах, де правитель отримує певний карт-бланш на певні неконституційні та непопулярні рішення одразу після перемогу на виборах.

У сучасних неопатримоніальних режимах існує таке явище, як використання тіньових схем. Тіньові схеми забезпечують безперешкодне виведення зароблених на державі коштів, хабарів тощо. При цьому, така практика починає функціонувати не лише серед державних працівників, але й серед звичайних людей, які ухиляються від сплати податків разом з керівництвом. Наприклад, роботодавець виставляє офіційну заробітну платню суттєво меншою, аніж вона є насправді та сплачує суттєво менше податків. Така практика корисна і для працівників, які будуть отримувати більше коштів і не будуть віддавати суттєву їх кількість на податки, однак постає питання майбутньої пенсії, але

виходячи з ментальності великої кількості людей у неопатримоніальних режимах, це питання більшість залишає на потім.

Також характерним для неопатримоніального режиму є неpubлічність керівного апарату, котрий замовчує ті або інші проблеми держави або навпаки намагається висвітлювати негативні новини у позитивному ключі за допомогою перекручування фактів. Частіш за все, особливо на сучасному етапі розвитку неопатримоніальних держав (беручи до уваги, що частина з них є пострадянськими державами і існує поряд з демократичною Європою), безліч з них задля отримання підтримки та співпраці з розвиненими країнами вводять певні інструменти прозорості та підзвітності. Наприклад, в Україні є певні механізми підзвітності під час державних закупівель, у місцевого самоврядування є обов'язок звітування перед населенням щодо різних питань тощо, але, фактично, такі механізми часто ігноруються керівним апаратом і все проводиться без звітування або лише з його позитивними (неповними) результатами. Не дивлячись на це, іноді, дійсно ці механізми можуть демонстративно бути застосовано проти корупційних схем та тіньової діяльності державних посадовців, але вони часто не несуть після цього жодної відповідальності. У ситуації з тендерами, їх можуть відмінити після бурхливої реакції суспільства, але якщо реакція буде не сильно критичною, тоді тендер можуть і не відмінити, або якщо проблему неможливо замовчати, влада штучно створює іншу проблему, яка починає відволікати населення.

У неопатримоніальних режимах досягати певних результатів у кар'єрі або інших сферах звичайній людині і державним посадовцям можливо двома шляхами:

- 1) Офіційним (за допомогою формальних державних інститутів, кваліфікації та навичок, частіш за все такі люди стикаються з безліччю проблем та погроз, які не дають вільно та незалежно займатись своїми діями)

- 2) Неофіційним (за допомогою корупції, яка стає альтернативою складному процесу офіційних механізмів отримання документів, посади тощо. Також іноді використовують зв'язки, пропонують особисту відданість та обмін певними благами, ресурсами і послугами)

Не дивлячись на існування двох паралельних шляхів отримання результатів, перший стикається з безліччю проблем, які дуже складно подолати не маючи унікальних та корисних для правителя та державного апарату навичок. В той час як за другим шляхом можна взагалі не мати компетенцій та працювати лише на збагачення себе та своїх колег, а корупція залишається одним з найефективніших механізмів прискорення або навпаки уповільнення різних процесів.

Частим явищем у неопатріоніальних режимах стало «особисте завдання» від твого керівника, яке на відміну від формально закріплених у твоїй посаді функцій ти повинен виконувати заради збереження свого місця. Також, іноді, правитель або керівник може утворити фіктивні посади, які будуть мати «пливучі» обов'язки та зможуть виконувати зовсім різні функції навіть без необхідної освіти (Шабанов 2017: 159-165).

Інститут виборів теж потерпів змін і стає пронизаним різними неформальними практиками у неопатримоніальних режимах. Наприклад, під час голосування на виборах та під час передвиборчої гонки використовується підкуп виборців, членів виборчої комісії, підкидання голосів, недопуск на вибори, а також інший тиск і погрози з боку влади та інших кандидатів. Такі практики можуть призводити до забезпечення тривалого правління неопатримоніальних лідерів, як це сталося у Білорусі та Росії, коли задля унормування керування державою понад два строки вони підкоривши депутатів, судову гілку та інститут виборів змогли «оновити» свої строки та надалі правити державами.

Важливим питанням під час опису функціонування неопатримоніальних режимів постає прийняття політико-управлінських рішень у таких режимах та їх характерних особливостях. В цілому, рішення є спосіб подолання того або іншого

проблемного питання, а політико-управлінське рішення – є дія суб'єкта націлена на подолання проблеми та реалізацію певної мети з ціллю легітимізувати це рішення. В цілому, рішення мають певні характеристики, як для тих хто їх приймає так і для тих на кого та на що вони спрямовані, а саме їх можна поділити за наступними критеріями:

- 1) За значущістю для влади: значущі, нейтральні, чергові, перспективні, вчасні, запізнілі, прогностичні
- 2) За терміном дії: на короткий час, на довгий час, безперервно діючі
- 3) За інноваційністю: новаторські, рутинні
- 4) За силою впливу: обов'язкові, рекомендаційні
- 5) За націленістю на: суспільні інтереси, особисті інтереси (Ярош Б.О., Ярош О.Б., 2005).

Через нераціональне розподілення державних посад, яке ставить під питання професійність та компетенції друзів та родичів правителя або особисто вірних людей та випадкових людей, які отримали посаду за рахунок корупції, можна казати про сильний вплив неформальних практик та цих факторів на прийняття політико-управлінських рішень у неопатримоніальних режимах. Головним фактором під час прийняття політико-управлінських рішень відіграє його відношення до розподілу повноважень та тому, скільки він збирається концентрувати влади у своїх руках. Наприклад, якщо правитель вважає, що він краще розбереться з проблемою, він може концентрувати майже усю владу у своїх руках та приймати рішення на власний розсуд, а делегувати лише найпростіші задачі та мінімальну їх кількість, що впливає на якість рішень, в умовах коли правитель не може розумітися на безлічі складних аспектів та проблем з якими зараз стикаються сучасні держави. У іншому випадку, коли правитель дозволяє контролювати певні сфери держави іншим, він може також брати консультації у незалежних та залежних йому експертів, саме у такому випадку певні преференції та посади може отримати людина, які досягає кар'єрного росту офіційним шляхом. Частіш за все такий випадок можливий у разі політичного, економічного або соціального занепаду держави, коли

правитель хоче стабілізувати ситуацію і почути об'єктивну думку (Вінникова 2015: 51-56; Erdmann, Engel 2007: 95-119).

Характерним для неопатримоніальних режимів стає практика, коли політико-управлінські рішення пронизуються неформальними практиками та виходять за рамки звичних демократичних інститутів прийняття рішень, а правитель може розподіляти державні ресурси або самотужки, або наділяючи цими повноваженнями довірену групу людей з числа особисто відданих, друзів або родичів. Така практика демонструє ціль такого керування державою, яка складається не у державному розвитку та суспільному благу, а навпаки, у розкраданні держави та особистому збагаченню. Тобто правитель прагне за мінімальної кількості ризиків (корупційних скандалів, супротиву та максимально непублічно) отримати якомога більше ресурсів, також він за рахунок цих рішень намагається зберегти владу та можливість перерозподіляти державні ресурси. Результатом стає формування цілої системи, у яку задіяні усі члени ієрархії (правитель, бюрократичний апарат, звичайні жителі тощо) (Cammack 2007: 600-606).

В цілому, система прийняття політико-управлінських рішень буде різнитись у кожній державі і ця різниця буде зберігатись навіть в рамках неопатримоніальних режимів. Щоб виокремити певні характерні особливості, які можливі та найчастіше зустрічаються у неопатримоніальних режимах ми проаналізуємо їх крізь призму концепції Рода Родеса, який пропонував три характеристики для дослідження та виокремлення системи прийняття рішень:

- 1) Стабільність членства мережі (вона описує ступінь постійності та стабільності учасників мережі, якщо члени мережі незмінні, тоді це сприяє довірі між акторами та формуванні спільних норм поведінки)
- 2) Ізольованість мережі (вона описує ступінь ізоляції цієї мережі від інших, можливих зовнішніх контактів, якщо рівень високий, тоді це сприяє формуванню довіри всередині групи, але обмеженості у відкритості до

нових ідей, також у закритій мережі майже не допускається приєднання нових акторів)

- 3) Ресурсна залежність мережі (вона описує ступінь залежності акторів всередині мережі від ресурсів один одного, це включає інформаційні, фінансові, політичні та інші ресурси, у випадку високої залежності, актори змушені співпрацювати і не можуть досягати цілі один без одного) (Вінникова 2013: 38-41).

Якщо накласти ці аспекти на специфіку прийняття політико-управлінських рішень у неопатримоніальних режимах вибудовуються наступні висновки. Неопатримоніальні режими мають стабільну мережу членів, високу ізолюваність та високий рівень ресурсної залежності мережі. Це можна побачити з загальних висновків щодо прийняття політико-управлінських рішень у неопатримоніальних режимах, яка буде надана надалі:

- 1) Персоналізація прийняття рішень
- 2) Вплив неформальних практик на прийняття рішень
- 3) Вплив корупції на прийняття рішень
- 4) Вплив паралельних тіньових структур та груп впливу (лобізм)
- 5) Нестабільність та непередбачуваність у прийнятті рішень
- 6) Незмінність впливових членів мережі прийняття рішень
- 7) Ізолюваність процесів розробки та прийняття рішень
- 8) Взаємозалежність від інших суб'єктів прийняття рішень
- 9) Відсутність моральної складової

Останнім аспектом, який буде проаналізовано у першому розділі будуть неформальні інститути. Вони суттєво впливають на функціонування неопатримоніальних режимів та дуже часто є більш впливовими, ніж формальні демократичні інститути. Причиною появи неформальних інститутів є реакція на діяльність формальних, тобто, якщо другі не можуть повноцінно та «легко» виконати ті або інші функції на які є попит з боку населення або правителя, іноді створюються неформальні інститути. Ця практика є корисною одразу для двох

сторін, коли правитель отримує певну підтримку, ресурси або послуги з боку людини, а він надає певні преференції поза стандартними механізмами формальних інститутів (наприклад, ліцензії тощо).

Неформальні інститути на відміну від формальних (створених заради дотримання законодавчих норм та офіційних правил гри усіх суб'єктів та націлених на формування безпеки, добробуту і свободи громадян) частіше за все існують заради підтримки неформальних патримоніальних практик та зниження впливу юридично-правової частини держави (Бульдович 2017: 42-47). Характерними для неопатримоніальних режимів виступають неформальні інститути: непотизму, кронізму, фаворитизму, корупції, клієнтелізму та клановості.

В цілому, за Г. Хелмке та С. Левітські існує три мотивації для створення неформальних інститутів:

- 1) Неспроможність формальних інститутів виконати свої функції
- 2) Створення альтернативного шляху вирішення проблем та досягання цілей
- 3) Унормування питань, які неможливо перевести у формальний та універсальний рівень

Ці мотивації цілком підходять неопатримоніальним режимам, які формують та поєднують дві системи функціонування: патримоніальну та юридично-правову (Бульдович 2017: 42-47; Лютко 2013: 138-147).

Також Г. Хелмке та С. Левітські виділяють чотири типи неформальних інстиутів, які характеризують усі можливі варіації їх функціонування та причин формування в державах, що є безумовно корисним в рамках концепції неопатримоніалізму:

- 1) Доповнюючі неформальні інститути (вирішують проблеми та пробіли формальних інститутів)

- 2) Акомадаційні неформальні інститути (формують альтернативний шлях досягання цілей та можливість обійти формальний шлях)
- 3) Конкурентні неформальні інститути (співіснують разом з формальними та дозволяють їх ігнорувати)
- 4) Заміщаючі неформальні інститути (повна заміна нефункціонуючим формальним інститутам) (Helmke, Levitsky 2004: 725-740).

В деяких випадках неформальні інститути можуть бути корисними для неопатримоніальних режимів через подолання проблем та «пробіли» формальних інститутів, але в цілому, неформальні інститути є деструктивними практиками, які допомагають розвитку та укоріненню у ментальність людей неформальних патримоніальних практик, що з часом стає дуже складно подолати та знищити.

Підбиваючи підсумки третього підрозділу можна побачити, що неформальні практики (непотизм, клієнтелізм, фаворитизм, трайбалізм тощо) змінились відносно тих, які були притаманними патримоніалізму, вони модернізувались та стали ще більш небезпечними через свою гнучкість. В цілому, неопатримоніальні режими функціонують поєднуючи раціонально-бюрократичну основу держави та патримоніальну, тому у такому режимі дуже складно аналізувати ситуацію через постійні зміни та нестабільність таких режимів, особливо в умовах переходу діяльності у тінь (не дивлячись на існування механізмів прозорості та підзвітності). Діяльність партій у неопатримоніальних режимах є суто номінальною та зводиться до взаємовигідної співпраці правителя з партіями заради легітимізації та розкрадання держави або з ціллю захопити владу та самому розподіляти державні ресурси. Якщо розглядати політико-управлінські рішення, виходячи з характеристики неопатримоніальних режимів наданих у другому підрозділі можна зрозуміти, що вони максимально замкнуті на правителі та його бюрократичному апарату, де усі взаємопов'язані та націлені на особисте збагачення і намагаються діяти на принципах взаємовигоди та взаємодовіри. Сам бюрократичний апарат через дію неформальних неопатримоніальних практик

часто не має відповідних компетенцій для керування державою та майже не дослуховується під час прийняття рішень до об'єктивного погляду на проблеми. Через їх неефективність утворюються різноманітні неформальні інститути, які або частково доповнюють пробіли формальних, або фактично замінюють їх, що призводить до формування неопатримоніальної ментальності людей, яка буде розглянута у наступному підрозділі.

Розділ 2. Неопатримоніальна хвиля: причини, специфіка та наслідки

2.1 Політична культура, система лояльності та комунікаційні особливості неопатримоніалізму

Важливим аспектом дослідження неопатримоніальної хвилі у сучасному світі є взаємодія суспільства та держави, які комунікаційні аспекти при їх взаємодії утворюються, на чому вони побудовані та на що впливають.

У першу чергу будуть досліджені саме комунікаційні особливості у неопатримоніальних режимах. Через складні та іноді дуже проблемні взаємовідносини між державою і суспільством можна казати про два рівні розриву цих відносин:

- 1) Між центральною владою та регіональною владою
- 2) Між центральною і регіональною владою та суспільством

Такі «розриви» суттєво впливають на взаємовідносини, формуючи певну односторонню комунікацію, яка сприяє посиленню нерівності і непорозумінню між ними. Ці непорозуміння та нерівність витікають у деякі ситуації, наприклад:

- 1) Під час розриву між центральною та регіональною владою, перші надають вказівки місцевій владі і під тиском заставляють її виконувати ті або інші завдання. Вигідним така взаємодія може бути за умов вказівок для регіону власного клану, коли правитель з центру дуже пов'язаний з місцевою регіональною елітою і вони довіряють один одному. В умовах відчуженості від проблем регіональної влади, центральна формує комунікацію, коли вони керують регіональною політикою взагалі не розуміючи її специфіки.
- 2) Характерним для неопатримоніальних режимів є концентрація влади у центрі, тому регіональна влада майже не має власних прав та діє згідно вказівок з центру. Фактично, така ситуація не дозволяє швидко та ефективно вирішувати поточні проблеми, через необхідність погодження їх з центром.

- 3) Центральна влада може відтягувати на себе усі досягнення регіональної політики та навпаки, перевішувати усі промахи на місцеву владу, яка постійно буде залишатись ні з чим, тому що вони є лише «фігурами на дошці» для центральної влади та легко замінюються.
- 4) Центральна та регіональна влада майже не взаємодіє та не контактує з суспільством, що витікає у двох паралельних світах, де одні збагачуються, а інші бідніють.
- 5) Усі можливі форми комунікації між владою та суспільством стикаються з проблемами опису цих механізмів, того як це фактично буде працювати. Також у деяких випадках думка людей не вважається вирішальною, а до неї лише можна прислуховуватись.
- 6) Через низький рівень взаємопорозуміння суттєво падає активність громадян у політиці, що призводить до повного захоплення усієї повноти влади.

Іноді, певного розриву між цими трьома суб'єктами немає і вони вирішуються формуванням певних неформальних практик та інститутів. Наприклад, центральна влада під час розподілу ресурсів може виділити місцевій владі більше коштів, аніж збиралась за умови, якщо регіональна влада поверне частину з цих коштів за допомогою тіньових сфер назад до центру. Така практика не лише збагатить центр, але і регіональну владу та залишить кошти у місцевому бюджеті. Також можливі ситуації взаємодії суспільства та центральної або місцевої влади в сприятливих умовах, тобто за допомогою того засобу комунікації, який є найбільш лояльним до влади. У такому випадку, якщо влада хоче легітимізувати своє рішення за допомогою зв'язку з громадськістю, вони аналізують, яка частина населення може її підтримати. Якщо вони розуміють, що ця ідея буде популярна серед пенсіонерів, вони можуть провести ток-шоу на центральному телеканалі з продержавною політикою і там за допомогою онлайн рейтингу легітимізувати це рішення, не беручи до уваги той факт, що молодь та люди середнього віку майже не будуть брати участь у цьому.

Останнім часом це дуже популярна практика, коли за допомогою анонімного онлайн голосування на своїх сторінках у соціальних мережах представники місцевої або центральної влади вирішують, як до певного питання відноситься суспільство, підміняючи той факт, що голосування можливо «накрутити» і його не побачить більшість населення. Прикладом можуть послугувати онлайн опитування на telegram сторінці мера Харкова Ігоря Терехова, який проводив там опитування щодо перейменування вулиць та районів. Така практика дійсно є більш корисною, аніж закрите вирішення місцевої влади цього питання, але воно підміняє сутність демократичного процесу, коли голосувати за перейменування твоєї вулиці може людина, яка не мешкає на ній або взагалі не з твого міста.

Однією з головних цілей комунікації між центром та регіонами, а також з суспільством виступає формування системи лояльності, коли неопатримоніальні лідери прагнуть організувати для себе сприятливу атмосферу, що доволі нескладно зробити за умов політичної та громадської пасивності населення (Авксентьєв 2020: 42-46).

Насамперед науковці виділяють чотири рівня лояльності, а саме:

- 1) Рівень атрибутики (зовнішні аспекти, які будуть формувати твій зв'язок з певними категоріями та відносити тебе до них)
- 2) Рівень поведінки (формування культурних, поведінкових та організаційних норм, необхідних для керуючого режиму)
- 3) Рівень здібностей (формування суспільства, яке буде спроможне виконувати поставлені перед ним задачі, особливо у професійному аспекті)
- 4) Рівень переконань (перенесення державної ідеології та цінностей на звичайних громадян, через що їх життя починає пронизуватись та залежати від держави)

У неопатримоніальних режимах політична лояльність є ключовим аспектом, який дозволяє керувати та розкрадати гроші без масштабних конфліктів з суспільством, через що таким режимам необхідно мати:

- 1) Глибоку ментальну укоріненість у людини
- 2) Різноманітність задля отримання лояльності від якомога більшої кількості людей
- 3) Постійне відтворення неформальних практик та пропаганди з ціллю утворення та підтримки лояльності
- 4) Тіньовий характер задля отримання якомога меншої кількості токсичності з боку нелояльних (Шабанов 2018: 187-193).

Існує безліч різних класифікацій політичної культури, але більш важливим стає сутнісний опис тієї політичної культури, яка формується у неопатримоніальних режимах. В цілому, його за класифікацією Алмонда та Верби можна назвати патріархально-підданським. Щоб зрозуміти сутність цих термінів у їх концепції пропоную надати характеристику їх класифікації.

Алмонд та Верба виділяють три різні види політичної культури:

- 1) Патріархальний (народ не цікавиться політикою і не розуміється на ній, не існує ніякого розділу на економічну, релігійну та політичну сферу, а всі вони об'єднуються у одному правителі).
- 2) Підданський (апатія до політики, народ розуміє основи функціонування держави та підкорюється їй)
- 3) Партисипативний (народ постійно приймає участь у політичному та соціальному житті держави, а також намагається вплинути або впливає на політичні рішення через різні інструменти прямої демократії).

Самі автори зауважували на тому, що у чистому вигляді ці типи не існують, тому є сенс зауважувати на поєднанні, а у нашому випадку це є поєднання перших двох типів (частіш за все) і дуже не часто з третім (у малій пропорції щодо відносно перших двох) (Шляхтун, 2016).

Політична культура у неопатримоніальних режимах формується під впливом дуальної картини світу, де існують і раціональні засади керівництва і патримоніальні основи держави.

Основними рисами неопатримоніальної політичної культури можна назвати:

- 1) Апатію до політичних процесів (суспільство не має надій на покращення політичної ситуації та свого життя, в умовах повного захвату влади правителем люди ігнорують політичні новини та живуть по течії)
- 2) Корумпованість (зادля вирішення будь-яких проблем люди сподіваються на можливість дати хабар або навпаки отримати його, корупція сприймається як щось природне та необхідне для виживання у неопатримоніальному режимі)
- 3) Безпринципність (люди орієнтуються на фактичну вигоду, яку вони можуть отримати від тих або інших дій, вони можуть працювати на людину, яка їм протилежна або постійно змінювати позицію щоб вона співпадала з думкою керівництва заради отримання вигоди)
- 4) Вплив пропаганди (люди знаходяться під впливом пропаганди держави через отримання більшості інформації з офіційних ресурсів держави або незалежних джерел, які насправді теж знаходяться під впливом держави, а через небажання витратити час і перевіряти інформацію вони завжди знаходяться під її впливом)
- 5) Традиціоналізм (люди, як і правитель цінують традиційні цінності, які є основою керівництва державою та тим спільним, що об'єднує усе суспільство та верхівку)
- 6) Недовіра (люди не мають довіри до державних інститутів, інших людей тощо, це стає можливим через безпринципність, коли одні ідеї легко замінюються іншими і сьогоднішня правда може перетворитися завтра на брехню)

Усі ці аспекти (а головне традиціоналізм, вплив неформальних практик та політична апатія) призводить до формування такої політичної культури, яка ідеологічно протистоїть Західній, яку набагато частіше можна назвати партисипативною, аніж патріархальною та підданською. У такому випадку у неопатримоніальних державах формується принцип, який описував Карл Шмідт, а саме концепт «друг-ворог». Наглядним прикладом може послугувати сучасна Росія, яка умовно поділила держави на два типи, де одні (Західні) є ворогами, котрі прагнуть зруйнувати її, а інші (наприклад Китай або держави, на які вона має суттєвий політичний та економічний вплив) є друзями, тому політичній культурі, яка існує у неопатримоніальних режимах дуже притаманна характеристика поділу усього на чорне і біле, виключаючи можливість існування сірого.

Одним з факторів побудови та специфіки комунікації між владою та суспільством є ЗМІ. ЗМІ у неопатримоніальних режимах виступають певним фільтром, через який може пропускатись необхідна інформація і навпаки, не вигідна для керівництва інформація може замовчуватись, що є цензуруванням з «благими намірами» та ціллю знищення реальної опозиційної думки, монополізації інформаційного поля, формування системи лояльності і мінімізації критики влади (Nawaz 2008: 1-8).

Також у неопатримоніальних режимах є тенденція на поширення чуток, хибної інформації за допомогою державних та підконтрольних державі ЗМІ, щоб сформувані необхідні думки та однобоко висвітлити інформацію потрібну для керівництва держави, але іноді, ця дезінформація викривається і призводить до дестабілізації суспільства, ще більшої недовіри до ЗМІ та протестів.

Неопатримоніальні режими можуть «вкидувати» певну інформацію через анонімні телеграм канали або інші види ЗМІ з ціллю відслідкувати реакцію людей і на основі цього приймати рішення, щоб не псувати обличчя влади. Також у телеграм канали та інші ЗМІ зараз активно засилають «ботів», які за допомогою

кількості однотипних продержавних коментарів формують ілюзію їх більшості та меншості людей з альтернативною думкою.

Наявність такого широкого контролю з боку влади інформаційного простору призводить до того, що існування незалежних ЗМІ стає неможливим, тому отримати об'єктивну картину світу всередині держави та ззовні стає також неможливим. Причиною для цього є не лише жорсткий контроль з боку влади, але й брак фінансування. Дуже часто під видом незалежних ЗМІ, які фінансуються за рахунок західних грантів скриваються зовсім залежні ЗМІ, але від зовнішніх гравців, які можуть підтримувати або навпаки намагатись зруйнувати діючий у державі режим зсередини, за рахунок існування таких «незалежних» ЗМІ.

Поширеним явищем у неопатримоніальних режимах виступає популізм, який пронизує усі державні інститути, його можна побачити у риторичній більшості політиків і правителя. В умовах послабленого неформальними практиками режиму, для стабілізації ситуації у суспільстві та отримання підтримки з боку населення, суб'єкти політичного процесу отримують допомогу у цьому від популізму, який дозволяє дарувати надії населенню і забезпечує перемогу на виборах. Варто зауважити, що більшість з такого роду практик, які вже були описані вище мають свої прояви у сучасному світі не лише у неопатримоніальних режимах, а пронизують і суто демократичні режими, якими їх було прийнято вважати тривалий час, що стало наслідком певних глобальних процесів та різноманітних політичних, економічних та соціальних криз, що буде досліджено надалі.

Останнім, що буде досліджено в рамках комунікаційних особливостей між суспільством, регіональною та центральною владою буде пропаганда та маніпуляції з ціллю мобілізації мас на підтримку діючого режиму.

Неопатримоніальні режими постійно мають необхідність підтверджувати своє керівне положення і доказувати лояльність з боку більшості, яка і є запорукою легітимізації їх правління. У такому випадку, за аналогією організації

рухів протесту, коли тривалий час суспільство підготовлюють до можливих акцій та дій, а єдиною фінальною деталлю до початку стає «масштабний тригер», у такому самому ключі формуються і «акції підтримки». Насамперед, за допомогою тривалої державної пропаганди та різноманітних маніпуляцій на плакатах, телебаченні, роботі та інших сферах життя у людини вибудовується сильна система лояльності, коли вона розуміє, що якщо режим в якому вона щось має почне видозмінюватись – це може призвести до втрати тих благ, які цей режим їй гарантує. Пропаганда та маніпуляції формують образ ворога держави, що також об'єднує та мобілізує людей і у результаті, на противагу акціям протесту, їм можуть бути мобілізовані акції підтримки режиму. Така практика є корисною, режим формує активні групи людей, які будуть підтримувати їх на виборах, що особливо вигідно виглядає в умовах політичної апатії з боку більшості населення неопатримоніальних режимів. Ці активні продержавні групи виходять на мітинги з ціллю підтримати керівництво держави, в них беруть інтерв'ю, демонструють у теленовинах на державних та «незалежних» каналах і за допомогою цього ще більше формують уявлення абсолютної підтримки діючого режиму. Прикладом такого руху можуть послугувати акції підтримки (у формі вуличних акцій або концертів) у Росії, які проходять на противагу акціям протестів проти військового вторгнення на територію України або проти корупції, політичних репресій тощо.

Підбиваючи підсумки четвертого підрозділу, можна побачити, що не дивлячись на умовно просту та неефективну комунікацію між суспільством та регіональною і державною владою, влада витрачає доволі багато зусиль для того, щоб система працювала у необхідному для неї русі і не викликала питань з боку населення. В цілому, неопатримоніальні режими орієнтуються на використання маніпуляцій, пропаганди та цензури, за рахунок чого утворюють певну політичну культуру народу, яка і не прагне відстоювати свої права, а навпаки стає лояльною та підтримує режим за отримання певних преференцій та благ з боку режиму. Неопатримоніальні режими не мають незалежних ЗМІ і використовують їх задля

контролю над медіапростором і трансляванню певних тезисів до суспільства, що формує односторонню комунікацію між владою та суспільством.

2.2 Взаємозв'язок геополітики, економіки та неопатримоніалізму

Другим важливим питанням постає вплив неопатримоніалізму на сучасні міжнародні відносини, геополітику та як держави ззовні можуть допомагати підтримувати та руйнувати такі режими політичними та економічними інструментами.

У наслідок появи великої кількості неопатримоніальних режимів та формування неформальних практик у демократичних режимах змінюються певні міжнародні правила гри, існуючі норми поведінки тощо. Виходячи з того, що у неопатримоніальній державі правитель та підконтрольний йому бюрократичний апарат має усю повноту влади і може вести себе майже будь-як, використовуючи лайки, непристойну жестикуляцію та інші неформальні та неприйнятні для керівництва держави речі, така практика переноситься і на міжнародну арену. Окрім повернення популістських заяв та інших деструктивних практик на міжнародну арену, практика використання образливих фраз стосовно політиків і дипломатів інших держав викликає хаос та руйнування встановлених правил і руйнує надії на дипломатичне врегулювання різноманітних конфліктів. Частим явищем є те, що через найняття на посаду консулів без необхідної освіти та манер поведінки призводить до міжнародних конфліктів, через зневажливе відношення до держави, погане виконання консульських послуг та спекулятивні, аморальні і агресивні тези, які іноді вони можуть собі дозволити (Авксентьєв 2020: 42-46).

Також в рамках цих змін можна дослідити зміни у зовнішньому вигляді, коли на міжнародні зустрічі замість звичайного для міжнародних зустрічей офіційного костюму, президенти та представники держав можуть використовувати речі, які привертають увагу до проблем певної держави. Наприклад, представники України часто використовують на міжнародній арені камуфляжний одяг, який повинен привернути увагу до війни в Україні.

Як вже зауважувалось у попередньому розділі, ситуація у якій функціонує режим та проживає суспільство у неопатримоніальних режимах формує певну політичну культуру, яка сприяє поділу на «друг-ворог», що впливає на відношення до інших держав і у результаті на міжнародні відносини та геополітику.

Наслідком такого відношення стає те, що сильні провідні держави можуть використовувати у своїх цілях неопатримоніальні режими з метою непрямой конфронтації з іншими державами за рахунок надання різноманітних преференцій (фінансових або політичних тощо).

В цілому можна виділити наступні фактори, які можуть допомогти підтримувати неопатримоніальних режим ззовні:

- 1) Фінансова підтримка (багаті держави можуть фінансово підтримувати неопатримоніальні режими в часи економічних криз та задля стабільного їх існування, надавати кредити, гранти та інвестувати у державу)
- 2) Воєнна підтримка (надання зброї для захисту від внутрішніх та зовнішніх ворогів, надання розвідданих та іноді прямого військового втручання для допомоги/операцій під іншим прапором)
- 3) Політична підтримка (впливові держави можуть лобіювати санкції проти ворогів неопатримоніальної держави, підтримувати її інтереси та відстоювати права, підтримувати ідеологію режиму)
- 4) Цензурування (допомога у контролюванні внутрішнього медіа простору за допомогою «незалежних ЗМІ» та медіа технологій, також формування позитивного іміджу на міжнародній арені за допомогою світових медіа, які теж є підконтрольними різним державам)

Причиною для підтримки неопатримоніальних режимів ззовні може стати бажання впливати на важливий торговельний коридор, стабільність у певному регіоні для підтримки свого обличчя на міжнародній арені тощо. Втім, за бажанням розвинені та багаті держави можуть допомогти у руйнуванні

неопатримоніального режиму, який вийшов із під контролю та може призвести до різноманітних негативних наслідків. Фактори, які можуть допомогти у боротьбі з таким режимом ззовні включають:

- 1) Міжнародні санкції (введення різноманітних санкцій щодо правлячої еліти та держави в цілому призведе до обмеженості ресурсів і криз всередині неопатримоніального режиму, розрив договорів про торгівлю та інших міжнародних документів, признання режиму нелегітимним)
- 2) Підтримка та формування опозиції (формування та фінансування внутрішніх сил повстання проти режиму, інформаційні компанії щодо переваг демократичного правління і розслідування та демонстрація негативних аспектів діючого керівництва)
- 3) Військове втручання (миротворчі операції, підтримка зброєю повстанців, розвіддані та інші фактори, які можуть допомогти повністю зруйнувати неопатримоніальний режим та його інститути)
- 4) Економічний тиск (обмеження на покупку та продаж різних необхідних природних джерел, як нафта, газ тощо)

(Нео)патримоніальне керівництво часто призводить до двох типів поведінки на міжнародній арені:

- 1) Мирного
- 2) Агресивного

Перший тип представляють держави, які раніше не мали власної держави або завжди були слабкими і через це вони намагаються отримати допомогу від міжнародного співтовариства для подальшого існування. Другий тип, навпаки, раніше були сильними патримоніальними державами і прагнуть повернути за рахунок агресивної поведінки свій вплив на міжнародній арені (Bourmaud 2011: 208-220).

Це все також можна побачити та проаналізувати за допомогою поглядів та ідей щодо геополітики Фрідріха Ратцеля, які функціонують і зараз. Він виділяв 7

законів експансії, втім нам цікаві лише деякі з них. Насамперед важливим є питання кордонів, які він поділяв на два види:

1) Політичні кордони (вони демонструють рівень контролю державою влади на певній території, вони відображають не скільки географічні чинники, як політичні та соціальні, та дають зрозуміти межі, на який держава здійснює контроль за територією)

2) Природні кордони (відображають сценарій порушення державних кордонів інших держав, тобто можливість приєднати регіони інших держав задля отримання «життєвого простору» або «захисту державних інтересів») (Коцан 2018: 66-76)

Ця концепція дуже важлива для розуміння неопатримоніальних режимів сучасності, наприклад Росія має доволі низький вплив на усю свою територію, тобто політичні кордони слабкі і задля цього Путін має відповідальних людей на кожній з географічних регіонів, які за певні преференції та дозвіл грабувати ці землі особисто віддані та підтримують його. При цьому, він замість контролювання власних територій обрав шлях розширення природних кордонів, анексуючи силою території України під гаслом захисту національних інтересів та розширення простору для Росії.

Ратцель визначав, що держава не може бути суб'єктом геополітики, якщо вона розвивається у власних рамках. Виходячи з цього, держава, яка претендує на своє місце у геополітиці, повинна розвиватись та діяти не лише в рамках себе, але і діяти ззовні, що перетікає у дискусійне та важливе питання життєвого простору (або Lebensraum). Саме воно становиться ціллю розвиненої держави, а розширення життєвого простору частіш за все відбувається завдяки військовому нападу, а також, як демонструє історія, при підтримці національно-расової політики. Схожі ідеї були і у інших представників німецької школи геополітики, через що вони стали фундаментом для ідей Гітлера. Саме завдяки ним, він бачив можливість розвинути державу та вирішити її проблеми, забезпечити її фізичні, політичні та економічні потреби (Teschke 2006: 327-335).

Аналізуючи військову агресію, зовнішню та внутрішню політику Росії Путіна, яку він використовує в межах геополітичного та територіального регулювання проблем, можна побачити певні схожості з вищезазначеною концепцією. Він також використовує етнічний чинник, який виступає рушійною силою і спусковим гачком його рішень, що демонструє схожість з вже дослідженим прикладом гітлерівської Німеччини, коли ця ідея також була важливою метою (Kruczewski 1940: 964-975).

Існує і інший шлях розвитку подій, неопатримоніальна Росія розглядається як військово-агресивна держава, котра намагається розвиватись та становитись сильнішою за рахунок сусідніх держав, але існує і альтернативний шлях підкорення, яким користуються демократичні західні об'єднання. Якщо розглянути концепцію та ідеї Ратцеля в рамках сучасного світу і адаптувати їх, а саме ідею, що всі народи прагнуть діяти на основі закону самозбереження, можна побачити, що експансія може відбуватись не тільки шляхом силового приєднання територій (за виключенням Росії). Альтернативним шляхом виступає інтеграція інших держав до власної системи, наприклад формування регіональних об'єднань, в тому числі єдиного механізму функціонування держав (прикладом може послугувати ЄС). Такий шлях у сучасному світі є більш привабливим і саме так частіш за все відбувається експансія на інші держави. Однак з'являється питання, чи можна назвати цей шлях експансією, але відповіддю є те, як саме, фактично, об'єднуються такі формування. Частіш за все, у регіональних об'єднаннях та таких формуваннях існує «центр», він є найбільш розвиненим економічно, політично тощо, особливо на фоні інших регіонів об'єднання. Така ситуація призводить до того, що ідеї найбільш розвиненої країни стають основою взаємодії між державами і з часом починають домінувати і вкорінюватись у більш слабких суб'єктах, що і є експансією (Барахвостов 2023: 20-32).

Неопатримоніальні держави, як вже було зауважено раніше, знаходяться у ситуації певної стагнації та не розвиваються економічно, політично тощо, а навпаки з часом можуть деградувати через неформальні практики існуючі у режимі. Ще одна теза науковців, які досліджують геополітику підтверджує те, що

без розширення територій та впливу на нові регіони держава починає занепадати, на чому і будується концепція геополітики Росії. Це демонструється економічним, соціальним та політичним занепадом путінської Росії без військових конфліктів та розширення, що призводить Росію до стагнації та спонукає сучасне керівництво Росії вирішувати завдяки вторгненню у сусідні держави. Сучасний російський режим пронизаний усіма неопатримоніальними практиками та руйнує її поступово зсередини, доводячи ці практики до абсолюту. Виходячи з цього Росію варто вважати піковою державою, а вони (пікові держави) можуть оголосити війну у декількох випадках:

- 1) Якщо вони починають суттєво відставати від своїх ворогів
- 2) Якщо вони не можуть повністю самореалізуватись та досягти необхідних успіхів
- 3) Якщо вони знаходяться в стагнації

Причиною агресивності пікових держав є те, що інший шлях подолання проблем, а саме реформування, наприклад задля вирішення економічних або політичних проблем - доволі складний, непопулярний та може призвести до втрати рейтингів і влади в цілому. Саме тому, деякі правителі єдиним шляхом розвитку держави бачать лише вихід за національні рамки та агресію відносно інших держав. Це їх рішення може послугувати об'єднуючим фактором навколо правлячого режиму та сформувати «зовнішнього ворога», який винен в усіх проблемах держави, що буде відволікати від внутрішніх державних процесів. Прикладом може послугувати риторика сучасного керівництва Росії, яке постійно акцентує увагу на бажанні колективного Заходу зруйнувати Росію (якщо ми не нападемо – нападуть вони) (Beckley 2023: 7-46; Mearsheimer 2019: 7-50).

Така ситуація руйнує геополітичний баланс та впливає на сучасний світ. Наразі, одні держави, на кшталт Росії, використовують військові методи та захоплюють території інших держав, щоб побороти власні, внутрішні кризові моменти, які були викликані розповсюдженням та вкоріненням

неопатримоніальних практик. В той час як інші, «демократичні» держави, застосовують економічні, політичні та інші важелі впливу на більш слабкі держави задля отримання доступу до їх ресурсів, до впливу на їх державну політику тощо. При цьому, така політика притаманна для військово сильних та потужних економічно держав, які тривалий час були демократичними і лише зараз починають повертати та пронизуватись неформальними практиками. Інші ж держави, більш слабкі за цими показниками та менші за розмірами постають у ролі жертви, яку різними шляхами намагаються підкорити. Важливим це питання є і для України, яка за концепцією Ратцеля завжди розглядалась, як територія, яка виступає життєвим простором для німців, однак наразі вона розглядається такою для росіян (Вегеш, 2009).

З точки зору геополітики, Україна володарка великої кількості дуже дорогих та корисних природних ресурсів, які прагнуть захопити силою або «м'якою силою». Наприклад Росія, вже тривалий час акцентує свою військову увагу на захваті виходу до моря та багаті природними ресурсами солі, вугілля тощо території. Анексія українських територій Росією також пояснюється Ратцелем слабким взаємозв'язком між центром та регіонами, особливо під час «Революції гідності», коли в часи ослаблення центру відбулось тимчасове захоплення віддалених від нього українських територій з боку Росії. Слабкість «політичних кордонів», які описує Ратцель – є суто неопатримоніальним чинником, які у сукупності з існуванням у України агресивного сусіда призвели до тимчасової втрати територій (Ярош Б. О., Ярош О. Б., 2005).

Неопатримоніальні держави в залежності від свого минулого та сучасного стану можуть у міжнародних відносинах, як повністю підкорюватись, так і шукати захисту, але залишатись відносно незалежними. Третім типом виступають агресивні держави на кшталт Росії. Як вже зауважувалось раніше, неопатримоніальні режими є доволі непередбачуваними, що у сукупності породжує дестабілізацію світового порядку та діючих правил гри. Непередбачуваність у діях Росії та Україні, непередбачувана політика відносно війни західних демократичних держав та інші фактори призвели до того, що

важкі економічні та політичні часи частіше змушують суспільства обмінювати ідеї та цінності демократії та вільної торгівлі на диктатуру та меркантилістську експансію, ніж навпаки. Через що, навіть демократичні режими мають кризи демократій і не можуть ефективно реагувати на ті виклики, які постають та починають все частіше повертати неформальні практики. Для геополітичної ситуації у світі така тенденція виступає певним викликом, коли на міжнародній арені відроджується все більше держав, які бояться що їх піковий стан пройшов і з'являється розуміння, що необхідно щось змінювати у своїй зовнішній та внутрішній політиці, тобто епоха швидкого зростання дала їм можливість струсити світ, а потім настає стагнація і спонукає їх діяти агресивно, що може перерости у новий перерозподіл сфер впливу і відходу від монополістичного світоустрою США (Beckley 2023: 7-46).

Останнім питанням цього підрозділу виступає взаємозв'язок між економікою, міжнародними відносинами, геополітикою та неопатримоніальними режимами.

Насамперед, через можливість тривалого розкрадання грошей за видобуток природних ресурсів, неопатримоніальні режими дуже часто утворюються саме в багатих на ці ресурси державах. Втім, прагнуть отримати вигоду від цих ресурсів дуже багато суб'єктів не лише у середині держави, а і ззовні. Деякі держави відкривають свій бізнес в інших країнах і працюють офіційно здобуваючи ті або інші корисні копалини, а деякі навпаки допомагають розкратити кошти з добування цих копалин керівництву держави.

Також частим явищем для неопатримоніальних держав є фінансова допомога інших держав на підтримку реформ, розбудову демократичних інститутів тощо. В такому випадку неопатримоніальні режими можуть входити у неформальні домовленості з іншими державами, умовами яких стає надання фінансової допомоги ззовні за відкат цих коштів назад і повернення їх з державного бюджету, а отримані кошти розподілити між керівником, державою,

яка надала кошти та довіреними, включеними у цей корупційний ланцюг державними службовцями.

Міжнародні проєкти розвитку для неопатримоніальних держав часто потерпають від корупції, а за словами деяких науковців взагалі є невиліковною їх частиною, що стає проблемою для виконання умов цих проєктів та розвитку держави. Фактично, «захоплення держави» на якому вони зауважують включає неможливість боротьби з корупцією та впровадження таких практик через те, що інститути, які повинні з нею боротись вже пронизані повністю корупцією. Для подолання цієї проблеми вони пропонують впроваджувати проєктний менеджмент, котрий буде руйнувати неформальні практики, його позитивні риси у:

- 1) Стандартизованості та процедурах (моніторинг проєктів та використання чітких стандартів та процедур планування для прозорості і підзвітності проєкту)
- 2) Контроль та аудит (постійне корегування та перевірка темпів та шляху наміченого у плані)
- 3) Залучення багатьох зацікавлених сторін (залучення одразу декількох сторін сприяє підвищенню прозорості)

Важливим це є через те, що неопатримоніальні режими можуть використовувати міжнародні проєкти розвитку не для розвитку держави та демократії, а задля свого особистого збагачення, тому механізми боротьби з цими аспектами є доволі корисними. Також необхідним є впровадження механізмів підзвітності (які будуть робити рішення більш прозорими та відповідальними), антикорупційні стратегії (подолання різних корупційних можливостей на різних етапах здійснення проєкту), а також механізми моніторингу (постійний аналіз використання ресурсів та виконання цілей). Усі ці механізми повинні допомогти побороти ситуацію із захоплення проєкту, коли певні еліти та групи інтересів використовують проєкт задля власного збагачення, вони маніпулюють ресурсами та отримують за рахунок хабарів контракти (Gagnon, Harnois, 2023).

Частіш за все неопатримоніальні режими мають погані економічні показники та нестабільну політичну систему, що впливає не скільки на відносини між державами на міжнародній арені, але й на їх співпрацю з різноманітними міжнародними організаціями, які не хочуть приймати до своїх лав. Особисто це стосується ЄС та військового альянсу НАТО, які через прийняття до лав такої держави можуть почати пронизуватись неформальними практиками та корупційністю і зруйнуватись зсередини. Безумовно, корупція є не лише проблемою неопатримоніальних режимів, однак саме там вона є системною та впроваджена на всіх рівнях, що у сукупності з непостійністю та економічними проблемами дає скоріше більше проблем від прийняття такої держави, аніж вигідного союзнику.

Останньою тезою виступає вплив нафти на виживання під час економічних криз неопатримоніальних режимів. Насамперед, виходячи з дослідження цього фактору стало зрозуміло те, що такі режими можуть виживати в залежності від балансу між внутрішньою політикою, такою як клієнтелізм, і міжнародною політикою, зокрема геополітичними альянсами. Тобто, під час економічних криз неопатримоніальні держави з високим показником добування нафти збільшують використання неопатримоніальних механізмів, щоб забезпечити комфортне виживання в умовах кризи ключових суб'єктів клієнтелістської мережі та військових з одного боку, а також прагнуть отримати військову та економічну підтримку від союзників, щоб компенсувати недоліки власної держави (Larratt-Smith, Leon 2022: 1046-1077).

Підбиваючи підсумки п'ятого підрозділу, потрібно зауважити на тому, що через низький рівень кваліфікації - держслужбовці, послы, представники керівного апарату або навіть президент може вести себе певною мірою за рамками встановлених у дипломатії правил, що виражається не лише у зовнішній політиці держави, але й культурою мови та одягом, які є більше неформальними. Також впливові держави можуть впливати на розвиток та занепад неопатримоніальних режимів ззовні, коли вони або підтримують політично та економічно діючий режим або навпаки впроваджують санкції та критикують на

міжнародній арені, що у випадку і так слабкої та невідконтрольної ситуації у більшості неопатримоніальних режимів може викликати її руйнування. Частіш за все, неопатримоніальні режими будуються там, де є велика кількість природних ресурсів, що суттєво впливає на геополітичні цілі, коли держави можуть починати військові конфлікти або за допомогою різних механізмів включати ці держави до власної мережі з ціллю отримання грошей від цих природних ресурсів, берегів тощо. Неопатримоніальні держави також дуже часто розкрадають кошти, направлені міжнародними суб'єктами на розвиток та боротьбу з корупцією, що наразі є невирішеною проблемою і потребує подальший розвиток з ціллю пошуку механізмів подолання корупційності таких режимів.

2.3 Сучасні виклики, криза та відкат демократії

Перед аналізом сучасних прикладів проявів, функціонування та наслідків існування неопатримоніальних режимів у різних куточках світу, необхідно розглянути, що таке неопатримоніальна хвиля, чому сталась криза демократичних режимів і як такі режими реагують на складні світові проблеми та виклики.

В цілому, неопатримоніальна хвиля являє собою процес, який запущений вже декілька десятиріч з відродження правління неопатримоніальних лідерів не лише в посткомуністичних, африко-азіатських та латиноамериканських, але й в Західних демократичних державах. Науковці зауважують, що неопатримоніалізм став ключовим явищем 21 сторіччя і з кожним роком разом з розвитком концепції стає все більш важливим та популярним для розуміння сучасного стану держав у світі та небезпечних тенденцій до яких він призводить. Найбільший вплив у розповсюдженні неопатримоніальних режимів відіграє Росія. А на думку Хансона та Копштейна, найбільший вплив на розповсюдження відіграла саме пострадянська Росія під час правління Путіна, що згодом перейшло і на інші держави (США, Угорщина, Туреччина та Ізраїль), але ця теза має певні недоліки, через те, що певні неформальні відносини та курс на неопатримоніалізм був взятий ще з часів формування незалежних пострадянських держав, хоча дійсно,

саме правління Путіна у випадку Росії стало піком прояву неопатримоніалізму, що з часом лише погіршується (Hanson, Kopstein 2022: 237-249).

У будь-якому випадку одним з ключових факторів, через які демократичні режими зараз починають пронизуватись неформальними практиками та те, що вони все більше походять на неопатримоніальні режими є занепад демократичних інститутів та демократії у світі в цілому. Основними причинами кризи демократії виступають:

- 1) Зростання нерівності (в першу чергу економічна нерівність, яка зростає з 1980-х років та призвела до системи переможців та переможених, що з часом призводить до ще більшої різниці між багатими та бідними і сприяє занепаду довіри та підтримки демократичних інститутів)
- 2) Розчарування в управлінні професіоналами (занепад рівня та якості освіти і професійності державних службовців призвів до того, що громадськість втратила надію та довіру до професіоналів. Також експерти не змогли вирішити проблеми нерівності та економічної стагнації, що також підірвало довіру до них і призвело до орієнтації людей на популістів та неопатримоніальних правителів)
- 3) Зростання кількості патримоніальних політиків та експертів (все більше людей в умовах нерівності намагаються отримати доступ до ресурсів та увійти у золотий мільярд, якщо не у мільйон за рахунок розкрадання державних ресурсів. Такі лідери руйнують демократичні інститути та призводять до занепаду демократичного режиму зсередини за допомогою популізму)
- 4) Зміна балансу сил у світі (зменшення впливу демократичних США, а також зріст впливу Росії, Китаю та інших недемократичних держав руйнує існуючий баланс сил та призводить до втрати віри у демократичне панування та міжнародний вплив демократичних держав)
- 5) Популізм (руйнування цілісного підходу до вирішення проблем і підміна кваліфікованого та ефективного підходу призводить до заміни

його на швидкі рішення без погляду на майбутнє, що призводить до швидкого ефекту і такого ж швидкого відкату та посилення проблеми)

- 6) Недоліки ліберального проєкту (лібералізм в основному приділяє увагу індивідуальним правам та свободам людей і не враховує колективні потреби і ідентичності спільнот, що викликає певний розкол та проблеми між лібералізмом та демократією) (Барабаш 2019: 103-117).

Ці та інші проблеми сучасних демократій призводить до того, що вони викликають наступні наслідки:

- 1) Занепад та руйнування демократичних інститутів (через вплив неформальних практик та інших деструктивних правил гри у державах, руйнується демократичний каскад держави і існуючі інститути на кшталт судів, ЗМІ тощо перестають виконувати свої функції незалежно та об'єктивно)
- 2) Зростання (нео)патримоніальної влади (формування правлячої еліти, яка узурпує владу, повністю її контролює та не дає можливості функціонувати державним інститутам у необхідному для них обсязі)
- 3) Нemoжливiсть ефективно реагувати та вирішувати складні проблеми (держави не можуть ефективно та швидко реагувати і вирішувати сучасні комплексні глобальні та локальні проблеми)

Серед цих наслідків (які не є виключними) дуже важливим в рамках дослідження кризи демократії та взаємозв'язку цього процесу з неопатримоніалізмом та неопатримоніальною хвилею відіграє саме третій пункт щодо неможливості вирішувати різного роду проблеми сучасності.

Наразі, ми можемо з впевненістю констатувати, що наразі світ є найбільш складним явищем та те, що раніше він був набагато легшим для аналізу. Безліч суб'єктів, міжнародних організацій, вплив транснаціональних корпорацій та інші аспекти, які ускладнюють світові процеси і впливають на формування та вирішення різноманітних проблем.

Для демонстрації того, що сучасні багатоаспектні проблеми не можуть бути ефективно вирішені ні демократичними режимами, ні неопатримоніальними, ми проаналізуємо декілька прикладів глобальних проблем з якими зіткаються наразі держави та те, як вони з ними боролись.

Першою проблемою виступить криза COVID-19, коли лідери різних держав реагували по-різному, але у результаті жодні дії не призвели до ефективного вирішення проблеми. Однією з проблем під час пандемії було те, що лідери держав могли ігнорувати поради експертів та медиків, орієнтуючись на підконтрольних їм радників, котрі не завжди казали правду і підігрували цим лідерам. Правителі також могли публікувати неправдиві дані щодо кількості захворілих та маніпулювати цими даними у своїх інтересах. Деякі правителі навіть намагались ігнорувати існування цього вірусу, що призводило до критичних наслідків, як їх здоров'я так і мешканців держави.

Насамперед під час ковіду можна побачити функціонування безлічі неформальних практик, наприклад в Україні ковід призвів до появи неформального інституту, котрий допомагав за гроші отримувати ковід-сертифікати тощо. У різні часи пандемії така функція у лікарнях могла коштувати від декількох сотень гривень до декількох тисяч, втім, у результаті ти мав змогу отримати не лише доступ до публічних заходів (зادля доступу на які отримання ковід-сертифікати було обов'язковим), але і «ковідну тисячу», яка не лише часто покривала усі фінансові затрати на купівлю цього сертифікату, але і відкривала шлях до інших надходжень. Така ситуація не лише призвела до появи нової корупційної схеми, але й до того, що людина з ковідом могла прийти на публічний захід і заразити інших, що призводить до певного хаосу та відчуття небезпеки. Також у деяких випадках відбувалось маніпулювання даними щодо захворілих, коли вони штучно були вищі або навпаки менші від реальних показників, що демонструвалось переходом від зеленої до червоної ковід зони та навпаки з дивовижною швидкістю.

Існують і інші кейси, наприклад у Росії Путін передав право на боротьбу з пандемією на регіональну владу, через що боротьба з вірусом провалилась і кількість захворілих постійно зростала, а регіональна влада не змогла нічого протиставити вірусу. Така ситуація демонструє небажання брати на себе відповідальність у критичних моментах, які можуть зруйнувати владу неопатримоніального правителя, а також те, наскільки слабкий зв'язок між центром та регіонами і наскільки ефективні місцеві держслужбовці.

У випадку Білорусі та Бразилії президенти в цілому мали зневажливе відношення до вірусу, не беручи до уваги його серйозність та наслідки до яких він може призвести, тобто обрали тактику ігнорування проблеми, що з часом доволі серйозно вплинуло на кількість захворілих.

Іншою стороною медалі стала проблема з якою зіткнулись США, не дивлячись на образ демократичної держави, тодішній президент Дональд Трамп у своїх рішеннях був доволі недемократичним. Замість того, щоб прислуховуватись до експертів та вирішувати проблему ковіду систематично і якісно, він навпаки орієнтувався на поради лояльних до нього осіб та інтуїцію. Така політика Трампа відносно пандемії і його особисте бачення проблеми було віддаленим від реальності і тому призвело до великої кількості захворілих та загиблих від пандемії у результаті.

Різні проблеми, з якими зіткнулись під час пандемії ковіду «демократичні» та неопатримоніальні держави демонструють те, що використання неформальних практик та відсутність необхідних компетенцій і інституцій професійних незалежних радників з тих або інших питань призводить до неможливості контролювати ситуацію неопатримоніальними лідерами у кризові моменти держави, що у результаті призводить до відсутності координації між центром та регіонами, недовіри з боку народу до влади, створення неформальних інститутів та інших деструктивних для держави практик (Hanson, Kopstein 2022: 237-249).

Неопатримоніальні та «демократичні» режими також погано реагують і на інші проблеми, через персоналізацію влади і недовіру до незалежних суб'єктів та інститутів вони страждають наприклад від проблеми міграції. Насамперед наразі вона пов'язана здебільшого з війною між Росією та Україною та міграцією населення (при чому і з одного боку і з іншого) здебільшого у європейські країни.

В наслідок бойових дій велика кількість українців втратила житло, деякі не хочуть бути під впливом наслідків війни (відключень світла тощо) та намагаються знайти своє тимчасове або постійне місце існування у державах Європи, які наразі вільно приймають українців. Однак, на початку повномасштабної війни Європа переживала суттєву міграційну кризу через те що наплив людей був занадто великий, а бюрократичні практики, які існують у більшості держав не має змоги опрацювати таку кількість людей одразу.

Проблемами стали:

- 1) Культурна та правова адаптація населення (ментальність, звички, закони та інші фактори життя в Україні та різних державах Європи суттєво різняться, що необхідно було подолати у короткі строки, але це зробити доволі складно)
- 2) Створення мовних курсів (через незнання англійської або державної мови українцям дуже складно комунікувати у соціальних установах, на роботі та інших сферах, через що виникла необхідність впровадження безкоштовних мовних курсів)
- 3) Оформлення медичного страхування (через складні бюрократичні процедури та великі черги до лікарів, це викликало ще більші проблеми у медичній сфері, коли люди не могли тривалий час отримати медичну допомогу)
- 4) Працевлаштування (через відсутність знань мови та невизнання українських дипломів у країнах Європи виникала проблема з працевлаштуванням українців за професією, наприклад необхідно

декілька років для того щоб пройти навчання за твоєю спеціальністю і твій диплом було визнано)

- 5) Соціальна допомога (здебільшого люди, які виїхали закордон не могли працювати, деякі з них мають інвалідність або взагалі є дітьми, а іншим необхідна адаптація і державам Європи необхідно було надавати їм кошти на існування, одяг та інші соціальні послуги безкоштовно)
- 6) Житло (держави Європи не могли розмістити усіх українців і тривалий час розселяли людей по різних державах щоб мінімізувати навантаження на кожну з них, але багато людей не може і досі зняти житло навіть будучи громадянином цієї держави, через його недостачу)
- 7) Протести (українці в Європі проводять мітинги та протести щодо політичних рішень європейської еліти, надання зброї та санкцій проти Росії, що створює тиск та певні обов'язки задля стабілізації ситуації вже всередині цих держав)
- 8) Конфлікти з росіянами (через політику Європи, деякі росіяни теж знаходять прихисток у їх державах, що призводить до конфліктів між українцями та росіянами під час протестів та мітингів)

Це не виключний список, але це ті проблеми, які гостро стоять перед Європою і наразі та стають актуальними кожного разу, коли Росія завдає ударів по критичній інфраструктурі держави або руйнує і захоплює житло українців. Хоча з часом, деякі люди все ж таки адаптувались до життя в Європі, але в цілому ця система досі має безліч з цих проблем у тих або інших формах і потребує вирішення завдяки реформуванню різних сфер державного управління. Україна зі свого боку використовує цю ситуацію двояко, у власних інтересах, з одного боку керівництво намагається отримати кошти та підтримку з боку партнерів щоб, наприклад, відновлювати критичну інфраструктуру та мінімізувати міграцію людей до Європи через цей фактор, а з другого боку намагається повернути військовозабо в'язаних чоловіків, які незаконно виїхали з держави та в цілому людей, які будуть працювати на власну економіку, балансуючи між цими двома аспектами.

З певними проблемами сучасні «демократичні» режими стикаються і в інших сферах, як і неопатримоніальні, за тією відмінністю, що неопатримоніальні держави створюють ілюзію того, що все добре (в неї не обов'язково вірити усім, але в рамках такого режиму узурпація медіа простору лежить саме на тих, хто вірить, а інші знаходяться під тиском або публічно мовчать) або переводять увагу на проблеми інших країн, відводячи увагу громадян від своїх власних. В рамках цього, утворюється ситуація, коли неопатримоніальні режими можуть демонструвати людям провали демократичних інститутів і завдяки цьому легітимізувати свою владу під тезою того, що демократія не може впоратись з цими проблемами, а ми завдяки нашому керівнику зможемо, що створює з лідера держави образ всесильного. Також разом з неспроможністю вирішувати сучасні проблеми та недовірою до демократичних інститутів, неопатримоніальні лідери та певні верстви населення у «демократичних» державах можуть намагатись просувати жорстокі недемократичні закони, неформальні практики та поширювати ці ідеї у маси, особливо в умовах можливих військових конфліктів та різноманітних економічних або соціальних криз. Наслідком може стати утворення військових диктатур, коли можуть обмежуватись конституційні права, медіапростір повністю переходить під вплив держави, головним принципом стає поділ на свій-чужий, а неформальні інститути переважають над демократичними.

Внаслідок кризи демократичних режимів, нових військових викликів, спричинених нападом Росії на Україну та іншими вищезазначеними факторами щодо занепаду демократії, можна сказати, що сучасні демократичні режими знаходяться під впливом неопатримоніальної хвилі, коли стається повернення неформальних практик, формуються сильні недемократичні лідери, узурпується медіапростір, все пронизується неформальними відносинами та популізмом, що руйнує сталі демократичні інститути. Як вже зауважувалось раніше щодо неопатримоніальних режимів, стійкість яких корелює з тривалістю існування такого режиму та тим, як сильно він встиг пронизатись неформальними практиками та створити власні неформальні зв'язки, так само можна сказати і

про демократичні режими, які зараз знаходяться під впливом неформальних практик та призводить до відкату демократії. Тобто, чим скоріше демократичні режими зможуть побороти існуючі пробіли, які заважають їм вирішувати сучасні проблеми, реформувати та модернізувати себе, стати більш гнучкими, тим легше державі буде подолати вплив неформальних практик і повернутись до звичного демократичного існування, де вплив цих практик мінімізовано.

Надалі, я наведу певні рекомендації щодо подолання та запобігання неформальних практик, як для «демократичних» режимів, які знаходяться у стадії відкату так і для неопатримоніальних режимів, які вже тривалий час знаходяться під впливом неформальних практик. Спочатку вони будуть стосуватись вже існуючих неопатримоніальних режимів, насамперед у боротьбі проти неформальних практик може допомогти:

- 1) Неможливість отримання державної посади за допомогою дружніх або родинних відносин. Якщо людина намагається отримати державну посаду, вона повинна продемонструвати свої навички, кваліфікацію та пройти відбір.
- 2) Контроль з боку громадян діяльності назначених або обраних на державну посаду людей, залучення до сесій місцевих рад, участь у публічних обговореннях, перевірка тендерів та участь у інших формах прозорості та контролю з боку населення діяльності влади.
- 3) Прийняття антикорупційних програм для органів влади та етичних кодексів для держслужбовців, що допоможе вибудувати систему у якій усі будуть мати негативне відношення до корупції.
- 4) Міжнародна підтримка, яка допоможе зруйнувати існуючі неформальні інститути та допоможе вибудувати демократичні інститути. Також включає допомогу досвідом боротьби з неформальними практиками та контролюванні діяльності демократичних інститутів.
- 5) Реформування сфери освіти, яка буде зауважувати на необхідності формування у людей демократичних цінностей, нульової толерантності

до корупції тощо. Також запобігати корупції на рівні навчальних закладів.

- 6) Вільні медіа також можуть допомогти побороти неформальні практики через допуск плюралізму думок до вільного доступу для кожної людини, яка сама зможе вирішити, яка думка та аргументація йому є ближчою.

Для «демократичних» режимів методи є схожими, але через наявність демократичних інститутів їм необхідно займатись їх реформуванням та приймати превентивні міри щодо розповсюдження неформальних практик, як серед держслужбовців так і серед населення. Додати можна наприклад:

- 1) Боротьба з популізмом, демонстрація того, що швидкі та прості рішення не можуть подолати складні і багатогранні проблеми сучасного світу, розповідати про сутність проблем з якими зіткнулась держава та спільно шукати способи їх вирішення.
- 2) Реформування міграційної політики, яка зіткнулась з великими викликами внаслідок війни Росії та України, необхідно утворити систему, яка буде швидко та ефективно адаптувати мігрантів та при цьому мінімально навантажувати державу.
- 3) Розвивати електронні інструменти у сфері держзакупівль, медицини, освіти тощо. Це допоможе мінімізувати корупційні ризики та полегшить отримання різноманітних послуг, контролю над цими процесами. (Попазогло, 2018).

Криза демократії та неопатримоніальна хвиля пов'язана також з кризою міжнародних організацій, яку в цілому можна назвати кризою ефективності. Насамперед це стосується ООН, яка наразі переживає глобальну кризу через війну між Росією та Україною. На відміну від минулого часу, коли ця організація мала змогу впливати на військові конфлікти або навіть запобігати їх, наразі ООН не може вплинути на діяльність Росії, яка накладає вето на резолюції Ради безпеки ООН щодо засудження її дій на території України, поширення зброї у космосі тощо. ООН не дивлячись на кризу має безліч корисних та ефективних

напрямків роботи у гуманітарній та інших сферах, однак саме у сфері безпеки їй залишається лише засуджувати, що не впливає на рішення Росії анексувати українські території. Також прикладом може послугувати діяльність місії ОБСЄ до початку повномасштабного вторгнення, яке теж не можна назвати ефективним через залучення до неї російських військових експертів, які у подальшому могли передавати дані стосовно місцезнаходження українських військових.

Також певну кризу переживає і НАТО, дії якої наразі виглядають доволі нерішучими. Не дивлячись на підтримку зброєю і розвідданими, навчанням солдат, допомогу у ремонті техніки тощо, альянс має певні проблеми з небажанням втручатись та провокувати Росію у цьому конфлікті, що демонструють виступи ключових західних політиків та представників альянсу, які не дозволяють наносити удари по території Росії їх зброєю, через небажання «подальшої ескалації», яка того на їх думку не вартує.

Через це зараз зростає роль регіональних неформальних організацій, які пропонують більш швидке та ефективніше вирішення проблем, які постають перед державами без залучення усього міжнародного співтовариства. Неформальних регіональних об'єднань наразі багато – це і «Вишеградська група», «Веймарський трикутник» тощо, які частіш за все об'єднуються на основі спільних інтересів та декларують спільну позицію щодо тих або інших світових подій. Існують і інші регіональні структури, наприклад СНД та ОДКБ, які виступають фундаментом просування російських інтересів серед сусідніх держав, як економічно так і військово (Кучик 2017: 97-103).

Підбиваючи підсумки шостого підрозділу, потрібно зауважити на тому, що наразі демократичні режими знаходяться у занепаді через різноманітні кризи та виклики, які вони не можуть подолати або взагалі, або реагують на них дуже довго, що серед населення та еліт призводить до бажання утворити нові, більш гнучкі неформальні інститути та практики, які будуть вирішувати ці проблеми. На відміну від існуючих вже давно схожих проблем у неопатримоніальних режимах, вони встигли адаптуватись до них та створити ілюзію того, що все

функціонує так, як потрібно, чого не сказати про демократичні режими, які через це втрачають довіру та підтримку з боку населення. Неспроможність вирішувати сучасні виклики (на кшталт ситуації з ковідом) та ті рішення, які приймають сучасні «демократичні» лідери призводять до відкату демократії та неефективного управління, що руйнує встановлену демократичну систему ще більше, а не допомагає їй модернізуватись та реформуватись. Така ситуація призводить до того, що «демократичним» державам зараз необхідно приймати рішення про превентивні міри з розповсюдження неопатримоніальних практик та знищувати ще не закріплені неформальні інститути у різних сферах існування держави. Неопатримоніальні режими, які існують вже тривалий час, демократизувати набагато складніше, але важливою умовою демократизації є не лише створення та підтримка демократичних інституцій, але і подолання ключових проблем демократії, наведених вище, без яких така демократія не зможе закріпитись та проіснувати довго, що повинні зрозуміти і «демократичні» держави сучасності.

Розділ 3. Сучасні неопатримоніальні режими у світі

3.1 Неопатримоніальні держави пострадянського простору

На початку третього розділу потрібно зауважити, що неопатримоніальні режими тривалий час асоціювались лише з африканським регіоном, але з часом, розвитком та розповсюдженням неформальних практик та інститутів з'явився розподіл на географічні регіони, а саме:

- 1) Пострадянський
- 2) Африко-азіатський
- 3) Латиноамериканський

Наразі, я зауважую на тому, що цей список не є виключним і до нього необхідно додати четвертий тип, а саме європо-американський, виходячи з того, що наразі безліч демократичних Західних держав мають певні ознаки та практики неопатримоніальних режимів, що буде продемонстровано на прикладах пізніше.

Для подальшого аналізу та загального розуміння специфіки існування неопатримоніальних держав пострадянського регіону, я надам загальну характеристику цьому географічному типу. Через велику актуальність для цього регіону впливу неопатримоніальних практик, науковець О. Фісун виділяє чотири підтипи неопатримоніальних пострадянських режимів, а саме:

1) Султанський неопатримоніалізм, який можна охарактеризувати сильною концентрацією влади у руках одного правителя, відсутністю конкуренції і фасадними виборами, а також клановістю під час виборів. Прикладом виступає Узбекистан та Туркменістан.

2) Олігархічний неопатримоніалізм, який можна охарактеризувати формуванням кола олігархів та інших економічно впливових економічних гравців, які прагнуть використовуючи слабкі державні інституції отримати фінансову вигоду, співпрацюючи при цьому з правителем. Прикладом виступає Україна за часів Кучми або Росія за часів Єльцина.

3) Бюрократичний неопатримоніалізм, який можна охарактеризувати формуванням державно-бюрократичних монополій і напівпримусовій централізації влади, також населення мобілізується завдяки патріотизму та популізму. Прикладом виступає Грузія та Білорусь.

4) Демократичний неопатримоніалізм, який можна охарактеризувати конкуруванням політичних еліт, які через вибори (на яких часто використовуються чорні та сірі технології) намагаються отримати владу і за допомогою цього збагачуватись або отримувати інші преференції і виступають не проти того, щоб повністю захопити владу на тривалий час. Прикладом виступає Україна після правління Кучми (Fisun 2012: 87-96).

Така ситуація стала наслідком різноманітних історичних передумов та впливу патримоніалізму часів СРСР, який вкорінив у держави ці неформальні практики і призвів до того, що держави ще тривалий час не могли або досі не можуть їх знищити та демократизуватись остаточно. Впливовими факторами стало існування у СРСР лише однієї комуністичної партії, планової економіки та провал будівництва національної держави, про що вже зауважувалось раніше. (Авксентьев 2011: 77-82) Криза пострадянських держав є загальним явищем, яке можна побачити виходячи з різноманітних досліджень проведених після розпаду СРСР. Наприклад, мінімум половина пострадянських держав (11 з 22) потрапила до списку тих, які мають великий рівень захвату держави впливовими елітами. Це виражається у тому, що завдяки корупційним схемам та тиску на державу вони могли отримувати різноманітні преференції та збагачуватись за рахунок держави і її ресурсів (Bach, Gazibo, 2017; Hellman, Kaufmann 2001: 31-35).

Для того щоб виокремити загальні характерні риси неопатримоніальних режимів пострадянського типу ми проаналізуємо декілька держав (Білорусь, Росія, Україна та Казахстан) на предмет принципів функціонування, особливостей та наслідків використання неформальних практик для нього.

Першою на черзі буде Білорусь, яка вже тривалий час (з 1994 року) знаходиться під правлінням Олександра Лукашенко. Характерним для Білорусі є

змішання державної та приватної сфери, що є базою для неопатримоніальних режимів. Це виражається у тому, що влада стає певною власністю правителя та його близького кола, яке до нього лояльне. На відміну від України у Білорусі немає впливових бізнесменів та олігархів такого масштабу, а всі вони в обмін на лояльність з боку правителя відплачують йому тим самим. Тобто Лукашенко вибудував таку систему, коли економічні еліти не настільки потужні щоб кинути виклик його владі, але і не слабкі, щоб допомагати йому у легітимізації та легалізації влади. Допомагає у легітимізації ще і широка соціальна підтримка населення, яка здебільшого залежить від підтримки Росії (пільгові ціни на газ та нафту тощо).

Влада Лукашенко за 30 років його правління пронизала усі структури держави, через це під прийняття рішень відбувається централізовано, навіть на місцевому рівні. Щоб запобігти можливому незадоволенню з боку чиновників до такої централізованої системи, Лукашенко може дозволяти звільняти нелояльних до нього людей, звинувачувати їх у корупції тощо.

Контролює та збагачується Лукашенко за допомогою використання підконтрольного йому КДБ, яка має вплив на державну власність, а також на інші прибуткові сектори економіки (алкоголь, готелі тощо). В цілому, КДБ відіграє роль не тільки у допомозі контролю над державними та недержавними ресурсами і збагаченню за рахунок їх, але і для захисту усього режиму в цілому за що отримують преференції з боку правителя. Для запобігання отримання великого впливу у голови КДБ Олександр Лукашенко час від часу змінює керівництво цієї інституції.

Держава є основним власником більшості великих та найприбутковіших підприємств, а приватні підприємства здебільшого можуть розвиватись лише через отримання лояльності з боку Лукашенко, що є доволі складним. В цілому, влада Лукашенко має вирішальний вплив на усі політичні, економічні та соціальні процеси у Білорусі, однак значна частина його влади та лояльності до нього будуються саме на допомозі з боку Росії, що в останні роки призводить до

певних криз. Неопатримоніальний режим погано впорався з викликами ковіду через зневажливе відношення до пандемії з боку Лукашенко, також той соціальний контракт, який будується на лояльності до президента за соціальні послуги майже був зруйнований у 2020 році після виборів, коли протести людей були розігнані за допомогою силовиків, що відстрочило цей процес до наступного електорального циклу (Hervouet 2013: 97-113).

Наступною буде проаналізована Росія, про яку вже багато згадувалось у попередніх розділах через зразкове використання неформальних практик та інститутів, які пронизали державу. У випадку Росії співіснують патримоніальні та сучасні бюрократичні структури, однак, фактично, управління державою відбувається саме за використанням патронажу та клієнтелізму. Як і у Білорусі, влада повністю зосереджена у руках президента, а вже він може наділяти владою на місцях людей, які будуть йому особисто віддані та формувати лояльність до президента на місцях, за це місцеві еліти отримують доступ до місцевих ресурсів та на іншу безконтрольну діяльність.

Якщо у деяких випадках неопатримоніалізм використовує неформальні інститути та практики, як допоміжні, коли формальні інститути не можуть виконувати свої обов'язки або мають «дірки», то у випадку Росії навпаки, формальні інститути виступають допоміжними і використовуються лише тоді, коли це може допомогти підтримати та легітимізувати владу Путіна.

Правляче коло та політична еліта орієнтована на розкрадання державних ресурсів, що проявляється на усіх рівнях. Така практика стає можливою через наявність великої кількості різноманітних природних ресурсів, слабкий контроль з центру та корупційні схеми у яких зав'язані різноманітні структури, тобто керівні владні структури об'єднуються щоб розкратити державу. Це можна побачити на сфері збройних сил, де уявлення керівництва (Путіна) про стан озброєння та військових можливостей розійшлося з реальністю на початку повномасштабного вторгнення через масову корупцію.

Характерним для Росії є використання санкцій та економічного тиску, якщо людина не буде лояльною до президента або буде намагатись якось заважати керівництву держави. Для цього існує декілька інструментів, окрім силових методів також діє закон про іноагентів, куди заносять людей, які нібито функціонують на гроші ворожих держав, намагаються зруйнувати Росію зсередини тому вони можуть бути позбавлені волі, в них можуть конфіскувати майно (приклад ЮКОС Ходорковського, яке перейшло під контроль Роснафти) тощо. Також іноагентом може бути не лише людина, але і телеканал, громадська організація, підприємство тощо, що є можливістю заборонити та посягати на свободу слова, чим і користується керівництво Росії.

Критичним є і боротьба проти опозиції, тривалий час Путін за допомогою ЦВК забороняв брати участь у виборах Навальному, який тривалий час вважався головним опозиціонером Росії. Також Навальний через свою антикорупційну та постійну публічну діяльність (організації корупційних розслідувань проти друзів Путіна та його самого тощо) спочатку був отруєний, а після потрапляння до в'язниці помер, що натякає на те, що боротись офіційно проти путінської влади є небезпечним для життя і казати про демократичність цього режиму не приходитьсья. Якщо казати про мітинги проти війни в Україні або інші акції щодо політичних в'язнів та корупційних скандалів, які час від часу проходили по містах Росії можна побачити, що всі вони були жорстоко придушені силовиками, а їх учасники також отримували проблеми у навчальних закладах освіти, на роботі та іноді навіть отримували штрафи або були ув'язнені.

У Росії Путіна, еліта змагається за отримання лояльності з боку президента, щоб отримати максимальну кількість ресурсів з тих або інших природних ресурсів, наприклад можна привести постійну боротьбу між Газпромом та Роснафтою. Такі ситуації є наслідком того, що більшість проблем Росії, не дивлячись на прагнення еліт зберегти діючу владу через можливість розкрадання державних ресурсів та акцентування на зовнішніх ворогах (колективний Захід) з боку Путіна, все одно лежить у площині як внутрішніх

дискусій відносно релігійних, культурних, економічних та інших проблем так і бачення Росії майбутнього росіянами (Skigin 2017: 9-33; Bach 2011: 275-294).

Третім прикладом неопатримоніальних пострадянських режимів буде Україна. З самого початку незалежності Україна потерпає від різноманітних неформальних практик, які змінюються разом із зміною президентів, а саме:

- 1) Леонід Кравчук (впливали патримоніальні радянські схеми керівництва державою та моделі комунікації з суспільством та між елітою, зароджувався клас олігархів, продемонстровано створення партії президента, яка є його опором у Парламенті).
- 2) Леонід Кучма (закріплення класу олігархів, зародження регіональних кланів, тобто використання трайбалізму, державні ресурси зріднюються з майном керівництва держави, використання чорних та сірих технологій на виборах, тиск на Парламент та монопольний контроль за процесами у державі).
- 3) Віктор Ющенко (керівні державні посади обіймали куми та друзі президента, патронаж відбувався з боку президента та прем'єр-міністра, компетентність майже не враховувалась під час обрання людини на посаду).
- 4) Віктор Янукович (централізація влади в руках президента, переважно посади обіймає «донецький клан», родичі президента або лояльні до нього люди, завдяки «Партії Регіонів» отримує майже монопольну владу на процеси у державі).
- 5) Петро Порошенко (розширення використання непотизму, перерозподіл ресурсів між новими елітами для розкрадання державних ресурсів, вважався міцним лідером, який контролює усі державні процеси).
- 6) Володимир Зеленський (широка мережа корупційних схем, на посади призначались друзі та колеги президента, які не мали необхідних компетенцій) (Москалюк 2019: 119-125; Кушнар'єв 2018: 55-60).

В Україні велику роль під час прийняття рішень відіграють олігархи та інші економічно впливові гравці, не дивлячись на війну та знищення впливу деяких з них, вплив олігархії все одно залишається суттєвим, через можливість влаштування внутрішньої дестабілізації у і так складний для українців та держави час.

Якщо аналізувати результати революцій (Гідності та Помаранчевої) можна побачити, що розрив клієнтарно-патронажної мережі призводив до формування нової, яка включала нову еліту, яка приходила на заміну іншої (зміна впливу регіональних кланів). Це демонструє те, що не дивлячись на революційні зміни, українська еліта прагне до отримання влади лише з ціллю особистого збагачення, при цьому у максимальному об'ємі, через розуміння, що наступного разу може і не бути.

Під час виборів завжди використовуються маніпуляції та чорні і сірі технології. На відміну від Росії та Білорусі в Україні зареєстровано понад 300 політичних партій, які можуть використовуватися елітами заради того щоб вкрасти голоси в інших партій зі схожими поглядами, для того щоб продавати голоси під час голосування у Парламенті та брати участь у інших схемах.

Також у Україні вже тривалий час використовуються санкції РНБО, яке підпорядковано особисто Президентові, що використовується у боротьбі з олігархами та суб'єктами впливу на українців російською пропагандою через діяльність певних осіб або компаній, але може використовуватись і в особистих цілях для боротьби з інакодумцями.

Розширення неформальних практик та створення нових неформальних інститутів було продемонстровано ще до початку війни, коли під час ковіду в Україні знаходили шляхи обійти вакцинацію та придбати собі сертифікати, результати ковід-тестування тощо. З початку війни вони були ще більш розширені через зміну пріоритетів держави на оборонні. Не дивлячись на велику кількість волонтерських рухів, які допомагають захищати державу від військової агресії Росії, деякі з них використовуються для особистого збагачення влади та

різних економічних гравців. Це проявляється у продажі гуманітарної допомоги, виїзду військовозобов'язаних чоловіків закордон через систему «Шлях» за гроші та інші схеми, які з'явилися внаслідок війни. Також під час війни з'явилися певні обмеження щодо свободи слова, а саме поділ усього на чорне (російські наративи) та біле (українські наративи) під які підпадають усі публічно (а іноді і приватно) сказані слова.

Такі тенденції ведуть до того, що певні неформальні практики та інститути і надалі будуть закріплюватись та створюватись під час війни, виходячи з поточної ситуації у державі та обминаючи ті обмеження, які вводить керівництво держави заради їх знищення. Не дивлячись на зрозумілу необхідність певного контролю для держави під час війни, необхідно не забувати основні законодавчі норми закладені у Конституції та розвивати демократичні цінності і інститути задля того, щоб продемонструвати готовність ЄС та НАТО до змін не лише інституційних, але і ментальних.

Наступним прикладом виступить Казахстан. Ще один президент, який був на посаді президента тривалий час після розпаду СРСР (29 років) є Нурсултан Назарбаєв, якому на заміну у 2019 році прийшов Касим-Жомарт Токаєв. Він, в певній мірі є продовжувачем певних традицій минулого президента через те, що входив у команду Назарбаєва тривалий час, але вони мають і різницю, яка з часом збільшується (Kakabayeva 2021: 1-54).

Ще за часів Назарбаєва була побудована система, у якій його родина відігравала ключову роль у казахстанській економіці, особливо у сфері нафти, газу та будівництва, що він використовував для свого збагачення. Якщо розглядати владу в цілому, то вона була сконцентрована в руках його сім'ї, олігархів та технократів. Як і у випадку України, каста олігархів була створена після приватизації у 1990-х роках, що відбувалось у тісній співпраці з Назарбаєвим та його родиною. Однак відмінністю виступає те, що у Казахстані олігархи є більш залежними від Назарбаєва, аніж президент від них, тому їх успіх

лежав у площині взаємовідносин із президентом. Також суттєву роль відіграють технократи, які здебільшого зосереджені на внутрішніх реформах.

Здебільшого система побудована на лояльності до вищого керівництва, яке розподіляє ресурси та посади. Також важливим є корупція (наприклад скандал «Казахгейт» або перенос столиці до Астани), у якій тривалий час підозрювали президента та його оточення.

Тривалий час проблемою було залишення влади у Назарбаєва, який залишався головою Ради безпеки до 2022 року і лише у січні передав цю посаду Токаєву. Також з часом Назарбаєв був позбавлений привілеїв та статусу «елбаси», тобто батька нації, що було прийнято Конституційним судом у 2023 році. Також було повернуто минулу назву столиці – Астану, яку за часів Назарбаєва перейменували у Нур-Султан. Можна побачити, що з моменту обрання на посаду Токаєва до 2022 року існувало двовладдя, яке після подій Кантару (протестів) спричинило до переходу усієї повноти влади у руки Токаєва.

Наразі Токаєв намагається проводити реформування держави, він має підтримку пересічних громадян, а також деякого бізнесу, який тривалий час монопольно підтримував Назарбаєва. Не дивлячись на те, що Назарбаєв, його родина та близьке коло прагне повернути владу, з часом влада та незалежність Токаєва укріплюється, що продемонстровано не лише у вигляді відношення до Назарбаєва, але і у міжнародній та внутрішній політиці (Зіненко, 2023; Вайскопф, 2022; Peyrouse 2012: 345-370).

Підсумовуючи, можна побачити певні позитивні зміни у політиці Токаєва з часів 2022 року, але неформальні практики та інститути, вплив олігархії та інші неопатримоніальні аспекти досі мають вплив на Казахстан та підривають соціальну активність його населення, що визначає неопатримоніальну реальність країни і наразі.

Після аналізу декількох різних прикладів неопатримоніальних режимів пострадянського простору необхідно закріпити їх характерні риси, а саме:

- 1) Централізація влади та її фокусування в руках однієї (президента) або невеликої кількості людей (його родини, друзів, особисто відданих). Президенти тривалий час знаходяться у влади, понад 20 років з моменту розпаду СРСР.
- 2) Вплив олігархії (олігархи можуть впливати на політичні рішення, а іноді політики можуть впливати на діяльність економічних еліт, націоналізуючи їх ресурси).
- 3) Вплив клановості та трайбалізму (існування регіональних кланів, які борються з іншими заради доступу до влади і ресурсів, а також задля можливості монополізувати доступ до державних ресурсів призначаючи на державні посади людей зі свого клану).
- 4) Використання державних ресурсів задля боротьби з опозицією, контролювання суспільства, знищення альтернативної думки та побудови системи лояльності до влади, часто відбувається за допомогою силовиків та спецслужб.
- 5) Неформальне закріплення неопатримоніальної моделі правління після розпаду СРСР та курс на розкрадання держави.
- 6) Низький рівень компетентності у сфері державного управління та призначення на державні посади родичів, друзів, знайомих тощо.
- 7) Широка мережа корупційних схем, які часто адаптуються під час змін у державі.
- 8) Протестні рухи та революції призводять до перерозподілу сфер впливу та приводять нових еліт до доступу до державних ресурсів, що не руйнує, а лише замінює на інші неформальні практики та інститути.
- 9) Соціальних контракт між правителем та суспільством, коли перший пропонує отримання базових послуг на часто не дуже високому рівні населенню, а в обмін бажає отримати підтримку більшості.
- 10) Ключовим у взаємовідносинах між суб'єктами політики стають різноманітні послуги, в обмін на які відбуваються ті або інші процеси,

приймаються рішення тощо (Фісун 2008: 5-12, Авксентьєв 2011: 77-82, Фісун 2007: 8-28).

Підбиваючи підсумки, важливим у розгляданні сучасної хвилі неопатримоніалізму виступає те, що пострадянські держави ще з часів СРСР знаходяться під впливом неформальних практик, які були замінені та модифіковані після розпаду радянського союзу, з'явився вплив великих економічних гравців, влада потрапила у багатьох випадках на тривалий час до одних і тих самих людей (Назарбаєв, Путін, Лукашенко). Спроби реформування системи не дають того результату, який міг би призвести неопатримоніальні держави хоча б до рівня західних демократій у сучасній кризовій ситуації, а навпаки, реформування на прикладі Казахстану або революцій на прикладі України, лише призводили до перерозподілу сфер впливу, державних ресурсів та створення нових форм корупції і інших неформальних практик та інститутів. Приклад Казахстану демонструє те, що після відходу від влади Назарбаєва, він все одно зберігав у себе таку повноту влади, яка могла конкурувати з владою Токаєва, що було частково подолано після подій 2022 року, але схожа ситуація може очікувати і інші режими, де президент обіймає посаду занадто довго. В цілому, стабільне забезпечення людей на низько-середньому рівні життя забезпечує і певну стабільність у режимі (як у прикладі Білорусі), що доволі суттєво відрізняється від ситуації, у якій опинились кризові західні демократії, коли їх рівень життя через зовнішні і не тільки фактори почав знижуватись, що у результаті призводить до пошуку швидких рішень, звертання уваги на популістів, ураження від пропаганди та нової неопатримоніальної хвилі.

3.2 Неопатримоніальні держави африканського, азійського та латиноамериканського простору

Другий підрозділ останнього розділу буде присвячений неопатримоніальним режимам африканського, азійського та латиноамериканського простору, а саме на прикладі декількох держав з кожного типу ми виокремимо характерні їх особливості і зрозуміємо, що призвело до

формування цих режимів, якими вони є наразі та що привабливого в них можуть побачити інші держави в рамках неопатримоніальної хвилі.

Першим буде проаналізовано африканський регіон, а саме Демократичну Республіку Конго. В цілому, неопатримоніалізм повністю проник у систему ДРК та є її ключовим та центральним явищем, усі відносини у владі будуються на персональних зв'язках та різноманітних мережах, які забезпечують слабкий розвиток та ефективність держави задля можливості розкрадати державні ресурси. Потрібно зауважити, що ДРК на відміну від минулих держав, які ми розглядали має найбільш агресивну боротьбу за ресурси, яка постійно впливає у військові конфлікти між владою та іншими конкурентами. Постійна агресивна середа призводить до того, що найбільш привабливими є ті посади, які надають тобі можливість застосовувати насильницькі дії проти інших, а також запобігати його використання до себе. Тривалий час, з 2001 до 2019 року державою керував Жозеф Кабанге, при якому і було сформовано та закріплено безліч сучасних неформальних практик у державі, а також сформовано мережі для розкрадання та впливу на розподіл державних ресурсів. Через слабкий контроль держави над ситуацією, як ззовні так і у середині неї люди мало надіються на допомогу з боку держави і намагаються знаходити альтернативні шляхи отримання безпеки та доступу до мінімально необхідних ресурсів для виживання (наприклад, родючих земель, за які постійно відбуваються конфлікти).

Якщо розглядати діяльність уряду та влади в цілому, можна побачити, що усі їх плани були короткострокові з ціллю отримання максимального прибутку, а реформи не користувались великою популярністю, як і довгострокові стратегії. Проблема в цілому полягає не лише у бажанні використання неопатримоніальних практик керівництвом держави, як зауважувалось раніше, чим довше існує неопатримоніальних режим, тим складніше його подолати і тим більше суспільство пронизується цими практиками, так само сталося і у ДРК. Суспільство у ДРК стає активним суб'єктом неопатримоніальних практик, вони співпрацюють з державними структурами, продержавними ЗМІ, а також неурядовими організаціями, які неформально є підконтрольні державі.

Очевидним у державі є і використання неформальних практик пов'язаних з тим, що державні посади обіймають люди без необхідних професійних навичок (наприклад активні члени підконтрольних державі НУО можуть отримати державну посаду за лояльність). Повнота влади лежить в руках президента та прем'єр міністра, що через низький контроль над своєю територією призводить до великих затримок у прийнятті рішень, особливо щодо віддалених частин від центру, що демонструє низький рівень контакту між народом та керівництвом держави (The Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael', 2015).

Як інструмент задля отримання більшого контролю над регіонами з боку держави, вона використовує міжнародну допомогу та миротворчі місії, які відіграють роль не допомоги для реформування усієї системи, а існують задля збагачення (наприклад у вигляді допомоги вони бажають отримати транспорт). Основною миротворчою місією виступає MONUSCO (в рамках ООН), вона спрямована на надання різноманітною підтримки урядовій армії проти нелегальних бойових угруповань. Армія в цілому відіграє велику роль у державі і здебільшого вона націлена на запобігання державних переворотів (ситуація з М23) та контроль над територіями, які багаті на різні ресурси. Керівництво армії має майже безлімітні повноваження і може ігнорувати певні прикази влади (DR Congo: Civilians in the firing line, 2024).

Не дивлячись на зміну президента на Чісекеді та те, що він як і у випадку Казахстану зміг подолати абсолютний вплив мережі минулого президента, ДРК все одно знаходиться під впливом неформальних практик, а реформи нового президента блокуються та затримуються урядом, який не прагне змінювати систему. Сама ситуація у ДРК залишається напруженою, у травні 2024 року армія держави за її словами запобігла державному перевороту, а у березні 2024 на сході держави вкотре активізувались бойові дії, які спричинили масову міграцію та людські втрати (Лотоцька, 2024). Причиною цього є відродження та діяльність угруповання М23, яке за результатами дослідження ООН спонсорується Руандою. Тобто не дивлячись на зміну президента, ситуація у ДРК кардинально не змінилась і держава і досі потерпає від неформальних практик, неможливості

контролювати усі свої території, забезпечити захист населенню та в цілому подолати ту кризу, яка існує вже багато років (Нестеренко, 2022; DR Congo: Civilians in the firing line, 2024; The Netherlands Institute of International Relations ‘Clingendael’, 2015).

Наступною буде проаналізована Ангола, яка теж потерпає від неопатримоніальних практик. Як і у багатьох минулих прикладах, на протязі майже 40 років президентом був Жозе Едуарду душ Сантуш (до 2017 року) та саме при ньому були зароджені основні мережі та неформальні практики і інститути. Влада була сконцентрована в руках Сантуша та його партії «Народний рух за звільнення Анголи», що призвело до патронажу з боку президента та партії різноманітних еліт. Ангола має відносно багаті нафтою території і ресурси отримані від рент за нафту частіш за все використовуються задля будування відносин, які дадуть змогу утримувати цю владу. На відміну від інших держав Африки, нафта була надією Анголи як на відродження держави так і на збагачення еліт, але криза 2007-2008 та падіння цін на нафту підірвало надії на розбудову держави, але допомогло утримуватись на стабільному, невисокому рівні. Ця ситуація підпадає під характеристику, яка була надана у другому розділі відносно того, що держави, які мають надра нафти під час криз збільшують використання неформальних практик, що дає їм пройти економічну кризу більш легко і допомогло частково відновити інфраструктуру після війни. В цілому, майже усі фінансово привабливі структури знаходяться під впливом та управлінням керівної партії, що дозволяє отримувати фінансові преференції вже тривалий час (Battera, 2018).

Важливу роль відіграє Китай, який вкладає інвестиції у Анголу, що дозволяє підтримувати систему на стабільному рівні. Також Китай став основним імпортером ангольської нафти. В цілому, отримання кредитів допомогло Анголі не лише відновити інфраструктуру, завдяки чому вдалось ще і розікрати частину з цих коштів (іноді до 50% від вартості контракту), але це і допомогло укріпити сили, як партії так і президенту, який демонстрував реальні досягнення. Недоліком цієї системи слугувало те, що більшість робітників були китайцями і

тому росту робочих місць майже не було. В результаті, не дивлячись на позитивні аспекти, Ангола навіть з підтримкою Китаю залишилась залежною від нафтової промисловості, яка залишається майже єдиною сферою експорту держави (Alden, Large, 2018).

Не дивлячись на зміну президента у 2017 році на Жоау Лоренса, більшість неформальних практик залишились, наприклад використання внутрішньої розвідки та силовиків допомагає придушувати повстання та протести проти правлячого режиму. Не дивлячись на боротьбу з минулою елітою, як і у випадку інших держав, це більше призвело до консолідації своєї влади та встановлення нових порядків, а не до руйнування корупції. Тому наразі усі хто намагається кинути виклик центральній владі стикається з репресіями. Прикладом цього може послугувати боязнь демократії напередодні виборів 2022 року та інтерпретація бажання опозиційних сил чесних і прозорих виборів, як загроза національної стабільності. Здебільшого, така політика схожа на російську, особливо якщо брати до уваги тісні відносини за часів СРСР, коли Ангола була під впливом Росії і частково, коріння неопатримоніалізму зародилось ще з тих часів (Roque, 2022).

Наступною державою виступлять Філіппіни. Стандартним для неопатримоніальних режимів є використання клієнтарно-патронажних відносин, які будуються за рахунок надання тих або інших пільг та преференцій задля отримання лояльності на виборах, підтримки та легалізації влади. Також там діє система кронізму, як «капіталізм для своїх», коли успіх у бізнесі повністю залежить від відносин з вищими представниками влади (Кушнарьов).

У Філіппінах існують олігархічні сім'ї, які займають певні галузі держави і контролюють завдяки наданню посад своїм близьким та довіреним людям. Для цього контролю вони також використовують велику кількість економічних ресурсів, які частіш за все отримують за рахунок розкрадання держави.

Проблемним питанням виступає корупція, яку у вигляді однієї з центральних тем перед виборами постійно намагаються просунути представники

різних кланів, але після виборів боротьба частіш за все відбувається проти минулого клану, щоб перерозподілити вплив та ресурси самостійно. (Кушнарьов)

Також у Філіппінах існує боссізм, який являє собою систему, коли місцеві політичні еліти легалізують свою владу та отримують вплив над населенням за рахунок корупції або насильницьких методів. Вони мають вплив за рахунок покровительства їх діяльності вищими за статусом політичними елітами.

Якщо розглядати інші види впливу на населення то до них можна віднести ЗМІ. Завдяки використанню власних телеканалів, олігархічні сім'ї можуть впливати на думку людей, демонструвати пропаганду, піарити своїх кандидатів та використовувати чорні технології проти супротивників, прикладом телеканалу, який підконтрольний олігархічній сім'ї – є ABS-CBN, який створив Фернандо Лопес (Колишній віцепрезидент Філіппін).

Олігархічні сім'ї також блокують просування певних реформ, які могли б зменшити їх вплив та прибуток і тому усіма способами намагаються залишатись монополістами на ринку і не допускати до ринку інших непідконтрольних гравців.

Під час виборів також привілейоване положення мають найбагатші, тому що лише вони мають кошти на дорогі фінансові компанії, допуск до реклами, підкупі виборців тощо.

Зміна президентів, як і до цього, не призводила до суттєвих змін у самій системі, а лише призводила до перерозподілу ресурсів, наприклад після обрання колишній президент Родріго Дутерте обіцяв побороти олігархічний вплив, але замість цього зміцнив сили деяких сімей і дав їм доступ до монопольної раніше для сім'ї Лопесів сферу ЗМІ. (Komarudin 2023: 32-41; Marasigan, 2024) Наразі з 2022 року президентом Філіппін є Бонгбонг Маркос, син диктатора Фердинанда Маркоса, який правив Філіппінами понад 25 років. Прем'єр-міністром стала донька минулого президента, що вже демонструє певну наступність влади. Також він в рамках передвиборчої компанії відмовився засудити корупційні акти батька та його жорстку політику, а навпаки наголошував лише на його здобутках.

(Лебедева, Шепелева, 2022) Не дивлячись на це, він впровадив соціально-економічні плани відновлення держави, взяв курс на співпрацю з США та намагається впроваджувати певні реформи, але той тиск неформальних інститутів, вплив кланів, конфлікти з сім'єю минулого президента тощо, не дає системі функціонувати так, як потрібно, що деякі науковці називають «міражем демократії» (LoPresti, Macdonald, Muller, 2023).

Другою державою, представником регіону Азії буде Таїланд. Основним проявом неопатримоніалізму у державі є існування «паралельної держави». Концепція паралельної держави у Таїланді побудована на тому, що поруч з офіційною структурою держави існує інша, підконтрольна військовим, елітам та монархії. Вона використовує неформальні мережі для того, щоб впливати на різні політичні, економічні та соціальні процеси у державі, не дивлячись на високий рівень контролювання держави офіційними інститутами. Специфікою якраз є те, що не дивлячись на вплив офіційно обраної влади, вона не має суттєвого впливу на ці еліти, а через неможливість суттєво впливати на неї змушені її прийняти.

Через задіяння у цій неформальній структурі військових, вони захищають інтереси еліт та монархії, що є також типовим для неопатримоніальних режимів, а саме орієнтування на захист від силових структур, за рахунок чого зберігають свій вплив.

До основних неформальних практик у Таїланді можна віднести клієнтелізм та патронаж, особливо у селах, де існують «впливові» фігури, які мають ще більший вплив, ніж офіційні обличчя влади. Вони можуть бути настільки впливовими, що їх родичі починають обіймати керівні посади у державі, а корупційні схеми допомагають закривати очі на дії цих еліт методом знищення доказів у поліції тощо (Croissant, Hellmann, 2020).

Якщо розглядати владу монархії, можна зазначити, що офіційно вона не бере участь у політиці, однак неформальна позиція монархії є ключовою під час усіх подій у державі, наприклад переворотів, ухвалення законів тощо. Одним з факторів, який захищає вплив монархії є існування закону, який забороняє

критично висловлюватись щодо діяльності монархії, а у разі порушення закону тюремні ув'язнення можуть тривати від 3 до 15 років за кожним звинуваченням. Наприклад у 2021 році колишню держслужбовицю Таїланду було засуджено на 43 роки за цією статтею, що забезпечує недопуск до публічної площності більшості критики у адресу монархії (Комісарова, 2021).

Таїланд можна охарактеризувати неопатримоніальною державою, яка має демократичний фасад, вибори тощо, але постійно знаходиться під впливом армії, монархії та інших еліт, які впливають на політичний режим та при бажанні можуть привести до державного перевороту і зміни обличчя офіційного режиму.

Останній територіальний регіон, який ми будемо розглядати є Латинська Америка, а першим представником виступить Венесуела. У Латинській Америці при неопатримоніальних режимах, частіш за все, президенти були відносно слабкими, якщо порівнювати з ситуацією у пострадянському та африко-азійському просторі, але тут більше за все вплив мають партії, які постійно конфліктують з опозицією. Однак, Венесуела вже давно потерпає від інших факторів неопатрионіалізму, а саме: використання, державних ресурсів, систематичний клієнтелізм та широка система корупції (Bechle, Karsten 2010: 5-25).

Насамперед потрібно зауважити, що Венесуела є державою з величезними запасами нафти, які вже тривалий час знаходяться в експлуатації держави і частіш за все використовується задля власного збагачення через відсутність потужних механізмів противаг та стримувань. Така ситуація призвела до того, що за різними оцінками корупційні втрати від сфери нафтодобування сягають до 500 мільярдів доларів, а сама сфера з кожним роком занепадає все більше. Також окрім корупційних схем пов'язаних з нафтодобуванням, керівництво держави за допомогою урядової програми CLAP також розкрадала кошти на ліках та продуктах для малозабезпеченого населення держави, купуючи їх набагато дорожче за ринкову ціну. Зберігати цю корупційну систему допомагають і ззовні, наприклад Росія надає певну підтримку діючому режиму (економічну,

розвідувальну тощо), що допомагає йому утримуватись на плаву, але не без кризових ситуацій.

На відміну від минулих президентів, які були умовно слабкі, з 2013 року, тобто вже понад 10 років, посаду президента обіймає Ніколас Мадуро Морос, який завдяки підтримці ззовні та використанню чорних технологій і насилля зберігає владу вже котрі вибори. Мадуро є приємником минулого президента Уго Чавеса, який теж був президентом понад 12 років. Вже другі вибори підряд (у 2018 та 2024 році) проходять з використанням насилля, щоб легалізувати та легітимізувати свою владу, у 2018 році перемога Мадуро була невизнана опозицією, через недопуск до виборів ключових опозиційних кандидатів і їх ув'язнення (що дуже нагадує Росію) після чого фактично на деякий час у державі було створено двовладдя Мадуро з спікером Національної асамблеї Гуайдо, якого підтримали США та інші Західні держави. Врешті решт перемогу у боротьбі за владу отримав Мадуро і тимчасовий уряд Гуайдо у грудні 2022 року саморозпустився.

У 2024 ситуація частково повторилась, переміг Мадуро і результати знову не були визнані опозицією. Діючий уряд Венесуели будь-якими методами намагається придушити інакомислення у державі за допомогою репресій, які розпочались з липня 2024 року. За висновками доповіді ООН відносно цієї ситуації, вони доповіли що під час протестів станом до 6 серпня з початку протестів було заарештовано понад 2000 осіб, а також більше 20 було вбито. Також люди, які були заарештовані за даними місії ООН утримуються у нелюдських умовах та страждають від різного роду агресії.

Також під час протестів Мадуро ввів різноманітні закони, які обмежують свободу неурядовим організаціям, особливо обмежуючи діяльність правозахисних організацій. Не дивлячись на докази того, що фактично на виборах з великою різницею Едмундо Гонсалес Уррутіа опонент Мадуро переміг, але фактично владу знову на 6 років узурпував діючий уряд, якщо не відбудеться державного перевороту або інших подій, які допоможуть скинути режим. В

цілому, це призвело до появи у державі і третього фактору неопатримоніалізму, а саме впливового президента (Schlein, 2024).

Останньою державою буде розглянуто Аргентину. Вона мала великий потенціал і тривалий час займала провідне місце у світі (на початку 20 століття), але внаслідок економічних та політичних криз, корупції та неефективного управління з часом перетворилась на державу, що розвивається, а різноманітні реформи та «Вашингтонський консенсус» не призвів до тривалих позитивних результатів, а існуючі мережі були збережені.

Державні інститути Аргентини ослаблені, через що посади отримують не завдяки компетенціям, а здебільшого завдяки особистим та політичним зв'язкам, що виступає вирішальним у цьому аспекті. Причиною є те, що після 1970-х років була зруйнована система кар'єрної державної служби і наразі існує лише дві професійні школи: міжнародних відносин (дипломатії) та рейнджерів парку, інші ж сфери набирають працівників завдяки фаворитизму та кумівству. Час від часу у державі намагались ввести нові системи для оцінки компетенції, але вони були не тривалими та після криз у державі руйнувались.

Прийняття рішень цілком залежить від політичної еліти, яка зріднила політичну владу з державними інститутами і використовує її задля отримання преференцій та коштів за рахунок держави, при цьому рішення також відповідають інтересам еліти, а не загальному благу. Така система призводить до відсутності конкуренції, особливо в регіонах, де завдяки перевазі у коштах одні й ті самі політичні сили можуть утримувати владу тривалий час і перемагати на кожних наступних виборах.

Головною особливістю Аргентини виступає принцип раціональної максимізації вигоди, коли кожен суб'єкт намагається отримати максимальну вигоду з наявних ресурсів. Однак, така система є вигідною, наприклад, під час ведення бізнесу, але не під час керування державою, коли наявними ресурсами є влада, а вигода з'являється від використання цієї влади у корупційних схемах тощо. (Finn, 2017; Аргентина: 100 років занепаду, 2014) Виходячи з індексу

сприйняття корупції у світі за 2023 рік, Аргентина отримала 37 балів зі 100, що на один бал більше, аніж Україна (104 місце з 180 держав). Така ситуація викликає широку хвилю незадоволення з боку населення, яка виражається у невдоволенні роботи державних інститутів та політиків (Transparency international 2023).

Наразі, після перемоги на виборах у 2023 році президентом держави став Хав'єр Мілей, який є нетиповим політиком, що можна побачити з його передвиборчої програми (дозволити продаж зброї, скоротити більшість міністерств, урізати кількість держслужбовців, легалізувати проституцію та наркотики, доларизувати економіку, скасувати центральний банк країни та приватизувати пенсійну систему тощо), виступів та подальших дій, які подекуди відрізняються від того, що він казав до обрання. Але, він все одно постійно потрапляє у скандали, наприклад він підписав указ щодо зростання його заробітної платні на 48%, але після поширення цієї інформації у ЗМІ, він зауважив, що це підписував ще минулий президент 14 років тому, а вся ситуація є помилкою і після цього звільнив міністра праці Омара Ясіна. (Meredith, 2024) Також у травні він дозволив критику у бік прем'єр-міністра Іспанії (сказав, що він забруднив себе політично) та його жінки (назвав її продажною), що викликало обурення, а на прохання вибачитись він відмовився. (Дипломатичний скандал: президент Аргентини, 2024) Це не поодинокий випадок, Мілей також називав президента Колумбії «терористом-вбивцею», що демонструє його неопатриомніальну модель висловлювань на міжнародній арені (Лідер Аргентини розпалив дипломатичний скандал, 2024).

Наприкінці підрозділу буде наведено загальну характеристику африканського, азіатського та латиноамериканського неопатримоніалізму, за аналогією до пострадянського. Першим виступить африканський тип, якому характерні:

- 1) Централізація та персоналізація влади (важливість відносин між президентом та елітами, повноваження та посади розподіляються в

залежності від взаємовідносин та поглибленості в неформальні мережі, державна влада відіграє ключову роль).

- 2) Неформальні практики та корупція (здійснюється постійне розкрадання державних ресурсів, наприклад коштів з нафтовидобування, призначаються на посади люди за рахунок особистої лояльності, через що навіть суспільство починає підтримувати неопатримоніалізм).
- 3) Вплив армії та використання насилля (армія підтримує діючу владу, придушує опозицію, допомагає запобігати військовим переворотам, здійснює зовнішню та внутрішню розвідку).
- 4) Вплив міжнародної допомоги (гроші, які отримують від міжнародної спільноти часто йдуть на те, щоб підтримувати режим та розкратити його, а не задля реформування та розвитку).
- 5) Спротив реформуванню (зміна президента часто не змінює сталих неформальних правил і призводить до того, що інші еліти блокують ініціативи реформування нового президента за допомогою підконтрольного парламенту).

Наступним виступить аналіз особливостей азіатського неопатримоніалізму:

- 1) Широке використання кронізму та клієнтелізму (економічні успіхи залежать від відносин з елітами, необхідно вибудовувати довірчі і дружні відносини щоб обіймати керівні посади).
- 2) Контроль за допомогою силовиків (військові, монархії, олігархічні сім'ї утримують формальну та неформальну владу за допомогою підтримки та впливу на силові структури).
- 3) Корупція і вплив олігархічних сімей, кланів (впливають на суспільство за рахунок неформальної влади, наявності власних ЗМІ, популяризації необхідних тез та блокування опонентів, що вони також продають).
- 4) Паралельні структури (існування впливових фігур поза офіційними державними інститутами та структурою формує другу, тіньову структуру, яка іноді є більш впливовими за офіційні) (Бакиров, Сазонов 2005: 500-509).

Варто зауважити, що африко-азійський тип часто об'єднують в один через схожість практик, тому певні особливості з цих типів можуть бути притаманними один одному. Останнім типом, який буде розглянуто є латиноамериканський неопатримоніалізм та його особливості:

- 1) Слабкі державні інституції (зруйнована система кар'єрного росту та служби, посади отримуються за допомогою особистих зв'язків, а держані інституції ослаблені).
- 2) Розкрадання державних ресурсів (наявність різноманітних природних ресурсів служить сферою виживання держави, її розкрадають правлячі еліти, які монополізують отримані кошти та не дають змоги розбудуватись опозиційним силам).
- 3) Вплив міжнародного співтовариства (частіш за все держави є доволі слабкими і за допомогою підтримки держави ззовні, через різні шляхи це може укріпити державу не дивлячись на внутрішню ситуацію).
- 4) Використання репресій (використання під час виборів та протестів насильства, арешти опозиції задля збереження влади).
- 5) Недовіра до влади (усі неформальні практики та неопатримоніальний характер держав, кризи, призводить до того, що загальна довіра до державних інститутів та державних посадовців значно падає і є доволі низька).

Підбиваючи підсумки передостаннього підрозділу потрібно зауважити, що було розглянуто африканський, азійський та латиноамериканський неопатримоніалізм на прикладі декількох кейсів, які дають змогу зрозуміти специфіку функціонування таких режимів у різних регіонах з різною історією, яка впливає, як на минуле так і на майбутнє цих країн. Частіш за все ці регіони у наукових роботах об'єднують через те, що деякі аспекти режиму можуть бути схожими, однак вони все ж таки під час поглибленого аналізу показують, що кожен з регіональних типів має свої особливості. Розуміння цих особливостей дає змогу зрозуміти, з якими причинами необхідно боротись та що досліджувати більш детально задля боротьби проти неформальних практик і стабілізації

ситуації, як у самих державах так і регіоні, не кажучи про можливість поширення цих практик на сусідні держави.

3.3 Прояви неопатримоніалізму у Західних демократичних державах

Останній розділ буде присвячено аналізу сучасних демократичних держав, які наразі потерпають від розповсюдження неопатримоніальних практик та занепаду впливу демократичних інститутів. Якщо розглядати два регіони з історично високими показниками демократії, опираючись на «Індекс демократії» The Economist, можна побачити, що починаючи з 2008 року у Західній Європі починається зниження середнього показника демократії (з 8.61 до 8.37 у 2023 році), така сама ситуація і у Північній Америці, де з 2008 року показник впав ще нижче (з 8.64 до 8.27).

Неопатримоніальна хвиля та криза демократії простежується і в інших регіонах, наприклад регіон Латинської Америки з 2008 року втратив за 15 років у показнику індексу демократії з 6.43 до 5.68, регіон Центральної і Східної Європи з 5.67 до 5.37, регіон Азії та Австралазії з 5.58 до 5.21, регіон Африки на південь від Сахари з 4.28 до 4.04, Близький Схід і Північна Африка з 3.48 до 3.23 і в цілому, у світі з 5.55 до 5.23 балів (The Economist Democracy Index 2023).

Надалі будуть розглянуті приклади демократичних Західних країн, які зараз знаходяться під впливом неопатримоніальної хвилі, першою виступить держава на південному заході Європи - Іспанія, яка виходячи з того ж рейтингу, за 15 років опустилась у індексі демократії з 8.45 до 8.07 бали.

Вже тривалий час навколо прем'єр-міністра Педро Санчеса та його дружини точиться корупційний скандал, де дружина Санчеса, Бегонья Гомес вважається підозрюваною у застосуванні тиску впливом свого чоловіка для пошуку спонсорів для університетської програми магістра, якою вона керувала. Ці нападки здійснюються політичними опонентами Санчеса, а саме профспілкою «Чисті руки», яка пов'язана з ультраправими діячами, які за допомогою суду прагнула послабити або заставити повністю піти з посади діючого прем'єр-міністра. Не дивлячись на те, що звіт поліції і прокуратура у Мадриді не знайшла

доказів її причетності до обвинувачення, все одно суд напередодні виборів до Європарламенту зобов'язав її дати показання, що прем'єр-міністр розцінив як прагнення опонентів зіпсувати йому репутацію перед виборами. В цілому вплив та утиски з боку ультраправих сил простежуються в Іспанії вже тривалий час, що можна побачити навіть на прикладі кейса президента Аргентини та його відношення до керівництва Іспанії, який ми розглядали до цього. Така ситуація призводить до того, що рушійною силою у політиці держави виступають популістські ідеї, які майже довели до того, що прем'єр-міністр міг піти у відставку (у квітні він призупинив повноваження на п'ять днів для обмірковування цього рішення). Також ця практика демонструє неформальну практику, коли не отримавши перемогу на виборах, опозиційні сили замість того, щоб співпрацювати з урядом заради розвитку держави, навпаки, вставляють палки у колеса та намагаються дестабілізувати ситуацію у державі (Spanish PM hits out at rivals after wife summoned over corruption allegations, 2024).

Деякі інші країни Європейського Союзу вже тривалий час потерпають від впливу неформальних практик та неопатримоніалізму, наприклад, ще у 2014 році було опубліковано дослідження, яке стосувалось аналізу дій місцевої еліти в різних регіонах Італії та перевірка їх на неопатримоніальний характер. Насамперед, неопатримоніалізм передбачає використання державних ресурсів у власних цілях, привласнення їх, в той час як формальне управління навпаки намагається поділити приватну та державну сферу. Якщо проаналізувати дані Всесвітнього банку, а саме рейтинг країн за рівнем корупції, де 100 – це відсутність корупції у державі, а 0 – існує абсолютна корупція, можна побачити, що з 2002 року, коли цей параметр у Італії був 71, а у 2022 (останні дані, які є) він 56, що є суттєвим спадом (Corruption perceptions index 2022; Coso 2014: 1-20).

В цілому, дослідження, яке було проведено Антонелою Коко ще у 2014 році продемонструвало, що державний апарат і приватний сектор мають високий рівень залучення неформальних практик, як на рівні конкретних приступних махінацій (як корупція), так і зловживання недоліками та маніпуляція існуючим законодавством, яке підриває сутність діючих норм. Найбільш частими

практиками виділяється формування особливих відносин між державними службовцями та приватним сектором, а також фаворитизм у відносинах під час розподілу контрактів та ліцензій.

Цікавим є той факт, що під час дослідження були залучені діючі політики, які під час інтерв'ю зауважували на високому рівні використання тих або інших неформальних практик, але не в їх регіоні, що демонструє певний рівень намагання захистити свій регіон від критики і від публічного розповсюдження цієї інформації. Також, ще в минулому десятиріччі зауважувалось на спробах концентрації влади, що отримає своє подовження і наразі (Сосо 2014: 1-20).

Наразі, у медіаполі можна побачити обговорення запропонованих правок до Конституції, які запропонувала діюча прем'єр-міністерка Італії Джорджа Мелоні та які викликали суттєві невдоволення серед громадян та різноманітних політиків, як у середині держави, так і ззовні. Мелоні намагається вирішити проблему, яка пов'язана з непостійності урядів, які за останні 30 років, у середньому, існували лише близько двох років. Однак, серед безлічі запропонованих варіантів для стабілізації урядів, Мелоні використала найбільш радикальний та суперечливий, а саме обрання прем'єр-міністра прямим голосуванням, що руйнує стару систему, у якій президент обирав прем'єр-міністра, накладав вето на призначення та повертав законопроекти до парламенту. Також, у ситуації прийняття цих правок та її обрання прямим голосуванням, вона могла б опиратись на легалізацію своїх дій тим, що її обрали на прямих виборах і народ її підтримує, що дуже часто призводить до невідконтрольних дій з боку таких обранців у майбутньому. Також ця легалізація через вибори, може змінити баланс сил між виконавчою та законодавчою владою у державі, що теж не є позитивними змінами, особливо коли повноваження втрачає президент, який у Італії має історично більшу підтримку, ніж прем'єр-міністри. Ще одним з недоліків цих змін, які можна побачити серед можливих наслідків цих правок є те, що Мелоні намагалась провести їх під гаслом того, що вони «мінімалістичні», що не є токовим. Серед Європейського Союзу також існує занепокоєння цими змінами, у ЄС існує Венеціанська комісія, яка спрямована на

вирішення конституційних питань і у разі бажання змінити Конституцію, італійське керівництво може подати такий запит до цієї інституції, однак такої ініціативи поки що немає. Тобто, якщо порівнювати ситуацію з часів дослідження 2014 року, коли зауважувалось на тенденції до концентрації влади, зараз ці спроби продовжуються і можливо будуть зафіксовані, якщо їх прийме дві палати Парламенту 2/3 голосів (Meyer-Resende, Tsereteli, 2023; Kazmyn, 2024; Orlandi, 2024).

Наступним буде проаналізовано ситуацію у США. У дипломній роботі вже зауважувався приклад США при Трампі, коли під час пандемії covid-19, він у своїх рішеннях виходив з думки лояльних йому експертів, що призвело до великої кількості захворілих та померлих, але це було не єдиним проявом неформальних практик за часів його президентства. Сам по собі, Трамп є сильним лідером, який концентрує владу у своїх руках, у цьому йому допомагає підтримка партії республіканців, серед яких існує велика кількість «трампістів», які до нього особисто лояльні і можуть виконувати його формальні і іноді не дуже формальні накази. Це проявляється у їх відносинах та назвах, коли Трамп називає військових «своїми генералами», ця практика продовжується і під час переобрання Трампа у 2024 році (Karl, 2024). Ще до початку інаугурації, отримавши більшість у сенаті та палаті представників, він почав демонструвати своє бажання повністю змінити зовнішню та внутрішню політику США, сформувавши нову команду з особисто відданих йому людей, які будуть підтримувати його доволі непопулярні рішення у реформуванні держави. Саме за допомогою неопатримоніальних рішень Трамп намагається вирішувати проблеми, які пов'язані з прийняттям колективних рішень, що дуже не подобається і частині республіканської партії, яка не має лояльності до нього і після обрання Трампа минулого разу – покинула свої пости. Також, Трамп є володарем великого бізнесу і капіталу, що у деякій мірі об'єднало їх з Ілоном Маском, який має велику підтримку серед населення і активно просував Трампа під час передвиборчої гонки 2024 року, також він активно просував його за допомогою його соціальної мережі «X» (минула назва – «Twitter»), що

допомагало протистояти у інформаційній компанії проти демократів, де їх активно підтримував штучний інтелект Google, про що Трамп багато разів наголошував ще з першої своєї каденції (Кобзар, 2024). Тепер, Ілон Маск дуже часто з'являється разом з Трампом у медіа, святкував разом з ним перемогу на виборах і буде залучений до змін, які планує проводити Трамп після інаугурації, про що кажуть безліч інсайдів та що можна розцінити, як обмін послугами, де Ілон підтримав публічно непопулярного у традиційних медіа – Трампа, а після його перемоги отримає певні привілеї та преференції для розвитку свого бізнесу, його людей та себе.

Велику кількість скандалів під час першої каденції можна було побачити навколо призначень Трампа на керівні посади, як вже і зауважувалось вище, більшість з посадовців були особисто лояльні Трампу, наприклад його особистого охоронця було призначено на посаду до Білого дому, його президентського лікаря на посаду голови Департаменту з прав ветеранів, його давніх бізнес-партнерів на посаду Міністра торгівлі, члени його родини також мають повноваження у різних сферах, що стало можливим через ігнорування механізмів запобігання кумівства та інших неформальних практик. Також варто зауважити інший аспект взаємозв'язку бізнесу президента Трампа та його посади. Насамперед, намагаючись отримати ту саму лояльність та підтримку з боку Трампа, локальні та міжнародні еліти починають віддавати перевагу об'єктам його нерухомості, наприклад орендувати Trump International Hotel біля Білого дому. Тобто безліч проявів неопатримоніалізму можна було побачити ще під час першої каденції президента Трампа, що може ще більше посилитись під час другої каденції, через невпевнену політику демократів під час правління Байдена та отримання більшості у сенаті та палаті представників, а також через замах на вбивство Трампа, він має певний карт-бланш на різні дії, які можуть мати в тому числі і неформальний, (нео)патримоніальний характер (Broxmeuer 2019: 20-24).

Уваги заслуговують і інші європейські демократичні країни, прояви хвилі неопатримоніалізму у яких посилюються разом з викликами, спричиненими

пандемією covid-19, а саме буде проаналізовано риторику минулого прем'єр-міністра Чехії Андрія Бабіша (часи каденції з 2017 до 2021 року). В цілому, пандемія covid-19 у силу введення обмежень для непоширення хвороби також використовувалась, як інструмент для зменшення впливу демократичних інститутів і створила сприятливий клімат для популістів. Це виражалось у підтримці антиваксерів і зменшення обмежень з одного боку, а також за суворі правила для інших. Така ситуація спричинила створення безлічі корупційних схем, підробки документів тощо. Риторика прем'єр-міністра Бабіша також змінювалась разом із розвитком епідемії covid-19, він змінив риторику та почав формувати імідж головного політика держави і єдиної людини, яка може вирішувати державні проблеми. Він намагався узурпувати усі досягнення держави особисто собі, акцентував на тому, що мало спить для того щоб вирішити усі державні проблеми, що укріплювало важливість його персони у очах чехів. Насамперед, його неопатримоніальні погляди можна було побачити ще під час передвиборчої компанії, де він зауважував, що буде керувати державою, як директор компанією. Що підтвердилось після отримання Бабішем влади, де формальні інституційні процедури були замінені особистим втручанням прем'єр-міністра, він обіцяв вирішувати ті або інші проблеми, як людина яка може все вирішити, а не як державний службовець. Такі відносини зберігались і в рамках його руху ANO, де він вважався скоріше босом, навколо якого згуртувались люди.

Також варто зауважити, що таке відношення до влади впливає на його фінансовий стан, Бабіш є одним з найбагатших людей у країні, що супроводжується постійними корупційними скандалами. У 2017 році він був звільнений з посади міністра фінансів і першого заступника прем'єр-міністра за підозру у податковому шахрайстві та впливі на ЗМІ, а пізніше був звинувачений у шахрайстві при отриманні дотаційних коштів від ЄС, але був виправданий. Також серед скандалів з ним пов'язане надання привілеїв своїм лабораторіям для дослідження вірусу і тестування на нього під час епідемії, де ціни були у декілька разів більшими, ніж в інших клініках.

Під час дослідження риторики Бабіша на предмет використання «я зробив» (особисто) або «ми зробили» (урядом) можна побачити, що до пандемії він значно менше використовував «я», але під час пандемії це змінилось, що каже про вплив кризових ситуацій на неопатримоніалізм. Існування кризи в державі стимулює поширення популізму і неопатримоніальних практик, що особливо важливо розуміти в рамках кризи демократії в провідних демократичних режимах і тим паче у авторитарних, недемократичних державах (Бабіш, вікіпедія; Naxera, Stulik, 2021).

Не дивлячись на те, що ці дії Бабіша протирічать формальним законам держави лише частково і не є абсолютним руйнуванням демократичних принципів, вони є проявами неопатримоніальної риторики і демонструють вплив популістів на діяльність демократичних держав під час кризових ситуацій, що підриває демократичні інституції і в рамках ЄС, наприклад, викликає хвилю євроскептицизму і розповсюдження неопатримоніальних практик з однієї країни до іншої.

Вже певний час у ЄС зростає роль євроскептиків, які прагнуть повернути владу до національних урядів, критикують або весь ЄС та його діяльність, або у деяких випадках лише деякі його інституції. Така ситуації формувалась поступово і викликана певними кризовими моментами, пов'язаними з економічною та політичною нестабільністю в рамках об'єднання, що ще більш посилилось після початку повномасштабної війни Росії проти України, коли ЄС зіткнувся з проблемами міграції, занепаду військової сфери, економічними, політичними та соціальними викликами. Розвиток євроскептицизму приводить до того, що серед політиків у структурах ЄС та національних урядів зростає кількість невдоволених, які намагаються привернути увагу до існуючих проблем і повернути ті або інші повноваження до своїх державних інституцій. Така ситуація спровокувала і необхідність реакції з боку представників ЄС, які на Конференції з майбутнього Європи у 2021-2022 роках намагались продемонструвати погляд на майбутнє ЄС, зафіксувати нові повноваження, які будуть передані Європарламенту тощо, однак це ніяк не задовільнило

євроскептиків, та навпаки, обурило їх через непрозорість певних механізмів, які були задіяні під час конференції, ідею передачі ще більших повноважень до Європарламенту тощо (Krotky 2024: 58-77).

Варто зауважити, що ідея повернення певних повноважень до національних урядів, на чому наголошують євроскептики, є свого роду також популізмом, через нав'язування ідеї, що національні уряди краще знають що потрібно країні і можуть вирішити свої проблеми самостійно. Однак, як показує практика, існування національних урядів ніяк не гарантує краще вирішення проблем на місцях, де через не підконтрольність інституціям ЄС, можуть створюватись неформальні практики, розширюватись прояви популізму, відбуватись концентрація влади (як у Італії, навіть коли вона є членом ЄС) та будь-які інші антидемократичні прояви.

Наразі прогнозується ще більша популярність євроскептицизму, через неможливість ЄС побороти ті виклики, які існують у сучасному нестабільному світі, однак здебільшого існує два подальших шляхи розвитку ситуації, а саме:

- 1) Подальший розвиток євроскептицизму
- 2) Модернізація ЄС та вирішення проблем

У разі подальшого розвитку євроскептицизму та поверненню певних повноважень до національних урядів або взагалі розформуванню ЄС, можна зазначити на високому шансі утворення неопатримоніальних режимів у державах, які не є стабільними демократіями. Вони, можливо, будуть існувати в рамках демократичного фасаду держави, але використовувати владу з ціллю розкрадання державних ресурсів, які є доволі привабливими, особливо з урахуванням великої розвиненості держав Європи. У такій ситуації населення таких держав може виступити проти таких антидемократичних змін, але також можуть і звикнути до неформальних практик.

Більш ймовірним виступає варіант подолання проблем ЄС, після чого він модернізується і зможе подолати виклики євроскептицизму, які у будь-якому випадку будуть продовжуватись певний час після завершення війни в Україні.

Однак, ці виклики можуть зробити ЄС сильнішим, це шанс зрозуміти існуючі проблеми об'єднання, а вирішення їх зробить центр сили у Європі більш впливовим. Це також актуально через обрання у США нового президента Дональда Трампа, який одразу зауважив на тому, що Європі необхідно самостійно вирішувати їх проблеми та конфлікти, тому подолання існуючих проблем ЄС, знищить сучасні прояви євроскептицизму, неопатримоніальної хвилі і антидемократичних рішень та ідей.

Варто зауважити і на США, де реакцією на неможливість впоратись з сучасними викликами для гегемона стало обрання другий раз Дональда Трампа, який на відміну від Байдена та його приємниці Гарріс є більш рішучим і пропонує менш популярні рішення, які націлені на бажаний для нього результат, що, наприклад, проявляється у бажанні контактувати з Росією, замість її подальшого ігнорування. Однак конкретні дії, які відбудуться після інавгурації у січні 2025 року передбачити доволі складно, але зрозумілим є те, що Трамп, як і у часи своєї першої каденції буде використовувати неформальні практики у своїй внутрішній і зовнішній політиці.

Підбиваючи підсумки останнього підрозділу, варто зауважити на тому, що неопатримоніальна хвиля вплинула і розповсюдилась не лише на держави типових для цього явища регіонів пострадянського, латиноамериканського, африко-азійського типів, але і на розвинені демократичні держави в тій або іншій мірі. Проявами цього явища на теренах Європи є розвиток та підтримка євроскептицизму, зміни раціональних політиків на користь популістів та сильних лідерів, які концентрують владу у своїх руках, відходять від формальних практик і діють за рахунок особистої лояльності підлеглих і легітимної подушки безпеки, яку вони отримують за рахунок підтримки населення. Каталізатором посилення неформальних практик і їх поширення виступають кризові ситуації, на кшталт епідемії covid-19, війни в Україні, міграції, ситуації, які демонструють нестачу ресурсів і сил бюрократичних формальних інституцій для вирішення проблем, що впливає на рівень життя населення і формує попит на швидкі, популістські рішення. Така ситуація впливає на довіру до демократичних інститутів і

цінностей, що особливо може посилитись якщо Трамп зможе досягти певних успіхів у врегулюванні війни в Україні та стабілізації світу, що дасть зелене світло на поширення сильних правителів, які будуть концентрувати владу у своїх руках, йти проти і нехтувати певними демократичними правилами і цінностями.

Висновки

Підбиваючи підсумки кваліфікаційної магістерської роботи, варто зауважити, що завдяки проведеному дослідженню було виконано цілі та завдання, поставлені метою на початку роботи. Було проаналізовано еволюцію, критику та сучасні виклики концепціям патримоніалізму та неопатримоніалізму, що дало змогу цілісно дослідити їх вплив на сучасний політологічний дискурс та на формування неопатримоніальної хвилі у світі, яка з часом тільки поширюється.

Патримоніалізм тривалий час розглядався пережитком минулого і тим явищем, яке не може повернутись до демократичних держав, і може існувати лише у слаборозвинених державах Латинської Америки, Африки, Азії та пострадянського простору, але наразі можна казати про прояви патримоніальних практик і в Західних демократичних режимах. Насамперед, дослідження класичної моделі Вебера про типи панування, а саме традиційного панування, яке найкраще описує специфіку патримоніалізму демонструє основні засади концепції: концентрація та персоналізація влади, роль особистих зв'язків задля отримання лояльності від правителя, відчуження керівного апарату від життя звичайних людей, необов'язковість кваліфікації для отримання посади, а також можлива раціоналізація з метою збагачення та отримання особистої вигоди для правителя. Ці та інші аспекти і послугували основою для подальшого розвитку концепції та її еволюції у неопатримоніалізм.

Не дивлячись на тези деяких науковців щодо повернення у сучасному світі саме патримоніалізму, без приставки нео, вважаю це небажаним, через певну різницю між концепціями і проявів у державах саме неопатримоніалізму, як комбінації патримоніальних неформальних практик з раціонально-бюрократичним концептом, що стає ще більш актуальним разом з неопатримоніальною хвилею, яка частково починає пронизувати сучасні Західні демократичні режими. Можна виділити основні аспекти, під час порівняння яких можна побачити різницю між патримоніалізмом та неопатримоніалізмом, а саме: історичний контекст, специфіка бюрократії, прозорість діяльності, основи

керування, джерела легітимності, економічні відносини між державою та суспільством. Неопатримоніалізм, на відміну від патримоніалізму, є більш ширшою моделлю, яка може охоплювати сучасні проблемні питання, адаптуватись до світу, який постійно змінюється на відміну від другого, який підходить для традиційних суспільств з нерозвиненими інституціями, відсутнім чітким всеосяжним законодавством тощо. Не дивлячись на позитивні аспекти неопатримоніалізму, які роблять його актуальною заміною патримоніалізму, а саме: допомагає у аналізі неформальних практик та інститутів, допускає можливість порівняльного аналізу, пояснює сучасні виклики для демократії та їх можливі наслідки, підлаштовується до історичного контексту держав та в цілому вже показав себе, як ефективний інструмент дослідження сучасних режимів, він має і певні недоліки, які необхідно подолати для ще більшої ефективності. Основними недоліками є пріоритет на дослідження патримоніальних чинників неопатримоніалізму і низький рівень зацікавленості у раціонально-бюрократичній основі держави, як важливої складової концепції, а також недостатня кількість джерел та методологічних засад.

В цілому, концепція неопатримоніалізму стрімко розвивається та адаптується, наразі вона включає в себе дослідження: впливу економічних чинників на тривалість та міцність неопатримоніальних режимів, впливу на них наявності корисних копалин, економічної міжнародної підтримки, впливу специфіки таких режимів на геополітику та міжнародні відносини, вплив на розповсюдження неформальних практик на інші держави, дослідження специфіки існування політичних партій, служб державної безпеки, армії та інших державних інституцій у неопатримоніальних режимах, специфіку призначення людей на посади за допомогою неформальних практик, взаємодія влади з олігархічними та іншими впливовими на держави суб'єктами, з населенням та регіональною владою тощо. Можна побачити, що спектр питань, які розглядаються та пояснюються концепцією є доволі широким, що і демонструє корисність концепції, яка допомагає досліджувати режими та знаходити прояви

неформальних практик з різних боків і шукати шляхи запобігання майбутнього розповсюдження неопатримоніалізму з самого початку його зародження.

Виходячи з вищезазначеної сфери дослідження концепції неопатримоніалізму, можна надати їй певну характеристику. Для неопатримоніалізму характерними рисами є існування неформальних інститутів, які або повністю замінюють формальні, або частково допомагають їм «залатати дірки», призначення на державні посади відбувається за допомогою родинних, дружніх або інших взаємовідносин побудованих на лояльності та довірі між правителем та підданим. Формальні інститути ж існують частіш за все суто номінально і не є впливовою демократичною силою (як партії, які навіть не мають ідеології та постійної позиції), на відміну від використання служб національної безпеки, армії або розвідки з ціллю придушення інакодумства та опозиції. Основною метою для керівництва є збагачення, яке вони намагаються отримати за рахунок тіньових схем, неформальних поручень, корупції, прийняття вигідних для себе політико-управлінських рішень, законів тощо.

У другому розділі на початку було досліджено взаємовідносини між суспільством, а також центральною та місцевою владами у неопатримоніальних режимах. А саме продемонстровано те, що центральна влада постійно намагається перейняти на себе усі досягнення місцевої та перекласти на неї усі провали та проблемні питання, які можуть впливати на підтримку народу. Саму ж підтримку народу вони намагаються отримати за допомогою популізму, залякування та формування системи лояльності до влади, а легітимізувати завдяки виборам, на яких використовуються сірі та чорні технології. Така система з часом формує політичну культуру у державі, яка характеризується патріорхально-підданським типом за Алмондом і Вербою, тобто сформована на політичній апатії та підкоренні народу владі, впливу державної пропаганди та формуванні безпринципності серед населення, що може перерости у підтримку неопатримоніальних практик з боку населення (корупції тощо). Ця система демонструє принцип, за яким можна побачити, що чим довше існують неформальні практики та сам неопатримоніальний режим, тим більше він

вкорінюється у суспільство та всі інститути держави і тим складніше його подолати. Це призводить до наступного висновку, що на відміну від минулого погляду на неопатримоніалізм, коли вважалось, що неопатримоніальні держави знаходяться на стадії демократичного транзиту і є тимчасовими, змінюється на те, що неопатримоніальні держави - є сталими режимами, які не збираються трансформуватись, а лише націлені на взаємодію з іншим світом заради отримання особистої вигоди керівництва або зниження тиску з боку демократичних інституцій провідних держав.

Наступним у другому розділі було досліджено взаємозв'язок між геополітикою, економікою, міжнародними відносинами та неопатримоніалізмом. Насамперед необхідно виділити те, що неопатримоніальні режими часто підтримуються або руйнуються ззовні, інші держави завдяки різним важелям тиску можуть примусово демократизувати державу або навпаки, підтримувати політично та економічно усю неформальну мережу для підтримки мінімальної стабільної ситуації і через цю державу відстоювати свої інтереси у регіоні. Якщо розглядати питання геополітики, то неопатримоніальні режими можуть обрати два шляхи: мирний та військовий. Військовий заключається у тому, що держави намагаються розширити свій життєвий простір (за Ратцелем) та відволікти від внутрішніх проблем своє населення завдяки військовій агресії на інші держави (як Росія, яка намагається захопити вихід до моря та території з корисними копалинами і використовує національно-расову політику). Інший шлях умовно мирний, а саме нав'язування завдяки ресурсам своєї думки іншим державам, включення їх до своєї зони впливу. Геополітичний прояв неопатримоніалізму суттєво впливає на сучасний світоустрій, роблячи міжнародну ситуацію доволі непередбачуваною і нестабільною. Неопатримоніалізм також впливає на міжнародну арену, де лідери держав, посли та інші суб'єкти можуть поводити себе некультурно та невідповідно до світових норм дипломатії, що впливає на взаємовідносини між державами і створює конфліктні ситуації, як у випадку президента Аргентини, який дозволяє агресивні тези стосовно інших політиків.

Важливим питанням в рамках дослідження концепції неопатримоніалізму є сучасні виклики (як війна в Україні, епідемія ковіду, міграція, а також майбутні проблемні питання на кшталт екології), які демонструють неспроможність сучасних демократій ефективно та швидко їх вирішувати, а в деяких випадках навпаки, спонукають до розвитку популізму та інших неформальних неопатримоніальних практик.

Ця теза підтверджується у третьому розділі, в якому проаналізовано статистичні дані «Індексу демократії» The Economist, а саме падіння цього індексу за 15 років в усіх регіонах світу та практичні приклади занепаду демократії і проявів неопатримоніалізму в них. Під час дослідження було проаналізовано сумарно 14 держав, по декілька з кожного географічного неопатримоніального регіону, а саме Білорусь, Україну, Росію, Казахстан, Демократичну республіку Конго, Анголу, Філіппіни, Таїланд, Венесуелу, Аргентину, США, Чехію, Італію та Іспанію на предмет проявів неопатримоніалізму та неформальних практик, їх розвитку та впливу на держави, а також окремо надано характеристику кожному з цих регіонів. Наприклад, на пострадянські держави вплинула незакінченість національного будівництва та радянський патримоніальний досвід, у африканському дуже часто існує супротив реформуванню, низький рівень розвитку партій та громадянських організацій і великий вплив держав ззовні, у азійському регіоні впливовий бюрократичний апарат часто має більші повноваження, ніж в інших регіонах і співіснує з впливовими суб'єктами на кшталт олігархічних сімей, монархій та військових, що вибудовує альтернативну «державу», рисами латиноамериканського неопатримоніалізму виступає концентрація особистої влади та її зберігання за рахунок військової підтримки та постійних репресій, а також корупції, пов'язаної з приватизацією владою природних ресурсів.

Корисність концепції проявляються не лише теоретично, але і практично, вона актуальна, як для демократичних держав, як США, де під час минулої каденції Трампа відбувалось призначення на керівні посади його партнерів по бізнесу та особисто лояльних людей, так і для України та інших держав

демократичного транзиту, де також можна зустріти державних посадовців призначених на основі дружніх, родинних та інших відносин. Наприкінці дипломної роботи надано сценарії можливого розвитку світу враховуючи неопатримоніальну хвилю, де було зауважено на необхідності не лише використовувати інструменти подолання та запобігання зародженню неформальних практик завдяки регулюванню відносин зайнятості, контролю за службовою поведінкою, формуванню антикорупційних програм тощо, але і подолання причин кризи демократії, як однією з основних причин розповсюдження неопатримоніалізму та занепаду сучасних демократичних Західних держав.

Список використаних джерел

1. Авксентьев А.О. «Неопатримоніалізм: теоретико-методологічні засади та практичне втілення у політичних режимах». Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія „Питання політології”, № 984. 2011. С. 77-82.
URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/8986/2/Avksentyev.pdf>
(дата звернення: 8.08.24).
2. Авксентьев О. Л. Деякі особливості неопатримоніальних політичних комунікацій. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології», вип. 37. 2020. С. 42-46.
URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/15959/14793> (дата звернення: 30.09.24).
3. Бабіш А. Вікіпедія.
URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Андрей_Бабіш (дата звернення: 1.12.24).
4. Під загальною редакцією Бакирова В. С та Сазонова Н.І. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2005. С. 500-509. 592с.
5. Барабаш О. В. Криза демократії і складнощі лібералізму: причини виникнення, механізми та перспективи розвитку. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2019. Вип. 41. С. 103-117.
URL: https://www.google.com/url?sa=i&url=http%3A%2F%2Ffil.nlu.edu.ua%2Farticle%2Fview%2F168242%2F169005&psig=AOvVawld_ul0ZQAKbbKUkGZ2g03O&ust=1732978070939000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CAYQrpoMahcKEwjYwfnD5IGKAxUAAAAAHQAAAAAQBA (дата звернення: 19.10.24).
6. Барахвостов П.А. «Закон експансії» Ф.Ратцеля в умовах формування нового світопорядку. 2023. С. 20-32.

7. Бульдович П. Сутність та особливості неформальних інститутів у політиці. 2017. С. 42-47.

URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-2/08.pdf> (дата звернення: 6.10.24).

8. Вайскопф А. Президент Токаєв: реформатор чи лише спадкоємець Назарбаєва? 2022.

URL: <https://www.dw.com/uk/prezident-tokaev-reformator-ci-lise-spadkoemec-nazarbaeva/a-63828912> (дата звернення: 13.11.24).

9. Вебер М. «Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика». К: Основи, 1998. С. 157-172.

URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs07.htm> (дата звернення: 9.08.24).

10. Вегеш М.М. Еволюція зарубіжної геополітичної думки. 2009.

URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32236/1/Еволюція%20зарубіжної%20геополітичної%20думки.pdf> (дата звернення: 14.10.24).

11. Вінникова Н. А. Творення політичних рішень у спектрі режимних характеристик політичного управління. Соціальна та робоча психологія:

Науково-практичний журнал. Вип. 1-2. 2015. С. 51-56.

URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2015/1-2/8.pdf> (дата звернення: 3.10.24).

12. Вінникова Н. А. Вплив політичних мереж на прийняття політико-управлінських рішень. 2013. С. 38-41.

URL: https://www.researchgate.net/publication/311946537_Vpliv_politichnih_merez_na_prijnatta_politiko-upravlinskih_risen (дата звернення: 4.10.24).

13. Ганжа А. М. Пострадянський неопатримоніалізм: інституціональна структура

та політико-режимна динаміка.

URL:http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/nauka/teorseminar/Ганжа.pdf.

(дата звернення: 13.08.24).

14. Діденко І. Неопотизм, фаворитизм та кронізм як причини виникнення конфлікту інтересів. 2017. С. 103-106.

URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/8/22.pdf> (дата звернення: 22.09.24).

15. Журнал «Український тиждень». Аргентина: 100 років занепаду. The Economist. 2014.

URL: <https://tyzhden.ua/arhentina-100-rokiv-zanepadu/> (дата звернення:).

16. Зіненко Ю. Казахстанський бізнесмен Джакішев: У чому відмінність між Токаєвим і Назарбаєвим? Токаєв освіченіший і в нього немає такої жадібності до грошей. 2023.

URL:<https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/kazahstanskij-biznesmen-dzhakishev-u-chomu-riznitsja-mizh-tokajevim-ta-nazarbajevim-tokajev-osvichenishij-i-v-nogo-nemaje-takoji-zhadibnosti-do-groshej-1651029.html> (дата звернення: 13.11.24).

17. Кобзар Ю. "Показує лише погані історії": Трамп образився на Google і хоче помститися після перемоги Уніан. 2024.

URL: <https://www.unian.ua/world/vibori-v-ssha-2024-donald-tramp-obrazivsya-na-google-12771564.html> (дата звернення: 1.12.24).

18. Комісарова О. У Таїланді ексчиновницю ув'язнили на 43 роки за образу монархії. Суспільне новини. 2021.

URL:<https://suspilne.media/97388-u-tailandi-ekscinovnicu-uvaznili-na-43-roki-za-obrazu-monarhii/> (дата звернення: 26.11.24).

19. Коцан Р.І. Розвиток теоретичних засад дослідження державних кордонів. 2018. С. 66-76.

URL: <file:///C:/Users/Windows/Downloads/1197-Текст%20статті-2272-1-10-20180711.pdf> (дата звернення: 12.10.24).

20. Краснопольська Т. М. Неформальні деструктивні політичні практики на пострадянському просторі: поняття, форми та контагіозність. Наукові записки Національного університету «Одеська юридична академія». Серія: Політологія та соціологія, вип. 1. 2018. С. 55-65.

URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/61_2018/7.pdf (дата звернення: 24.09.24).

21. Кучик О. «Криза ефективності» міжнародних інституцій в умовах зміни міжнародної системи безпеки у контексті трансформацій міжнародного порядку. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2017. Вип. 41. С. 97–103.

URL: https://www.google.com/url?sa=i&url=http%3A%2F%2Fpublications.lnu.edu.ua%2Fbulletins%2Findex.php%2Fintrel%2Farticle%2Fview%2F7493&psig=AOvVa_w2qlq-L0QSJ_DvJciDY_i0B&ust=1732978592106000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CAYQrpoMahcKEwjgsbu85oGKAxUAAAAAHQAAAAAQBA (дата звернення: 25.10.24).

22. Кушнар'ов І. В. Неформальна підривна інституціалізація як характеристика української політики. Вісник Донецького національного університету. Серія «Політичні науки». Вип. 2. 2018. С. 55-60.

URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5923/5952>. (дата звернення: 8.11.24)

23. Кушнар'ов І. В. Політична корупція: порівняльно політологічна концептуалізація. С. 205.

URL: https://idpnan.org/files/2018/kushnarov-i.v.-politichna-koruptsiya-porivnyalno-politologichna-kontseptualizatsiya_-_a_.pdf (дата звернення: 21.11.24).

24. Лебедєва О. Шепелева А. Син ексдиктатора Маркос молодший став президентом Філіппін. 2022.

URL: <https://www.dw.com/uk/syn-kolyshnoho-dyktatora-markos-molodshyi-stav-prezydentom-filippin/a-62312704> (дата звернення: 23.11.24).

25. Литвин В. С. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посіб. Львів. ЛНУ імені Івана Франка. 2014. С. 207.

URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Lytvyn.-Regimes.pdf> (дата звернення: 12.09.24).

26. Лотоцька Н. Армія Демократичної Республіки Конго заявила, що запобігла державному перевороту. 2024.

URL: https://lb.ua/world/2024/05/19/614124_armiya_demokratichnoi_respubliki.html (дата звернення: 17.11.24).

27. Лютко Н.В. Неформальні інститути в політиці. Наукові записки НаУКМА. Політологія, Вип. 118. 2013. С. 138-147.

URL: https://www.google.com/url?sa=i&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FNopa_2013_118_16.pdf&psig=AOvVaw0yBPJ1l4_JON0WHZrP8veF&ust=1732976206940000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CAYQrpoMahcKEwjY9JLL3YGKAxUAAAAAHQAAAAAQBA (дата звернення: 7.10.24).

28. Лікарчук Н. Фаворитизм як прояв корупції та управлінської некомпетентності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2019. С. 17-22.

URL: <https://publicadministration-knu.org/index.php/journal/article/view/17/14> (дата звернення: 21.09.24).

29. Манайло-Приходько Р. Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2018. С. 56-57. 291 с.

URL:https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/dis_manailo_prykhodko.pdf (дата звернення: 28.09.24).

30. Москалюк М. Неформальні практики у функціонуванні інституту президентства України (1991 – 2014 рр.). Вісник Прикарпатського університету. Політологія. Вип. 13. 2019. С. 119-125.

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/download/5409/5752/> (дата звернення: 7.11.24)

31. Нестеренко І. Демократична Республіка Конго: що відбувається в найбільшій країні тропічної Африки? 2022.

URL:<https://adastra.org.ua/blog/demokraticzna-respublika-kongo-sho-vidbuvayetsya-v-najbilshij-krayini-tropichnoyi-afriki> (дата звернення: 17.11.24).

32. Попазогло В. С. Деструктивні неформальні політичні інститути: форми прояву та механізми протидії. дис. канд. дра. політ. наук. / Південноукраїнський Національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса. 2018. С. 219.

URL:<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/771/1/Попазогло%20Влада%20Сергіївна.pdf> (дата звернення: 23.10.24).

33. Титко А. Фаворитизм, непотизм, кронізм, клієнтелізм як форми конфлікту інтересів: quid pro quo. 2019. С. 80-87.

URL: https://forumprava.pp.ua/files/080-090-2019-2-FP-Tytko_11.pdf (дата звернення: 15.09.24).

34. Ткач В. Пост-демократія як виклик елітам. Інтернет-газета «Українська правда». 2011.

URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/09/20/6598719/> (дата звернення: 12.09.24).

35. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. К: Наш формат. 2015. С. 63-64. 371 с.

URL: <http://kyiv-heritage-guide.com/sites/default/files/ФУКУЯМА-9%20%20-%20Політичний%20порядок%20і%20політичний%20занепад%202015%20608с.pdf> (дата звернення: 19.09.24).

36. Фісун О.А. «Пострадянські неопатримоніальні режими: генезис, особливості, типологія». Вітчизняні записки. Том 39 № 6. 2007. С.8-28.

URL: http://philosophy.karazin.ua/en/kafedra/staff_pol/books/fisun/Fisun_OZ.pdf (дата звернення: 10.08.24).

37. Фісун О. А. Політичний режим України у порівняльній перспективі. 2008. С. 5-12.

URL: https://www.libr.dp.ua/text/sp2008_1_2.pdf. (дата звернення: 13.08.24).

38. Фісун О.А. Політична економія «кольорових» революцій: неопатримоніальна інтерпретація. С. 211-242.

URL: http://philosophy.karazin.ua/en/kafedra/staff_pol/books/fisun/fisun_prognosis.pdf (дата звернення: 24.08.24).

39. Шабанов М. Політична лояльність як фактор у функціонуванні неопатримоніального режиму. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічна. 2018. Вип. 19. С. 187-193.

URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/19_2018/27.pdf (дата звернення: 8.10.24).

40. Шабанов М. Патримоніальний політичний режим та його відтворення: системні риси та специфіка. Вісник Львівського університету. Серія філософолог. студії. 2017. Вип. 13. С. 159-165.

URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/13_2017/25.pdf (дата звернення: 8.08.24).

41. Шляхтун П.П. Типологія політичної культури г. Алмонда і с. Верби. 2016.

URL: <https://studfile.net/preview/5184020/page:131/> (дата звернення: 9.10.24).

42. Шуляк С. Політико-режимний розвиток постреволюційної України крізь призму теорії неопатримоніалізму. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Політичні науки. № 3. 2008. С. 118-127.

URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoap_2008_3_12.pdf (дата звернення: 25.09.24).

43. Ярош Б.О., Ярош О.Б. Загальна теорія політики: навч. посібник. РВВ «Вежа»: Луцьк. 2005. 240 с.

URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-557.html> (дата звернення: 1.10.24).

44. Adams J. Charrad Mounira M. Introduction: Patrimonialism, Past and Present. Annals of the American Academy of Political and Social Science. 2011. Vol. 636. No 1. P. 6-15.

45. Alden C. Large D. New Directions in Africa–China Studies. 2018. 368 p.

URL: <https://uk.1lib.sk/book/17671703/2ec173/new-directions-in-africachina-studies.html> (дата звернення: 19.11.24).

46. Bach D.C. and Gazibo M. (eds). Neopatrimonialism in Africa and Beyond. New York: Routledge. 2017. 273 p.

47. Bach D. Patrimonialism and neopatrimonialism: comparative trajectories and readings. 2011. Vol. 49. No 3. P. 275-294.

DOI: 10.1080/14662043.2011.582731

48. Balint Magyar, Balint Madlovics. The anatomy of post-communist regimes. 2020.

URL: <https://www.postcommunistregimes.com/book/ch2/ch24/ch242/> (Last accessed: 26.08.24).

49. Battera F. From Rentier to Developmental Neo-Patrimonialism In Angola. 2018. Vol. 42. No. 7.

URL: <https://www.openstarts.units.it/server/api/core/bitstreams/7328828b-8fb7-4a57-82b3-2fedd6fc4d62/content> (Last accessed: 18.11.24).

50. BBC News. "Що ви чекаєте від президента-вбивці?" Лідер Аргентини розпалив дипломатичний скандал. 2024.

URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw0z2jkr4x3o> (Last accessed: 29.11.24).

51. Bechle K. Karsten D. Neopatrimonialism in Latin America: Prospects and Promises of a Neglected Concept. GIGA Research Programme: Legitimacy and Efficiency of Political Systems. 2010. No. 153. P. 5-25.

URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/47836/1/655608664.pdf> (Last accessed: 27.11.24).

52. Beckley M. The Peril of Peaking Powers: Economic Slowdowns and Implications for China's Next Decade. 2023. P. 7-46.

URL: <https://direct.mit.edu/isec/article/48/1/7/117122/The-Peril-of-Peaking-Powers-Economic-Slowdowns-and> (Last accessed: 13.10.24).

53. Bourmaud D. Clientelism and patrimonialism in international relations. The case of France's African policy. 2011. P. 208-220. 260 p.

54. Bratton, M. and Van de Walle, N. Neopatrimonial Regimes and Political Transitions in Africa. 1994. 458 p.

55. Bratton, M. and Van de Walle, N. Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in Comparative Perspective. 1997. 307 p.

56. Broxmeyer J. The Patrimonial Turn in the American State. 2019. Vol. 28. No. 2. P. 20-24.

URL:<https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fosf.io%2Fpreprints%2Fsocarxiv%2Fxi54q&psig=AOvVaw3abt9KuyZf5adnNvh7-8aG&ust=1732997032729000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CAYQrpoMahcKEwjg78yVq4KKAxUAAAAAHQAAAAAQBA> (Last accessed: 1.12.24).

57. Burhan O. K. Nepotism. 2020. P. 4-30. 187 p.

URL:<https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2968798/view> (Last accessed: 15.09.24).

58. Cammack D. The Logic of African Neopatrimonialism: What Role for Donors? 2007. P. 600-606.

URL:<https://gsdrc.org/document-library/the-logic-of-african-neopatrimonialism-what-role-for-donors/> (Last accessed: 3.10.24).

59. Clapham C. Private Patronage and Public Power: Political Clientelism in the Modern State. 1982. P. 1–35.

60. Coco A. Neopatrimonialism and Local Elite Attitudes. Similarities and Differences Across Italian Regions. Territory Politics Governance. 2014. Vol. 3. No. 2. P. 1-20.

URL:

https://www.researchgate.net/publication/271997229_Neopatrimonialism_and_Local_Elite_Attitudes_Similarities_and_Differences_Across_Italian_Regions (Last accessed: 30.11.24).

61. Croissant A. Hellmann O. Stateness and Democracy in East Asia || Democratization Interrupted: The Parallel State and the Demise of Democracy in Thailand. 2020.

62. DR Congo: Civilians in the firing line as use of heavy weapons signals alarming new phase of armed conflict in the east. International committee of the red cross. 2024.

URL: <https://www.icrc.org/en/document/dr-congo-civilians-firing-line-use-heavy-weapons-signals-alarming-new-phase-armed-conflict> (Last accessed: 16.11.24).

63. Erdmann G. Engel U. Neopatrimonialism Reconsidered: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept. Commonwealth & Comparative Politics. 2007. Vol. 45. No. 1. P. 95-119.

DOI: <https://doi.org/10.1080/14662040601135813> (Last accessed: 12.08.24).

64. Finn D. Empirical Foundations of the Common Good. 2017.

65. Fisun O. Rethinking post-soviet politics from a neopatrimonial perspective. Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization. 2012. Vol. 20. No. 2. P. 87-96.

URL: https://philosophy.karazin.ua/en/kafedra/staff_pol/books/fisun/Oleksandr%20Fisun+RETHINKING%20POST-SOVIET%20POLITICS%20FROM%20A%20NEOPATRIMONIAL%20PERSPECTIVE.pdf (Last accessed: 29.10.24).

66. Gagnon S. Harnois Y. Killing a Country and Getting Away with It: Neopatrimonialism and Incurable Corruption by Political Elites Linked to International Development Aid. 2023. Vol. 39. No. 3.

URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0169796X231178568?icid=int.sj-abstract.citing-articles.1> (Last accessed: 16.10.24).

67. Going around in circles The challenges of peacekeeping and stabilization in the DRC. The Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'. 2015.

URL: https://www.clingendael.org/pub/2015/going_around_in_circles/2_the_background_story/ (Last accessed: 15.11.24).

68. Hanson S. Post-Imperial Democracies Ideology and Party Formation in Third Republic France, Weimar Germany, and Post-Soviet Russia. New York: Cambridge University Press, 2010. 274 p.

69. Hanson S. Kopstein J. Understanding the Global Patrimonial Wave. 2022. Vol. 20. No. 1. P. 237-249.

70. Hellman J. Kaufmann D. State capture in transition economies. Journal Finanzas y Desarrollo. 2001. Vol. 38. No. 3. P. 31-35.

URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/spa/2001/09/pdf/hellman.pdf> (Last accessed: 1.11.24).

71. Helmke G. Levitsky S. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. Perspectives on Politics. 2004. P. 725-740.

72. Hervouet R. "Market Socialism" in Lukashenko's Belarus: Egalitarianism, Neopatrimonialism and External Dependence. Revue Internationale de Politique Comparée. 2013. Vol. 20. No. 3. P. 97-113.

URL: https://www.researchgate.net/publication/276387743_Le_socialisme_de_marche_dans_la_Bielorussie_de_Loukachenko_egalitarisme_neopatrimonialisme_et_dependance_exterieure (Last accessed: 3.11.24).

73. Kakabayeva E. Navigating, Carving, Bargaining: Women's Political Subjectivities in neopatrimonialism Kazakhstan. 2021. P. 1-54.

URL: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.etd.ceu.edu%2F2021%2Fkakabayeva_elmira.pdf&psig=AOvVaw1jbt5DPhyr_-8jJgTxyyLG&ust=1732992685869000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CAYQrpoMahcKEwigmamAm4KKAxUAAAAAHQAAAAAQBA (Last accessed: 11.11.24).

74. Karl. J. Donald Trump called them 'my generals.' They call him a threat to democracy: ANALYSIS. ABCNews. 2024.

URL: <https://abcnews.go.com/Politics/donald-trump-called-generals-call-threat-democracy-analysis/story?id=115078662> (Last accessed: 30.11.24).

75. Kazmyn A. Meloni's radical plan: rewriting Italy's post-fascist constitution. Financial Times. 2024.

URL: <https://www.ft.com/content/b6af5da4-e40f-4df3-bcc3-c8001c41503d> (Last accessed: 30.11.24).

76. Komarudin U. Pramuji P. Between clientelism and patrimonialism: local politics of the philippines and Indonesia. 2023. Vol. 8. No. 1. P. 32-41.

URL:

https://www.researchgate.net/publication/369866080_BETWEEN_CLIENTELISM_AND_PATRIMONIALISM_LOCAL_POLITICS_OF_THE_PHILIPPINES_AND_INDONESIA (Last accessed: 22.11.24).

77. Krotky J. The European Parliament and the Conference on the Future of Europe. The Parliamentary Dimension of the Conference on the Future of Europe. 2024. P. 58-77.

URL:

https://www.researchgate.net/publication/383799359_The_European_Parliament_and_the_Conference_on_the_Future_of_Europeada (Last accessed: 2.12.24).

78. Kruczewski C. Germany's Lebensraum. American Political Science Review. 1940. Vol. 34. No. 5. P. 964–975.

79. Larratt-Smith C. Leon D. Leveraging weakness into strength: how neo-patrimonial oil-producing countries survive economic crises. 2022. Vol. 25. No. 4. P. 1046-1077.

URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9461435/> (Last accessed: 18.10.24).

80. Le Vine V. T. African patrimonial regimes in comparative perspective. Journal of Modern African Studies. 1980. Vol. 18. No. 4. P. 657–673.

81. LoPresti L. Macdonald H. Muller G. How Bongbong Marcos went from disgraced dictator's son to president of the Philippines. 2023.

URL: <https://www.abc.net.au/news/2023-10-18/rise-of-bongbong-marcos-take-me-to-your-leader/102840572> (Last accessed: 25.11.24).

82. Marasigan T. Duterte and the Oligarchs. New Naratif. 2024.

URL: <https://newnaratif.com/duterte-and-the-oligarchs/> (Last accessed: 22.11.24).

83. Mearsheimer J. Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order. 2019. P. 7-50.

84. Meredith S. Politics Argentina's Milei accused of double standards in a scandal over a 48% pay raise. 2024.

URL: <https://www.cnbc.com/2024/03/12/argentina-milei-accused-of-hypocrisy-in-a-scandal-over-a-48percent-pay-rise.html> (Last accessed: 29.11.24).

85. Meyer-Resende M. Tsereteli N. Meloni's dangerous constitutional change in Italy. Politico. 2023.

URL: <https://www.politico.eu/article/melonis-dangerous-constitutional-change-in-italy/> (Last accessed: 30.11.24).

86. Nawaz F. Corruption and resource distribution in neopatrimonial systems. 2008. P. 1-8.

URL: <https://www.u4.no/publications/corruption-and-resource-distribution-in-neopatrimonial-systems.pdf> (Last accessed: 10.10.24).

87. Naxera V. Stulik O. 'I will handle it personally': The neo-patrimonial rhetoric of the Czech Prime Minister in the times of COVID-19. 2021.

88. Orlandi G. Opposition parties gang up on Meloni as she tries to push through reforms. Euronews. 2024.

URL: <https://www.euronews.com/2024/06/19/opposition-parties-gang-up-on-meloni-as-she-tries-to-push-through-reforms> (Last accessed: 30.11.24).

89. Peyrouse S. The Kazakh Neopatrimonial Regime: Balancing Uncertainties among the “Family,” Oligarchs and Technocrats. *Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2012. Vol. 20. No. 4. P. 345-370.

URL: https://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_115R0286T7381151.pdf (Last accessed: 14.11.24).

90. RFI. Дипломатичний скандал: президент Аргентини образив дружину іспанського прем'єра. 2024.

URL: <https://www.rfi.fr/uk/міжнародні-новини/20240520-дипломатичний-скандал-президент-аргентини-образив-дружину-іспанського-прем'єра> (Last accessed: 30.11.24).

91. Roque P. Angola's regime is scared. *African Arguments*. 2022.

URL: <https://africanarguments.org/2022/03/angola-regime-is-scared-elections/> (Last accessed: 20.11.24).

92. Roth G. Personal Rulership, Patrimonialism, and Empire Building in the New States. *World Politics*. 1968. Vol. 20. No. 2. P. 194-206.

93. Schlein L. Repression in Venezuela worsens following presidential elections. 2024.

URL: <https://www.voanews.com/a/venezuela-ramped-up-repression-after-disputed-vote-un-says/7787258.html> (Last accessed: 28.11.24).

94. Skigin P. Putin's Russia as a neopatrimonial regime. 2017. Vol. 2. No. 8. P. 9-33.

URL: <https://ideopol.org/wpcontent/uploads/2018/01/2.3.%20ENG.%20Skigin%20Final.pdf> (Last accessed: 5.11.24).

95. Tesche B. Geopolitics. Historical materialism. 2006. Vol.14. No. 1. P. 327–335.

96. The Economist Democracy Index. 2023.

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Economist_Democracy_Index (Last accessed: 29.11.24).

97. The Guardian. Spanish PM hits out at rivals after wife summoned over corruption allegations. 2024.

URL: <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jun/05/spanish-pm-pedro-sanchez-wife-summoned-over-corruption-allegations> (Last accessed: 29.11.24).

98. Theobald R. Patrimonialism. Research note. World Politics. 1982. Vol 34. No. 4. P. 548–559.

99. Tismaneanu V. Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe. 1998. 256 p.

100. Transparency international. Індекс сприйняття корупції 2023. 2023.

URL: <https://cpi.ti-ukraine.org> (Last accessed: 29.11.24).

101. Transparency international. Corruption perceptions index 2022.

URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2023/01/CPI2022.pdf> (Last accessed: 29.11.24).

102. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie. Tübingen: Mohr — Paul Siebeck, 1976. P. 590.

АНОТАЦІЯ

Грекулов Д. О. Неопатримоніальна хвиля у сучасному світі: глобальний контекст та регіональні імплікації. Харків: ХНУ імені В.Н Каразіна 2024. 118с. (рукопис).

Кваліфікаційна магістерська робота присвячена дослідженню неопатримоніальної хвилі у сучасному світі. Було окреслено нові наукові погляди щодо концепцій патримоніалізму та неопатримоніалізму. Виокремлено особливості взаємовідносин між суспільством, центральною та місцевою владами, які у неопатримоніальних режимах є на доволі низькому та неякісному рівні. За допомогою аналізу поточної ситуації у державах різних географічних регіонів було продемонстровано поширення неопатримоніальної хвилі у світі. Аналіз також демонструє суттєвий вплив і поширення неформальних практик на міжнародні відносини і геополітику, що особливо посилюється під час криз. Отримані висновки відповідають сучасним тенденціям розвитку неопатримоніальних та демократичних режимів, занепаду демократії, а також функціонуванню неформальних практик і інститутів, які активно поширюються і закріплюються у багатьох державах світу.

Ключові слова: Неопатримоніалізм, патримоніалізм, неформальні практики, неформальні інститути, неопатримоніальна хвиля, система лояльності, криза демократії.

ANNOTATION

D. Grekulov. A neopatrimonial wave in the modern world: global context and regional implications. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2024. 118p. (manuscript).

The master's qualification work is devoted to the investigation of the neopatrimonial wave in the modern world. Some new scientific views regarding the concepts of patrimonialism and neopatrimonialism have been outlined. Some

peculiarities of the relationships among the society, central and local authorities have been singled out, that are on quite a low and poor level in the neopatrimonial regimes. By analyzing the current situation in the states of different geographic regions, the extension of the neopatrimonial wave in the world has been displayed. The analysis also shows a significant influence and the extension of informal practices to foreign relations and geopolitics, that are extremely acute during crises. The obtained conclusions correspond to the modern trends of neopatrimonial and democratic regime development, to the decline of democracy and also to the functioning of informal practices and institutes, that are actively spreading and taking hold in many states of the world.

Keywords: Neopatrimonialism, patrimonialism, informal practices, informal institutions, neopatrimonial wave, loyalty system, democracy crisis.